

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**RUS TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/
TÜRK İMGESİ**

**VENERA GATİNA
06716021**

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. GENCER ÖZCAN**

**İSTANBUL
2009**

TC
YILDI TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUS TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/ TÜRK
İMGESİ

VENERA GATİNA
06716021

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :
Tezin Savunulduğu Tarih :

Tez Oy birliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez danışmanı : Prof. Dr. Gencer Özcan

Jüri üyeleri : Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoglu

Doç. Dr. Elçin Macar

İSTANBUL
Haziran 2009

ÖZ

RUS TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/ TÜRK İMGESİ

Venera Gatina

Haziran, 2009

Bu çalışma 1837-1991 yılları arasında Rusya’da yayınlanan orta öğretim tarih ders kitaplarında Osmanlı/ Türk imgesini incelemektedir. Rusya İmparatorluğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmak üzere iki ana bölüme ayrılan tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye ile ilgili yaklaşım ve değerlendirmeler ele alınarak incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Öncelikle ulusal devlet ve ulusal eğitimin oluşum süreçleri incelenmiştir. Ulusal eğitim kavramı çerçevesinde tarih ders kitabı incelemelerine ilginin ortaya çıkışı ve artışı, bu tür çalışmalarının inceleme amaçları gibi konular araştırmada yer almıştır. Ülkenin siyasi yapısının değişimi, toplumun siyasi, kültürel, ideolojik ve diğer değerler üzerine etkisini bırakmaktadır. Bu çalışma bütün bu toplumsal değişikliklerin bir ulusun üzerinde kurulan imgeleri nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştır. Çalışma sırasında araştırmanın temel eseri olan tarih ders kitaplarında yer alan imgelerin dönem açıdan değişkenliğinin incelenmesinde karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin tarihinde önemli kırılma noktalarını öne çıkartarak malzemenin incelemesinde yorumlama yöntemi kullanılmıştır. Rus tarih ders kitaplarında bulunan resimler de bu çalışmada yer almıştır. Bu görüntüler aracılığıyla verilmek istenilen mesaj ve imgeler da yorumlanmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı ve Türk imgelerinin değişkenliği Rusya’nın siyasi yapısına bağlı kaldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Eğitim, Tarih Ders Kitabı, Osmanlı İmparatorluğu, İmgebilim, Osmanlı İmgesi, Türk İmgesi

ABSTRACT

OTTOMAN/ TURKISH IMAGE IN RUSSIAN HISTORY TEXTBOOKS

Venera Gatina

June, 2009

This work investigates the Ottoman/Turkish image derived from secondary school history textbooks published in Russia between 1837 and 1991. More precisely, it examines and compares the Russian history textbooks' approaches and assessments related to Ottoman Empire and Turkey. The investigation bases on history textbooks which consist of two parts named Russian Empire and the Union of Soviet Socialist Republics. At first, the formation processes of nation state and national education were analyzed. Within the limits of a national education's concept, there are such issues as occurrence and increase in interest to history textbooks' research, and also the purpose of the given researches. The change of the state's political structure affects society's political, cultural, ideological and other values. This study showed how all these social changes influence one nation's images. The variability of the images depending on period of time was examined by using comparison method and the main breaking periods of Ottoman Empire and Turkey's history were indicated by using interpretation method of measurement. The pictures represented in Russian history textbooks are also included in the scope of this study. The messages and images drawn out through those illustrations are also interpreted. Finally it can be said that the Ottoman/Turkish image variability is related to country's political structure.

Keywords: National education, History textbook, Ottoman Empire, Imagology, Ottoman Image, Turkish Image

ÖNSÖZ

Öncelikle bu çalışmanın gerçekleşmesinde benden esirgemediği yardımı, desteği ve her aşamada gösterdiği bilimsel önerileri ve katkı için Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı tez danışmanım Sayın hocam Prof. Dr. Gencer Özcan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamda bana yol gösterdiği, kaynakça bulmamda yardım ettiği ve tezin yazım aşamasında da gösterdiği ilgi ve önerileri için Sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu'ya da teşekkür borçluyum.

Adını anmadan geçemeyeceğim Sayın hocam Prof. Dr. Haldun Gülalp'a teşekkür ederim.

Yüksek Lisans eğitimi süresince bana maddi manevi destek olan tüm ailem ve arkadaşlarıma minnet ve teşekkürlerimi sunmak isterim.

Sevgi ve desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen ve tez sıkıntılarını benimle birlikte yaşayan eşim Bilgin'e tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum.

İstanbul; Haziran, 2009

Venera Gatina

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. ÇARLIK DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMGESİ	8
2.1. Çarlık Döneminde Eğitim Sistemi	11
2.1.1. Çarlık Döneminde Okul Sistemi ve Okul Reformları	11
2.1.2. Çarlık Döneminde Eğitimin Temeli olarak Ortodoksluk	15
2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi (XV-XVI)	17
2.2.1. Osmanlı Türklerinin Fetihleri ve Yeniçeriler	17
2.2.2. İslam Tehdidi ve İstanbul'un Fethi	18
2.2.3. Osmanlı Türkleri ve Fethedilen Ülkelerdeki Halkın Durumu	20
2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemi (XVII-XVIII)	23
2.3.1. Birinci Rus-Türk Savaşı (1768-1774)	23
2.3.2. İkinci Rus-Türk Savaşı (1787-1791)	25
2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi (XIX yy.)	27
2.4.1. 1828-1829 yılı Rus-Türk Savaşı	27
2.4.2. 1853-1856 yılı Kırım Savaşı	28
2.4.3. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı	31
2.5. Karşılaştırmalı Açından Başka Halklara Bakış	34
2.5.1. Polonya Meselesi	34
2.5.2. İran ve Kafkasya	35
2.5.3. Avrupa Ülkeleri	36
2.5.4. Araplar	37
3. SOVYET TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI VE TÜRKİYE İMGESİ	38
3.1. Sovyet Döneminde Eğitim Sistemi ve Ders Kitapları	39
3.1.1. 1917-1941 Yıllarında Eğitim Politikası ve Ders Kitabı	39
3.1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Eğitim Politikası	42
3.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi (XV.-XVI. yy.)	44
3.2.1. Osmanlı Türklerinin Fetihleri ve Yeniçeriler	44
3.2.2. İstanbul'un Fethi	48
3.2.3. Osmanlı Türkleri ve Fethedilen Ülkelerdeki Halkın Durumu	53
3.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemi (XVII-XVIII yy.)	58
3.3.1. Birinci Rus-Türk Savaşı (1768-1774)	59
3.3.2. İkinci Rus-Türk Savaşı (1787-1791)	63
3.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi (XIX-XX yy.)	67
3.4.1. 1828-1829 Rus-Türk Savaşı	68
3.4.2. Kırım (Doğu) Savaşı (1853-1856)	69

3.4.3. 1877-1878 yılı Rus-Türk Savaşı	77
3.4.4. I. Dünya Savaşı	86
3.4.5. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi	88
3.5. Karşılaştırmalı Açından Başka Halklara Bakış	91
3.5.1. Polonya Meselesi	91
3.5.2. İran ile savaşlar ve Kafkasya	94
4. SONUÇ	98
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ	107

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : Gemilerin Batırılması	30
Şekil 2 : Malahov Kurganı'na Hücum	30
Şekil 3 : Savaş Öncesi Hayır Duası	31
Şekil 4 : İmparator II. Aleksandr'ın Osman Paşa ile Görüşmesi	33
Şekil 5 : Osmanlı Askerleri	45
Şekil 6 : Miloş'un Sultanı Öldürme Anı	47
Şekil 7 : Osmanlı Ordusu Seferde	57
Şekil 8 : Viyana'nın 1529 Yılında Osmanlı Türkleri Tarafından Kuşatılması ...	58
Şekil 9 : 1768-1774 Yılı Savaşı Haritası	60
Şekil 10 : Çeşme Savaşı	60
Şekil 11 : 1787-1791 Yılı Savaşı Haritası	64
Şekil 12 : İsmail'e Hücum	66
Şekil 13 : İsmail'e Hücum Planının Şeması	67
Şekil 14 : 1853 Yılı Sinop Muharebesi	73
Şekil 15 : Sinop Muharebesi	74
Şekil 16 : Türk Boyunduruğu ile Savaşan Slavlar İçin Rusya'da Yardımların Toplanması	82
Şekil 17 : Şıpka Geçidine Hücum	84
Şekil 18 : Bulgarların Rus Askerlerini Edirne'de Karşılması	85

KISALTMALAR

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age	: Adı Geçen Eser
Bkz	: Bakınız

1. GİRİŞ

Etnik çatışmaların patladığı çağdaş dünyada, bu çatışma ve anlaşmazlıklara sebep olan nedenler incelenmeye başlanmıştır. Diğer uluslara karşı stereotip, önyargı, yabancı düşmanlığı gibi süreçlerin nasıl geliştiğini incelemek; bir ulusa ilişkin imgelerin nasıl ve hangi olaylara bağlı kalarak oluştuğunu öğrenmek önemli bir mevzu haline gelmiştir.

Ulusal eğitimin de sorumlu tutulduğu Birinci Dünya Savaşı'nın neticeleri, siyasi ve pedagoji çevrelerinde ilgi uyandırmış ve bu konunun incelenmesinde itici faktör olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında görülen aşırı milliyetçilik, ders kitaplarının da savaşa neden olan hisleri teşvik edebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Böylece, uluslararası işbirliğinde çok önemli bir adım atılmıştır, çünkü daha önce eğitim alanı ve doğal olarak, ders kitapları da ulusal egemenliğin dokunulmaz bir parçası idi¹.

İkinci Dünya Savaşından sonra ulusal eğitim ve tarih ders kitaplarının incelenmesi yeniden uluslararası topluluğun gündemine gelmiştir. Ders kitaplarını inceleme ve yeniden yazma amacıyla 1951 yılında Georg Eckert Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitüde Uluslararası Ders Kitaplarını Araştırma Ağı kurulmuştur. Bu Enstitü tarafından ders kitaplarını inceleme sürecinde farklı projeler sürdürülmüştür².

“Demir perde”nin çöküşü, önceden hiç görülmemiş işbirliği ve ulusların yakınlaşmasına imkân sağlamasına rağmen Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşü, Avrupa kıtasındaki barış ve güvenlik süreçlerini tehdit altında bırakmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen ya da uzun süredir devam eden anlaşmazlık ve çatışmaların sebepleri yeniden devletlerin milli eğitim sistemlerinde aranmaya başlanmıştır. Böylece, son yirmi yıl boyunca tarih ders kitaplarına yönelik ilginin arttığı görülmüştür³.

¹ Leo Fernig, “The International Bureau of Education in Geneva a Centre of the Progressive Education”, http://www.unesco.org/education/pdf/FERNIG_2.PDF [22.09.2008]

² Wolfgang Höpken, “Textbooks and Conflicts. Experiences from the Work of the Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research”, http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/World_Bank.pdf [19.09.2008]

³ Falk Pingel, **Avrupa Evi. Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa'sı**, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003), 9.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Yugoslavya gibi çok uluslu, sosyalist devletlerin çökmesini ve yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmişti. Dünyadaki bu mühim gelişmeler çerçevesinde, meydana gelen yeni ulus devletlerin asıl amaçları, ayakta kalabilmek, idare kurumları yaratmak, uluslararası bir düzeyde meşruiyet ya da başka bir ifade ile egemenlik kazanmaktı.

Diğer taraftan da bu ülkelerdeki egemen ideolojinin de yok olması ile beraber, bu ülkelerin temel ilkelerini yeni dünya düzenine uyumlu hale getirmek gerekli hale gelmiştir. Bu da hiç kuşkusuz, ülkenin milli temellerinden birisi olan eğitimin de değişimini gerektirmiştir. Eski dünya düzeninde iki kutuplu sistemin var olması, her iki kutuptaki eğitim sisteminin de belirli yönde gelişmesini ve ideolojik olmasını sağlamıştır. İki kutuplu sistemin çöküşü, ülkenin demokratik yolda gelişmesini ve doğal olarak diğer devletler ile de ilişki geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin var olmasının ancak eğitimi ve doğal olarak, tarih ders kitaplarını da gözden geçirmekle mümkün olacağı görülmüştür.

Böylece, dünyadaki küresel siyasi değişimler gerçekleşince, ders kitaplarına bakış ve yaklaşımlarda da yeni eğilimler görülmüştür. Eğitim, soğuk savaş sonrasında uluslararası topluluğun odaklanmış olduğu en önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, ulusal eğitimin ve toplumun var olan değerlerini hayatta tutan en önemli araçlardan birisinin ders kitapları olduğu açıkça konuşlmaya başlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, ulusal eğitime ilginin artması ile tarih ders kitaplarında yer alan diğer uluslara ilişkin imgelere de ilgi artmıştır. Bazı ülkelerde imgelerin ortaya çıkmasını, var oluşunu ve toplumsal etkisini inceleyen bilim dalına "imgebilim" denilmiştir. Bu bilim dalı, öncelikle edebiyatta yaygınlık kazanmıştır. Zaman içerisinde imgebilimin araştırma alanı, edebiyat alanından tarih alanına da geçmiştir⁴. Öncelikle, diğer uluslara ilişkin imgelerin araştırılmasının ulusal tarih eğitimi ile bağını incelemek için ulusal eğitim kavramına göz atmak gerekmektedir.

Ulusal eğitim bir ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarına bağlı kalarak her ülkede farklı bir şekilde gelişmiştir. Ancak şartlara bakılmaksızın ulusal eğitim devlet politikasının en önemli stratejik alanına dönüşmüştür.

⁴ Joep Leerssen, "Images-Information-History and Method of Imagology", <http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html> [25.04.2009]

Ulusal tarih eğitiminin amaçları kolektif bellek oluşturmak, ulusal kimlik yaratmak, yurttaş yaratmak gibi unsurlar olarak sıralanabilir.

Her devletin tarihi inişli ve çıkışlı bir seyir izlemektedir. Hiç kuşkusuz her ulus geçmişini yeni nesillere aktarırken, doğal olarak, büyüklüğünü, gücünü, yenilmezliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kolektif bellek de bu amaçları hayata geçirmek için önemli bir rol oynamaktadır⁵.

Dünyada aynı ülkede yaşayan ama farklı kolektif belleğe sahip toplumlar da bulunmaktadır. Bu tür toplumların sahip olduğu mitlerde bazı insanlar, bir topluluk için kötülüğün simgesi olarak görülürken, diğerleri için “bir kahraman” olarak görülmekte; tarihi olaylar birileri için parlak bir başarı olarak değerlendirilirken, diğerleri için bir trajediyi simgeleyebilmektedir. Örneğin, 9 Mayıs tarihi Rusya’da Avrupa’nın zafer ve kurtuluş günü olarak kutlanırken, Baltık ülkelerinde “ikinci işgal”ın başlama tarihi olarak anılmaktadır.

Kolektif bellek, eğitimin yapılaşma, uluslaşma ve gelişme süreçlerinde de önemli rol oynamaktadır. Hiç kuşkusuz, bu olgunun öncelikli etkisi tarih eğitiminde gözlemlenebilmektedir. Böylelikle ulusal tarih eğitiminin kolektif bellek temeli üzerinde inşa edildiği söylenebilir.

Çok uluslu Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın çöküşü ile birlikte belirli bir ulusal kimliğe aidiyet bilinci ortaya çıkmıştır. Ulusal kimliği nitelendiren birçok faktör vardır: dil, kolektif bellek, din, kültürel değerler başlıca faktörler olarak sıralanabilir. Ulusal kimliğin gelişimi önemli bir süreçtir. Ulusal kimlik, birey ya da halkların kendi kökleriyle ilgi olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır: eski geleneklerini yaşatmaktan kendi ulusal devletini kurma isteğine kadar uzanabilmektedir. Ulusal kimliğin var olmasını sağlayan ortak değer ve ortak davranışlardır. Bu özellikler, ulusal kimliğinin oluşumunu ve tarih boyunca varlığını ve önemini kaybetmemesini sağlamıştır⁶.

“Ulusal kimlik”, kavramı birey tarafından ulusun bir parçası olarak benimsenmektedir. Hiç kuşkusuz, uluslaşma süreci bireylere aşılacak için eğitime de başvurulmaktadır. Eğitimin bir temeli olan tarih ders kitapları ise bu amacın hayata geçirilmesi bağlamında büyük önem taşımaktadır.

⁵ Moris Halbwaks, “Kolektif ve Tarihi Bellek”, <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [15.09.2008]

⁶ Nuri Bilgin, Kimlik İnşası, (Ankara: Aşına Kitaplar, 2007), 35.

Ulusal tarih eğitiminin önemli amaçlardan biri de, yurttaş yaratmaktır. Yurttaşlık kavramı çeşitli tarihsel dönüşümlerin sonucunda günümüzdeki anlamına ulaşmıştır. Yurttaşlık bireylerin bir topluma ait olduğunu göstermekte, bireyin yabancından farklılığını ortaya koymaktadır⁷.

Böylece, tüm bu ulusal tarihi oluşturan mekanizmanın anlaşılması, bir ulusa ilişkin imgelerin ortaya çıkartılmasında başat rol oynamaktadır. Bu tür araştırmaları yaparken de bu faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kuşkusuz, tarih ders kitaplarında yer alan imgeleri yorumlayabilmek için uluslararası ilişkiler tarihi hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bu çerçevede bir ülkenin diğer ülkeler ile nasıl bir siyasi ilişki kurduğunu anlamak gerekir. Esasen, ülkenin siyasi kimliği ve dünya düzenindeki konumu, diğer ülkeler ile siyasi ilişkilerine de bağlıdır. Bu süreçte gördüğümüz şu ki, her devlet öncelikle geleneksel siyasi ilişkileri tercih etmektedir. Geleneksel dediğimiz şudur: her ulus öncelikle ırk, din, dil ve geçmişte yaşadığı olaylara bağlı kalıp siyasi ilişkilerini de bu çerçeve içinde kurmaktadır⁸.

Bu saptamaların ışığında, bir ulusun geçmişte yaşadığı savaş ve çatışmalar hiç kuşkusuz ön plana çıkmaktadır, çünkü geçmişe bağlı olan bir kolektif bellek oluşunca günümüzde de devletlerin dış politikasına yön göstermektedir. Tarih ders kitapları bu açıdan büyük önem taşımakta ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemektedir. Ülkelerin tarihi geçmişinin, ulusal kimliğin ve diğer ülkelere yönelik algıların oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

Tarihi önyargılar, farklı etnik gruplar arasındaki ilişkilere ve işbirliğine engel olup zamanla norm haline gelerek, tartışmasız ve sabit bir unsur olarak nesilden nesle aktarılmaktadır. Burada terbiye, edebiyat, eğitim yolu ile oluşan tarihi gelenekler de önemli rol oynamaktadır. Günümüzdeki eğitim temelinin, milliyetçi ve etnik yapıya dayandığı aşikârdır. Tarih, her ulusun ne olursa olsun kendi sınırlarını korumaya kültür ve medeniyetini yüceltmeye ve diğer uluslar ile farklılıklarını öne çıkarmaya çalıştığını göstermektedir⁹.

⁷ Dominique Schnapper, **Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair**, (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995), 102.

⁸ Falk Pingel, **Avrupa Evi. Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa'sı**, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih vakfı, 2003), 9.

⁹ John Issitt, "Reflections on the Study of Textbooks", **History of Education**, 2004, Vol.33, 6, 683-696.

Görüldüğü gibi, ders kitaplarını inceleme ve düzeltme teşebbüsleri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Ders kitapları, bize bir ülkenin kültürü, siyaset anlayışı ve toplumsal yapısı gibi konularla ilgili olarak zengin bir malzeme sunmakta, birçok araştırmacı tarafından merak edilen bir araştırma konusu olmaya devam etmektedir.

Ders kitabını inceleyen araştırmacı, araştırma esnasında öncelikle bir topluluğun bütün bu süreçlerini gözden geçirmekle birlikte, gerçek hayatında bireylerin yorumladığı bir gerçeği değerlendirmektedir. Aynı zamanda, tarih ders kitabı tarihçi hakkında da bilgi sunmaktadır. Ders kitabı yazıldığı dönemi hakkında da bilgi aktarmaktadır. Metinlerde tarihi belgelerin, mektupların ve anıların yer alması, tarihsel olaylar hakkında araştırmacının daha net fikirler edinmesini sağlamaktadır.

Tarih eğitimi, kuşkusuz, bir vatandaşı yetiştirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Ders kitabı aracılığı ile yapılan tarih eğitimi, bireyin vatansever ve sadık bir vatandaş olarak yetiştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ders kitabı araştırmacısı, ders kitaplarını inceleyerek bir vatandaşa ne tür bir bilginin aktarıldığını, nasıl bir ülke imajının oluşturulduğunu ve diğer ülkeler ile nasıl bir karşılaştırma yapılmakta olduğunu öğrenebilmektedir.

Her ülkenin politikası, siyasal normlarına ve toplumsal değişimlere bağlıdır. Toplumsal değişimler, hiç kuşkusuz, ülkedeki yaşamın her tarafına yansımaktadır. Ders kitapları da bu konuda istisna değildir. Ülkenin herhangi bir tarihi etabına bakılırsa, görülür ki, toplumsal değişimler, siyasi kararlar vs. ders kitaplarının içeriğini de etkilemektedir.

Milli eğitimi kontrol altında tutan devlet politikası, tarih ders kitapları aracılığı ile ülkenin tarihi gelişimini belirlemektedir. Bu gelişme devamlılığı yaratmakta, tarihi bağları oluşturmada, hem ülkenin politikasını oluşturmada hem de bir ülkeye, topluma veya soruna karşı toplumun bakışını da etkilemektedir. Bir ulusa ilişkin stereotip ve imgeler toplumda etki yaratabilmektedir. Bu etki geçmişteki olaylara bağlı kalarak, geleceği de belirlemektedir. Ulusal eğitim her ülke hayatında önemli rol oynamaktadır, çünkü gerçek vatansever hislerin tarih ders kitapları aracılığı ile verilebileceği düşünülmektedir¹⁰.

¹⁰ Elie Podeh, "Arab-Israeli Conflict in Israeli History Textbooks, 1948-2000", <http://site.ebrary.com/lib/bilgi/Doc?id=10005620&ppg=3> [25.08.2008]

Tarih ders kitabının incelenmesi, tarihi olguların nasıl gösterildiğini ve daha da önemlisi bu olguların nasıl yorumlandığını içermektedir. Bu yorumlar, yorumcuların farklı kültür ve deneyimlere sahip olmasına bağlı olarak değişebilmektedir¹¹.

Aynı zamanda ders kitaplarında malzemenin ne şekilde sunulduğu da ilgi konusudur. Burada öz milli değerlerin yansıtılması ile birlikte, diğer ulusların milli değerleri ya da tarihinin nasıl anlatıldığı; adalet, iyi, kötü, özgürlük vs. gibi birçok kavramın da nasıl aktarıldığı son derece önemlidir¹².

Bu çalışmada Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemi tarih ders kitapları incelenmektedir. Rus tarih ders kitaplarının seçilmesinin sebebi Rusya ve Türkiye'nin uzun tarihi ilişkilere sahip olması ve Rusya tarihinde Türklerin önemli bir yer teşkil etmesidir.

Bu konu ile ilgili olarak Çarlık Rusyası ders kitaplarını inceleyen herhangi bir çalışmanın olmadığını söylemek mümkündür. Diğer yandan Georg Eckert Enstitüsü'nün tarih ders kitapları araştırma projeleri kapsamında Suat Kınıklıoğlu tarafından Sovyet tarih ders kitaplarında Türkiye ve Türk imgelerinin nasıl gösterildiğine dair önemli bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Fakat bu araştırma bir makale şeklinde yapıldığı ve ancak 1948-1991 yılları arasında yayınlanmış olan tarih ders kitaplarını kapsadığı için, Rusya ve Türkiye tarihine ait birçok konuyu bu çalışmada bulmak mümkün olmamıştır¹³.

Bu araştırmanın amacı, Rusya devletinin siyasi yapısının değişimi ile Osmanlı / Türk imgesinin nasıl değiştiğini incelemektir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, çarlık dönemi tarih ders kitapları ve eğitim sisteminin temelleri incelenmektedir. Bu dönem içerisinde eğitim sisteminin temellerinin incelenmesi aşamasında Osmanlı tarihindeki önemli olayların öne çıkarılmaktadır. Bu bölümde ayrıca çarlık dönemi tarih ders kitapları ele alınarak Osmanlı Türklerinin fetihleri bağlamında "İslam tehdidi" teriminin nasıl işlenmekte olduğu ve Rus toplumunda nasıl bir etki yarattığı incelenmektedir.

¹¹ Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum: Tarihin Çağırımı, Doğası, Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 23.

¹² Marat Gibatdinov, "The Image of Islam in Tatar and Russian History Textbooks", **International Textbook Research**, Vol.29, 3, 2007

¹³ Suat Kınıklıoğlu, "Images and Representations of Turks and Turkey in Soviet History textbooks", **International Textbook Research**, Vol.29, 3, 2007

İkinci bölümde ise Sovyetler Birliği tarih ders kitapları ve Sovyet eğitim sisteminin temelleri ele alınmaktadır. Çarlık Rusya yerine Sovyet yönetiminin gelmesinin ve tek merkezli bir sistemin oluşturulmasının, bunun sonucunda dünyanın iki kutuplu sisteme ayrılmasının, ulusal eğitim ve ders kitaplarını nasıl etkilediğini, hangi konulara öncelik verildiğini ve bu çerçeve içerisinde Osmanlı ve Türk kavramlarının nasıl işlendiği araştırılmaktadır.

Rus tarih ders kitaplarının ele aldığı konular üç ana grup olarak sınıflandırılmaktadır. Birinci grup, 15–16. yüzyılı kapsayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi, ikinci grup 17–18. yüzyılı kapsayan Gerileme Dönemi ve üçüncü grup 19–20. yüzyıla rastlayan Dağılma Dönemini içermektedir. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye tarihinde önemli olay ve savaşlar ön plana çıkarılarak Osmanlı / Türk imgesi gösterilmektedir. Ayrıca, her iki döneme ait tarih ders kitaplarında karşılaştırma yapmak amacıyla başka halklara yönelik bakış da incelenmektedir. Tarih ders kitaplarında yer alan şekiller de bu araştırmada yer almış ve yorumlanmaktadır.

Sonuç bölümünde araştırmayla ilgili olarak Osmanlı ve Türk imgelerinin Çarlık ve Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında nasıl ve ne şekilde yer aldığını ortaya koyan bir değerlendirme yapılmaktadır.

Böylece bu çalışmada bir yandan Rusya'nın siyasi ve toplumsal değişimi ele alınırken, diğer yandan bu değişim sürecinde Osmanlı / Türk imgesinin nasıl değiştiiği incelenmektedir.

2. ÇARLIK DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMGESİ

Eğitim, hiç kuşkusuz, sosyal hayat, iç politika ve ülkedeki durumun önemli bir göstergesidir. Önceleri eğitimin yalnızca dinsel olduğu Rusya’da, 18. Yüzyıldan itibaren seküler eğitim veren ilk devlet okulları ortaya çıkmaya başlamıştır. Devlet okullarının ortaya çıkmasına rağmen genel eğitimde dinsel eğitim ve kilise tarafından yayınlanan ders kitaplarının egemenliği sürmüştür.

Büyük Rus Ansiklopedik Sözlük’ün dönemin ulusal eğitim sistemine ilişkin verileri bu açıdan aydınlatıcıdır. 1897 yılında devlet eğitimine 26.476 ruble harcanmıştır. Bu miktar genel bütçenin %2’ni oluşturmaktadır. 1913 yılında ise bütçenin %4,6’sı eğitime ayrılmıştır. Böylece, yüzyılın başında okuryazarlık oranı %30’a ulaşmıştı. Bu oran Rusya’daki ulusal eğitimin Batı ülkelerine oranla hala gelişmemiş bir düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Aynı dönemin verilerine bakıldığında, “Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde nüfusun %90’ı okuryardı”¹⁴.

Bu dönemde yayınlanan kitaplara göz atılırsa, 1890-1894 yılları arasında yayınlanan kitaplar konuları açısından aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir: Dinsel eserler (%20.13), edebi eserler (%18.98), ansiklopedik eserler (%10.13), ders kitapları (%9.43), tıp kitapları (%8), tarih kitapları (%7.29), halk için kitaplar (%6.22), siyasi, finans kitapları (%5.88), hukuk eserleri (%4.44), çocuk kitapları (%4.16), fen ve doğa bilim eserleri (%3.71), felsefe eserleri (%1.63) v.s¹⁵. Görüldüğü gibi, dinsel eserler sosyal hayattaki değişikliklere rağmen ağırlığını korumaya devam etmiştir.

19. Yüzyılda tarih ders kitaplarının ünlü Rus aydın ve öğretmenler tarafından yazıldığı görülür. Bu kitaplar arasında tarih eğitiminde yaygın bir biçimde kullanılan kitaplar İvan Kajdanov’un¹⁶ “**Učebnaya Kniga Vseobščey İstorii. İstorija Srednih**

¹⁴ **Büyük Rus Ansiklopedik Sözlük** (*Bolşoj Rossijskij Ensiklopedičeskij Slovar*), (Moskova: BRE, 2003), 206.

¹⁵ **age**, 417.

¹⁶ Kajdanov, İvan Kuzmič 1782 yılında doğdu. Kiev ruhban akademisini bitirip, Pereyaslavl ruhban okulunda öğretmen olarak göreve başlamıştır. Daha sonra eğitimini tamamlamak için Petersburg pedagoji Üniversitesi’ne gitmiştir. 1807 yılında “bilgisini arttırmak amacıyla” yurt dışında eğitime başlamıştır. Kajdanov, döndükten sonra uzman ünvanını alıp, Çarkoselskiy Lisesi’nde tarih öğretmeni olarak göreve başladı. Yazdığı tarih kitabı nedeniyle İmparator I. Aleksandr tarafından bir pırlanta yüzük ve nişan ile ödüllendirilmiştir.

Vekov” (Genel Tarih Ders Kitabı. Orta Çağ Tarihi) (1837), Nikolaj Baženov’un¹⁷ “**Učebnik Russkoj İstorii**” (Rus Tarihi Ders Kitabı) (1907), Aleksandr Kačkaçjov’un “**Russkaya İstorija v İllustracijah**” (Resimlerde Rus Tarihi) (1908), Pavel Dvornikov’un¹⁸ “**İstorija Srednih Vekov**” (Orta Çağ Tarihi) (1909), Aleksandr Borgman’ın¹⁹ “**Učebnaya Kniga Po Russkoj İstorii**” (Rus Tarihi Ders Kitabı) (1913) ve Mihail Bogoslovskij’in²⁰ “**Učebnik Russkoj İstorii**” (Rus Tarihi Ders Kitabı) (1915) kitapları ile öğretilmiştir.

Bu dönem ders kitaplarının ortak özelliklerini belirtmemiz gerekirse, bu ders kitapları sade ve monoton bir tarzda yazılmıştır, Bazı kitaplarda görsel malzemeler kullanılmışsa da bu görseller ünlü kişilerin resimleri ile sınırlı kalmıştır. Bu açıdan çok sayıda resmin kullanıldığı Aleksandr Kačkaçjov’un 1908 yılında yayınlanan kitabı ötekilerden ayrılır. Kačkaçjov’un Resimlerde Rus Tarihi başlıklı kitabında kullanılan görsellerin önemli bir bölümü savaşlara özgüdür. İvan Kajdanov ise 1837 basımlı Genel Tarih Ders Kitabı: Orta Çağ Tarihi başlıklı kitabında derkenarlar düşerek okuyucunun önemli gelişmelere dikkatini çekmeye çalışmıştır. Nikolay Baženov’un 1907 tarihli Rus Tarihi Ders Kitabı ise önemli tarihsel kişiliklerin özgeçmişlerine yer vererek metni dikkat çekici bir hale getirmeye çalışmıştır. Ders kitaplarında metinler bölüm ve altbölümlere ayrılarak ve bu bölümler için dikkat çekici başlık ve altbaşlıklar kullanılarak okurun kitabı kolaylıkla izlemesi sağlanmıştır.

İvan Kajdanov ve Mihail Bogoslovskij gibi bazı yazarların ruhban okullarında eğitim almış olmaları, hiç kuşkusuz, yazdıkları kitaplara da yansıyan etkiler yaratmıştır. Bu

¹⁷ Baženov, Nikolaj Kirillovič, doktor ve tarihçi 1884 yılında doğmuştur. Moskova Üniversitesini bitirip çalışmak için tıp alanına yönelmiş, farklı şehirlerde doktor olarak çalışmıştır. İşten çıkarılınca borçları nedeniyle Kazan vilayet yönetim kurumunda yazar olarak göreve başlamıştır. Bu dönemde de hala ansiklopedi olarak kullanılan “Kazan Tarihi” kitabını, hem de birçok tarihi yazı da yayınlamıştır. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/7269/%D0%91%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2 [15.10.2008]

¹⁸ Dvornikov, Pavel Fjodorovič, Rus edebiyatı ve tarihi, Ortodoks dini üzerine ders kitapları yazmıştır, öğretmen.

http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/18640/%D0%94%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2 [15.10.2008]

¹⁹ Borgman, Aleksandr İvanovič, öğretmen, tarihçi. “Halk eğitimi Bakanlığı dergisi”nde çalışmıştır. Rusya İmparatorluğu tarih kurumunun üyesi idi. <http://www.vgd.ru/B/bortnsky.htm> [15.10.2008]

²⁰ Bogoslovskij, Mihail Mihajlovič, tarihçi. 1867 yılında doğdu, eğitimini Moskova üniversitesi tarih ve dil bilgisi fakültesinde almıştır. Hem Moskova üniversitesi hem de Moskova ruhban akademisinde profesör unvanını almıştır. Ana kitapları: “18. asrın ilk yarısında Rus soylular sınıfının hayat ve töreleri (*nrvy*)”, “Çarıçe Elizaveta Petrovna”, “Barbar gerçekleri”, “17. Yüzyılda Rus kuzeyinde kilise” vs. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/1717> [15.10.2008]

etki gerek metinlerde benimsenen anlatım tarzında, gerekse kitapların içeriğinde görülmektedir.

Osmanlı Türkleri ve Osmanlı İmparatorluğu konularına çarlık dönemi tarih ders kitaplarında doğal olarak önemli yer ayrılarak daha ayrıntılı incelenmiştir. Ders kitaplarındaki konulara göz atıldığında oldukça ilginç başlıklarla karşılaşılacaktır: “Doğu Roma İmparatorluğu’nun Osmanlı Türkler Tarafından Fethinin Sonuçları”²¹, “Güney Slavları, Bizans ve Osmanlı Türkleri”²², “Osmanlı Türkleri ve Doğu Roma İmparatorluğunun Düşüşü. Türklerin Konstantinopol’ü Fethi”²³, “Boze (*Rymnik*) Nehrinde Savaş”²⁴, “Sivastopol Savunması”²⁵, “1877-1878 Rus-Türk Savaşı”²⁶, “Plevne”²⁷, “Kars’ın Ele Geçirilmesi”²⁸, “Grek Projesi”²⁹ vs. Bu kitaplarda öğrencilere kahramanlık ve vatanseverlik duygular aşılacak üzere yazıldığı anlaşılan bölümler vardır. Bu bölümlerde Rus komutanların başarıları vurgulanmaktadır. Bu açıdan örnek olarak çeşitli kitaplarda bulunan “*Rumjancev Zadunajskij* (Rumjancev Tuna Fethi) *i Potjomkin Tavričeskij* (Potjomkin Kırım Fethi)”³⁰, “*Aleksandr Vasilevič Suvorov i Ego Voennaja Ssistema*” (Aleksandr Vasilevič Suvorov ve Onun Askeri Sistemi)³¹ ve “*Generalissimus Suvorov*” (Jeneralisim Suvorov)³² vb. bölümlere bakılabilir.

²¹ İvan Kajdanov, **Učebnaya Kniga Vseobšej İstorii (Dlja Junošeštva). İstorija Srednih Vekov**, 1.bs. (S.Peterburg: İmperatorskaja Akademija Nauk, 1837), 306.

²² Petr Dvornikov, **İstoriya Srednih Vekov. Učebnik**, (Moskva: Tipografiya G.Lissnera i D.Sobko, 1909), 239.

²³ **age**, 240.

²⁴ Aleksandr Kačkaçjov, **Russkaja İstorija v İlljustracijah**, (Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908), 125.

²⁵ **age**, 152.

²⁶ **age**, 164.

²⁷ **age**, 164.

²⁸ **age**, 166.

²⁹ Aleksandr Borgman, **Učebnaya Kniga Po Russkoj İstorii. Rukovodstvo Dlja Starših Klassov Srednih Učebnyh Zavedenij**, (S.-Peterburg: İzdanie t-va A.S. Suvorina – “Novoe vremja”, 1913), 125.

³⁰ Petr Aleksandrovič Rumjancev-Zadunajskij – Rus general-feldmareşal. Rumjancev strateji, taktik gibi askeri alanlarında büyük etki bırakmıştır. http://hronos.km.ru/biograf/rum_z.html [28.11.2008]

Grigorij Aleksandrovič Potjomkin – Çariçe Katerina döneminin meşhur devlet adamı. Potjomkin’in gerçekleştirdiği en önemli iş Karadeniz’de donanma kurmaktır. Aynı zamanda da, Rusya’nın güneyinde birçok şehir kurmuştur. <http://www.rulex.ru/01160520.htm> [28.11.2008]

Nikolay Baženov, **Učebnik Russkoj İstorii**, (Kronstadt: Skoropečatija İ.Ja. Lebedeva, 1907), 115

³¹ Aleksandr Vasiljevič Suvorov – İtalya, Rymnik ve Kutsal Roma İmparatorluğu knezi unvanına sahipti. Suvorov Rus ordusunun jeneralisimi ve Avusturya general-feldmareşali, meşhur Rus komutanıdır. Suvorov eğitiminin neticesi olarak birçok parlak zafer gerçekleştirmiştir. Suvorov hiç yenilgiye uğramamıştır. Rus askeri üniversite de Suvorov ismini taşımaktadır.

<http://www.rulex.ru/01180557.htm> [28.11.2008]

Baženov, **age**, 118.

³² Kačkaçjov, **age**, 124.

2.1. Çarlık Döneminde Eğitim Sistemi

1802 yılında Rusya İmparatorluğu'nda Halk Eğitimi Bakanlığı kurulmuş, bu bakanlığa bağlı olarak Okullar Ana Yönetimi oluşturulmuştur. 1804 tarihli tüzüğe göre, halk eğitimi sistemi, 'prihod'³³, 'uezd'³⁴, 'gubernija'³⁵ olarak adlandırılan okul ve üniversiteleri kapsamıştır. Rusya İmparatorluğu, Moskova, Petersburg, Kazan, Harkiv, Vilnüs ve Tartu olmak üzere altı eğitim eyaletine bölünmüştür: Bu eyaletlerde ulusal eğitim bir üniversitenin eşgüdümüne bırakılmıştır. Halk Eğitimi Bakanlığı dışında anne-babalarını yitirmiş çocukların eğitilmesi ve din eğitimi konularında çalışmak üzere oluşturulan iki ayrı kurum daha, İmparatoriçelik Kurumlar İdaresi (*Vedomstvo Učreždenij Imperatrici*)³⁶ ve Ortodoks Dinsel İdare (*Vedomstvo Pravoslavnogo İspovedanija*)³⁷ bulunmaktadır. Bu bölümde Çarlık rejiminin okul sistemi ve bu sistemde gerçekleşen reformlar incelenecek, 19. Yüzyılın sonunda okullarda ders planı ve ders kitaplarının Ortodoksluk temelinde yürütülmesi konusu üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Çarlık Döneminde Okul Sistemi ve Okul Reformları

Çarlık dönemi okul sistemi karışık bir niteliğe sahipti: *Zemskije*³⁸, *Prihod* (kilise) ve Yüksek İlköğretim Okulları vardı. Köylerde kurulan *Zemskije* okulları köy çocuklarına eğitim vermekle yükümlüydüler. Bu okullarda 3-4 yıl süren eğitim, din, okuma-yazma, doğa bilimleri, matematik, tarih, coğrafya gibi derslerden oluşmuştur.

³³ Prihod (parafija) – bölgenin yerli kilise birimi.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4>
[10.03.2009]

³⁴ Uezd – 13. yy. beri kullanılan, şehrin etrafında oluşturulan bölgeleri içeren idari birimdir. Uezd, knez temsilcisi olan namestnik tarafından yönetilmiştir.

<http://interpretive.ru/dictionary/384/word/%D3%E5%E7%E4> [10.03.2009]

³⁵ Gubernija – Rus İmparatorluğu'nun 18.- 20. asrın başına kadar kullanılan ülkenin idari-toprak birimi, vilayet.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%8F> [10.03.2009]

³⁶ İmparator Kurumların İdaresi (*Vedomstvo Učreždenij Imperatrici*) – hayırsever kurumların yönetim organı idi. Yetimhaneler, darülacezeler, soylu kızlar enstitüleri ve bazı kadın jimnaziler bu idareye bağlı idi.

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/84886> [10.03.2009]

³⁷ Ortodoks Dini İdaresi (*Vedomstvo Pravoslavnogo İspovedanija*) – kilise işleri ile uraşan idaredir. Çocukların eğitim ve terbiyesinin gözetilmesi görevlerinden bir tanesidir. Tüm ilk ve orta okul eğitim planlarında din dersi yer almıştır.

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/84886> [10.03.2009]

³⁸ Zemstvo – 1864 yılı Zemstvo reformu ile kurulmuş seçilmiş yerel yönetim organlarıdır. Eğitim, sağlık, yol inşası gibi konular ile ilgilenmişler.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
[10.03.2009]

Kilise okulları ise, iki-beş senelik olup, genellikle, *Zemskije* okulları gibi köylerde kurulmuştur. Bu okulların müfredatında din, liturji, okuma-yazma, tarih ve matematik dersleri vermiştir. Bu okullarda dersler din adamları tarafından verilmekteydi ve doğal olarak, okutulan ders kitapları, dinsel içerikliydi³⁹.

Yüksek İlköğretim okulları da, küçük şehirlerde kurulmuştur. Eğitim de bu okullarda genellikle iki senelik olup ve soylu çocuklara yönelik idi. Erkek ve kızlar ayrı eğitim görmüştür. Derslerde Rus dili ve edebiyatı, coğrafya, tarih, doğa bilimleri, matematik, geometri, fizik, çizim, resim yapma (kız okullarında – el işi de) okutulmuştur. Birinci ve ikinci sınıfı geçenler üçüncü sınıfa geçmek için Fransızca ve Almanca gibi yabancı dillerin yanı sıra Eski Yunanca, Latince gibi eski dillerden sınava tabi tutulmuştur⁴⁰.

Orta öğretimde ise Almanya'dakine benzer bir yapılanmaya gidilmiştir. Klasik Gimnasium, Lise (*Realnye Učilišča*), Askeri Lise ve Soylu Kızlar Enstitüsü'nde (*Institut Blagorodnyh Devic*) verilmiştir. Klasik Gimnasiumlarda eğitim daha çok sosyal bilimler, edebiyat, tarih, yabancı dil (Fransızca ve Almanca) ve eski dil (Yunanca ve Latince), gramer derslerinden oluşmaktaydı. Gimnasiumlarda eğitim 8 yaşına gelen kızlar ve erkekler için ayrı olarak verilmekteydi ve 8 yıl sürmekteydi. Gimnasiumları bitirenler üniversiteye girme olanağına sahiptirler⁴¹.

Liselerde eğitim 6 yıl süreliydi. Gimnasiumlardan farklı olarak, burada eğitim sayısal bilimler ve yabancı dil ağırlıklıydı. Liselere sadece erkekler kabul edilmiştir. Bu okulları tamamlayanlar teknik ya da fizik-matematik ve tıp bölümlerinde eğitimlerini sürdürebilmişlerdir. Fakat toplumda Lise eğitimi Gimnasium eğitimi ile karşılaştırıldığında “ikinci sınıf” eğitim olarak görülmüştür⁴².

Genellikle soylu çocukların eğitim gördüğü Askeri Liselerde eğitim doğa ve teknik bilimler ağırlıklı olarak düzenlenmiştir. Beden eğitimi, yüzme, eskrim, askeri bilim içerikli dersler ön plandaydı. Ayrıca, resim, müzik, dans eğitimi de verilmiştir. Yedi yıl süren eğitimi tamamlayanlara subay rütbesi verilmekteydi⁴³.

³⁹ Vladimir Derjužinskij, “Policejskoe Pravo: Posobie dlja Studentov”,
<http://www.allpravo.ru/library/doc76p0/instrum3732/item3911.html> [10.03.2009]

⁴⁰ age.

⁴¹ age.

⁴² age.

⁴³ age.

Soylu Kızlar Enstitüleri (*Institut Blagorodnyh Devic*), sadece soylu sınıftan gelen kız çocuklarının kabul edildiği okullardı. Eğitim planı, yabancı dil, Rus dili, tarih, coğrafya, matematik, resim, ayrıca, müzik, dans, el işi, muâşeret kurallarını da kapsamıştır. Burada eğitim 7-8 sene sürmüştür. Bu Enstitüyü tamamlayanlar eğitimini üniversitede devam edebilmiştir. Böylece, Gimnasiumlar ve Liselerden farklı olarak, Askeri Lise ve Soylu Kızlar Enstitüleri yatılı okul konumundaydı. Böylelikle öğrenciler sadece biçimsel eğitim görmekle kalmayıp, bu okullarda görgü ve toplumsal davranış kurallarını da yaşayarak öğrenmek olanağına kavuşmuşlardır⁴⁴.

Yüksek öğrenim ise üniversite, Yüksek Kadın Kursları (*Vysşye Ženskie Kursy*) ve enstitüleri kapsamıştır. 1913 yılının başında Rusya İmparatorluğu'nda 10 tane üniversite vardı. Üniversitelerin ana fakülteleri tıp ve hukuktu. Bazılarında yabancı dil, matematik, fizik ve din fakülteleri de vardı. Eğitim süresinde öğrenciler senede iki kez sınavdan geçirilmekteydiler. Üniversite eğitimi tamamladığında öğrenciler master ya da doktora ünvanını alıyorlardı. Öğrenci statüsü kazanamayanlar ise, özellikle köylüler ve kadınlar, üniversitede serbest dinleyici olarak eğitim görebilmişlerdir. Yüksek kadın kursları, ilk kez 1869 yılında Moskova ve Petersburg'da açılmıştır. Burada üniversitelerde de olduğu gibi, tarih, dil bilimi, kimya, matematik, fizik, tıp bölümleri vardı. Bu kursları tamamlayan öğretmen ve doktor olarak çalışabilirlerdi. Üniversitelerde teknik ağırlıklı bir eğitimin verildiği çeşitli enstitü ve kurslar da bulunmaktaydı. Paralı ve çok pahalı olması nedeniyle eğitim olanağından sadece zengin ailelerin çocukları yararlanmaktaydı, dolayısıyla da genel eğitimde fırsat eşitliğinden söz edilmesi mümkün değildi⁴⁵.

Eğitim hakkı konusunda toplumsal taleplerin yükselmesi üzerine Çarlık hükümeti, 19. Yüzyılın altmışlı yıllarında eğitim sisteminde reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. 14 Temmuz 1864 tarihinde “Halk İlköğretim Okulları Tüzüğü” kabul edilmiştir. Bu tüzük, halk ilköğretim okullarında verilen dersleri sınıflandırmış ve sıralamıştır. Eğitimin her dine mensup öğrencilere ancak her zaman Rus dilinde verileceği belirtilmiştir. Tüzükte eğitimin “zararlı yönde” verilmesi durumunda bu okulların kapatılabileceğine dikkat çekilmiştir. Tüzük ayrıca bu okulların denetiminde yerel din adamlarının söz sahibi olmasını öngörmüş, bu din adamlarının

⁴⁴ age.

⁴⁵ age.

sözkonusu okullarda verilen eğitime ilişkin görüş ve önerilerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁶.

1848 yılında Avrupa ülkelerinde gerçekleşen devrimler Rus İmparatoru I. Nikolaj'ın sert tepkisine yol açmıştır. Bu olaylar, İmparatorun Gimnasium eğitimine ilgisini arttırmıştır. Gimnasium eğitim planından “siyasi disiplinler” olduğu gerekçesiyle Yunanca ve Latince çıkarılmış, bunlar yerine “siyasi olmayan” doğa bilimler derslerinin verildiği süre arttırılmıştır⁴⁷. Bundan dolayı eğitim seviyesinde yaşanan düşüş endişe uyandırmış, bu nedenle yeni bir “eğitim tüzüğü” planlanması yolundaki çaba harcanmaya başlamıştır. Yeni tüzüğün hazırlanması eskiden hiç görülmeyen açık bir ortamda ve görüşmeler sırasında gerçekleşmiş, farklı projeler sunulmuştur. Böylece, 1864 yılında “Gimnasium ve Gimnasium Öncesi Eğitim Tüzüğü” kabul edilmiştir⁴⁸.

Bu tüzüğe göre, Gimnasiumlar “Klasik” ve “Gerçek”lere bölünmüştür. Aynı zamanda, bu tüzükte Gimnasiumlarda eğitim bedelleri, çalışacak görevli ve öğretmenlerin yükümlülükleri, eğitim programı, öğrencilerin yükümlülüklerinden giyecekleri uniformalara kadar, pek çok düzenlemeye yer verilmiştir. Bu tüzükle soylu olmayanların bu okullara gitmeleri engellenmiştir⁴⁹.

19. Yüzyılın sonunda “halk eğitimi” ile ilgilenen birçok gönüllü vakıf, komite ve komisyonlar da meydana gelmiştir. Bu örgütler, okullara ders kitapları almaya ve öğretmenlere yardım etmeye çalışmıştır. 1894 yılında Rusya İçişleri Bakanlığı hükümete ve çar rejimine karşı çalıştığı gerekçesiyle, bu gönüllü komiteleri Eğitim Bakanlığı ve polis tarafından denetlemeye başlamıştır⁵⁰.

1900 yılında yıllık vilayet bütçelerinden halk eğitimine ayrılan harcamanın %3'ten fazla arttırılamayacağını öngören bir yasa çıkarılmıştır. Böylece, okulların reformu alanında çalışan projeler askıda kalmış, 1905 yılında Rus-Japon savaşının başlaması ile eğitim reformları tamamen durdurulmuştur⁵¹.

⁴⁶ Положеніе о Наçал'ных Народных Уçилищч, http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=14430&cat_ob_no= [10.03.2009]

⁴⁷ Nikolaj Konstantinov, Evgenij Medynskij, Marija Šabaeva, “İstorija Pedagogiki”, <http://www.detskiysad.ru/ped/ped127.html> [10.03.2009]

⁴⁸ “1864 yılı Jimnazi ve Jimnazi Öncesi Tüzüğü” http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13055&ob_no=12999 [10.03.2009]

⁴⁹ **age.**

⁵⁰ Nikolaj Konstantinov, Evgenij Medynskij, Marija Šabaeva, **age.**

⁵¹ “1864 yılı Jimnazi ve Jimnazi Öncesi Tüzüğü” http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13055&ob_no=12999 [10.03.2009]

19. Yüzyılın altmışlı yıllarında başlayan reformlardan dolayı okuma-yazma oranı %3,1'den ancak %4,1'e yükselmiştir. Rus-Japon savaşından sonra yükselen toplumsal talep ve baskılar üzerine çarlık hükümeti okul reformlarını gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Eğitim bakanlığına ortaokul reformlarını öngören projeleri göndermek ile görevlendirilen komisyonlar kurulmuştur. Bu projeler tarafından dile getirilen ve kabul edilen öneriler uyarınca okullara yeniden Yunanca ve Latince, eski Yunan edebiyatı dersleri getirilmiştir. Rus dili, coğrafya, edebiyat ve doğa bilimleri derslerine de yeniden önem verilmeye başlamıştır⁵².

Fakat bütün bu girişimlere rağmen çarlık döneminde temel bir okul reformu gerçekleşmemiştir. Eğitimde sınıfsal ve cinsel ayrımcılık da varlığını sürdürmüştür. Bu ayrımcılıktan dolayı çeşitli okullarda verilen eğitimler arasında farklılıklar görülmüştür. Aynı zamanda da okullar hem devlet hem de dini kuruluşlar tarafından çok sıkı biçimde denetlenmişlerdir.

2.1.2. Çarlık Döneminde Eğitimin Temeli olarak Ortodoksluk

I. Petro'nun devlet reformları, Rus Ortodoks Kilisesini devlet aygıtının bir parçası haline getirmiştir. Bu dönem içerisinde dini örgütlerin sayısı da artmış, tüm bu örgütler “devlet” (Ortodoksluk), “hoşgörülü” (Katolisizm, Lüteriyan mezhebi, İslam, Yahudilik vs.) ve “hoşgörülü olmayan” (Eski ayinciler (*staroobryadcy*), ateistler) başta olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Ortodoksluk dışında, diğer din mezheplerinin propagandası veya vatandaşın Ortodoksluktan çıkıp başka bir dini kabul etmesi için hapis veya sürgün cezası öngörülmüştür. Ateizm propagandası için 8 sene sürgün gibi sert cezalar uygulanmıştır⁵³.

Bu dönemdeki eğitim bakanı Sergej Uvarov, eğitimin üç temel, “din, otokrasi rejimi ve milliyet” üzerinde kurulması gerektiğini savunmuştur. Uvarov'a göre, böyle bir eğitim, Rusya'nın birlik ve güçlüğüne, aynı zamanda da genç insanları liberal ve devrim fikirlerinden korumalıydı⁵⁴.

Eğitim Bakanı Sergej Uvarov'a göre, “Batı Avrupa ülkelerinde devrimlerin gerçekleşme sebebi ülkedeki düzenin halkı ve milliyeti yok etmiş olmasıdır; bu

⁵² Konstantinov, **age**.

⁵³ “Religija i Zakon”, <http://nik-o-religii.narod.ru/gl3.htm> [28.02.2009]

⁵⁴ Sergej Labanov, “Uvarov Sergej Semjonoviç (1786-1855)”, <http://www.pravaya.ru/ludi/450/9041?print=1> [22.02.2009]

nedenle, Rusya monarşik yapısı ile kendi milli ve dini gelenekleri koruyarak, devrimi yaşamadan geliştirebilir⁵⁵. Uvarov, Ortodoksluğun halkın hayat temelini oluşturduğunu, nesillerin bağılılığı, geleneklerin devamlılığını sağladığını savunmuştur. Aynı zamanda, Rusya tarihinde de Ortodoksluğun rolünü değerlendiren Uvarov, Ortodoksluğun eğitimin koryucusu olduğunu da savunmuştur⁵⁶.

19. Yüzyılın yetmişli seksenli yıllarında eğitim üzerinde din adamlarının etkisi güçlenmiş, dini okulların sayısı artmıştır. Gerçek okullar kapatılıp, Gimnasiumlarda sadece soylu kısmın okunması teşvik edilmiştir. 1887 yılında “arabacı, uşak, aşçı, temizlikçi, dükkâncı vs. çocuklarının Gimnasiumlarda eğitim almalarını yasaklayan” tüzük kabul edilmiştir⁵⁷.

Değindiği üzere, 20. Yüzyılın başında kilise okulların sayısı Rusya’da neredeyse tüm okulların yarısını oluşturacak ölçüde artmıştır. Örneğin, “1902 yılında kilise okullarına 10,5 milyon ruble, diğer bütün ilköğretim okullarına ise sadece 5 milyon ruble harcandığı” belirtilmiştir⁵⁸.

Gercen, Belinskij, Dobroljubov, Černyševskij gibi bazı yazar, öğretmen ve eleştirmenler çarlık rejiminin bu politikasına açıkça karşı çıkıp, “Terbiye” (*Vospitanie*), “Çağdaş” (*Sovremennik*) gibi dergi ve gazetelerde eğitim, iç politika, devrim hareketi gibi konuları ele alan makale yayınlamaya çalışmışlardır. Aleksandr Gercen, kilisenin halk eğitiminde güçlenmesini eleştirerek, terbiye ve eğitime din konusunun girilmesine karşı çıkmıştır⁵⁹.

Böylece, Rusya’da 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın başına kadar Ortodoks dini ve kilise, eğitim alanında etkisini arttırmıştır. Ortodoksluğa dayanan okul eğitimi, öğrencilerin çarlık rejimi ve yapısına sadakat, devrim fikirlerinden uzak durmak gibi düşünceleri benimsemesini sağlamaya çalışmıştır. Bu hiç kuşkusuz, eğitim düzeyini yakından etkilemiş, ders ve ders kitaplarının içeriğini de önemli bir biçimde belirlemiştir.

⁵⁵ Labanov, **age**.

⁵⁶ **age**.

⁵⁷ Konstantinov, **age**.

⁵⁸ **age**.

⁵⁹ İsaia Berlin, “Aleksandr Gercen i Ego Memuary”,
<http://www.gercen.net.ru/lib/ar/author/269> [05.02.2009]

2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi (XV-XVI)

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemi geniş bir yer tutar. Yazarların en çok önem verdiği konular şunlardır:

1. Osmanlı İmparatorluğunun fetihleri ve yeniçeriler
2. İstanbul'un fethi
3. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ve fethedilen ülkelerdeki halkın durumu

2.2.1. Osmanlı Türklerinin Fetihleri ve Yeniçeriler

Orta çağ tarihinde Osmanlı Türklerinin fetihleri hiç kuşkusuz önemli yere sahiptir. 1837 yılında basılmış bir tarih ders kitabının yazarı İvan Kajdanov bu fetihleri anlatırken Osmanlı ordusu ve sultanlarına önemli bir yer ayırmış, Osmanlı sultanlarını son derece övücü ifadelerle tasvir etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu kurucusu olarak ele aldığı I. Osman için kullandığı ifadeler bu açıdan örnek olarak ele alınabilir: “Emir Osman (*Ottoman*), silah kullanma konusundaki ustalığı, yönetim alanında sergilediği bilgeliği ve iç güzelliği ile o kadar ünlü oldu ki, ardılları ve yönettikleri Türkler büyük bir onur ile Osmanlı ismini almışlar”⁶⁰. Oğlu ve varisi Orhan (*Orkan*) ise, “cesur bir fatih ve kurnaz siyasetçi”⁶¹ olarak gösterilmiş, onun yönettiği dönemde Türkler hâkimiyetini Anadolu'ya yaydığı vurgulanmıştır. İvan Kajdanov, 14. Yüzyılda Makedonya, Bulgaristan, Teselya (*Fessalya*) ve neredeyse tüm Yunanistan'ı ve Ermenistan'ın bir kısmını ele geçiren Beyazıt'ın (*Bayazid*) “tüm düşmanlarını yıkıp geçtiği” için kendisine verilmiş olan Yıldırım lakabını hak etmiş olduğunu belirtmektedir⁶². Fatih Sultan Mehmet ise ders kitabında “*II. Mogammed*” ismi ile tanıtılmış ve “Büyük Türk İskender (*Aleksandr*)”⁶³ olarak adlandırılmıştır.

İvan Kajdanov, Osmanlı Türklerinin piyade (*pehotnoe*) ordusunu tasvir ederken, şunu belirtmiştir: “O, askeri yapısından korkunç ve dini fanatizmi açıdan da zapt olunmazdır (*neukrotimyj*)”⁶⁴. Görüldüğü gibi, ordunun tasvirinde dini faktör önemlidir, askerlerin din konusunda fanatik oldukları da belirtilmiş ama fatihlerin hangi dine ait oldukları açık bir biçimde belirtilmemiştir.

⁶⁰ Kajdanov, *age*, 299.

⁶¹ *age*, 299.

⁶² *age*, 303.

⁶³ *age*, 305.

⁶⁴ *age*, 299.

Diğer yönden Kajdanov, Türk ordusunun askeri başarılarını Doğu Roma İmparatorluğunun içinde bulunduğu siyasi koşullara da bağlamaktadır: “Doğu Roma İmparatorluğu bu kadar kötü bir durumda olmasaydı, Osmanlıların hâkimiyeti bu kadar kısa bir sürede güçlenmezdi”⁶⁵. Fakat her ne kadar Türklerin başarıları fethedilen ülkenin durumu ile bağlansa da, İvan Kajdanov, Türk ordusunun o dönemde çok güçlü ve “zapt olunmaz” olduğunu defalarca dile getirmiş ve kanıtlamaya çalışmıştır.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında görülen ortak özellik “piyade (*pehotnoe*) ordusunun” diğer ifade ile “yeniçeriler”in başarılı Türk fetihlerinin nedenlerinden birisi olarak gösterilmesidir. “Osmanlı Türkleri bir ilk olarak piyade ordusunu kullanmaya başlamıştır. Bu ordunun ismi Yeniçeri (*yaničary*) idi”⁶⁶. Yeniçeriler, sultandan maaş, giyim, silah alıp, sultana çok sadıktılar ve onun için çok cesurca savaşmışlardır”⁶⁷.

İvan Kajdanov da, I. Murat döneminde “Yeniçeri” ismini taşıyan piyade Türk ordusunun güçlendiğini söylemiştir. Yazar, yeniçerilerin kimlerden oluştuğu konusuna hiçbir şekilde değinmemiştir. Petr Dvornikov ise, yeniçerileri, “işgal edilen bölgelerden Müslümanlığı kabul etmiş Hıristiyanlar” (*otrjady janyčar, kotorye sostavljali v pokorjonnyh oblastjah iz hristian, prinimavših islam*) olarak göstermiştir⁶⁸. Görüldüğü üzere, çarlık dönemi tarih ders kitaplarında “yeniçeri” konusu çok fazla ayrıntı ile incelenmemekle beraber, nesnel bir biçimde ele alınmıştır.

2.2.2. İslam Tehdidi ve İstanbul’un Fethi

Hiç kuşkusuz çarlık dönemi tarih ders kitaplarının orta çağ tarihinde aydınlattığı ve en çok önem verdikleri konu Bizans’ın çöküşü ve İstanbul’un fethidir. “İslam tehdidi” olarak adlandırılan bu bölümün başlığı İvan Kajdanov’un Osmanlı fetihleri ile ilgili kullandığı terimden kaynaklanmaktadır. Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Bizans’ın fethi ve Konstantinopol’ün düşüşü konusunda yapılan

⁶⁵ age, 299.

⁶⁶ Yeniçeriler, Hıristiyan nüfustan küçük yaşta seçilip alınan, devşirme denilen kurumca Müslüman yapılan, askeri eğitim alan ve doğrudan padişaha bağlı olan bir askeri birliğini oluşturan erkek çocuklarıdır.

(Bkz: Murat Belge, **Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 179-180.

⁶⁷ Petr Dvornikov, **İstoriya Srednih Vekov. Učebnik**, (Moskva: Tipografiya G.Lissnera i D.Sobko, 1909), 241.

⁶⁸ age, 241.

açıklamalarda fetih iç ve dış faktörlerin ışığı altında gerçekleşen bir gelişme olarak gösterilmekte, fetihde din unsuru en önemli faktörlerden birisi olarak öne çıkartılmaktadır.

Osmanlı Türklerinin fetihleri öncesi, Bizans'ın durumu İvan Kajdanov tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Konstantinopol, yıkımlar içinde ve Cenovalıların yönetimi altında, vilayetler de feci durumda (*bedstvennoe položenie*) idi. Hükümdarlar halkını zulmedip, halkın tüm soylu hislerini (*blagorodnie čuvstva*) ve kendi durumlarını düzeltme isteğini yok etmiştir; fakirlik, tembellik, yerginlik (*poroki*) ve cinayetler tüm vatandaş bağlarını bozmuştur”⁶⁹.

Bizans'ın kötü durumda olması yazara göre, hiç kuşkusuz, Osmanlı Türklerinin fetihlerini kolaylaştırmıştır.

Bizans'ın fethi konusu incelendiğinde dini faktör son derece önemlidir. Bizans İmparatorluğun ana dini olan Ortodoksluk diğer ülkeler ile ilişkilerini belirleyen önemli bir unsurdur. Osmanlı Türklerinin ilerlemesi ile Avrupa'da bir İslam tehlikesi korkusu oluşmaya başlamıştır. Bizans İmparatorluğu, “eski Haçlı seferleri zamanlarında gibi İslam'a karşı çıkacaklarını ümit ederek”⁷⁰, Osmanlı Türklerinden korunmak için ilk önce Batı Avrupa Hıristiyan ülkelerinden yardım istemiştir. Fakat “Doğu Kilisesine İslam'dan tehlike ve tehdit görünmüş olmasına rağmen Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki dini düşmanlık dört yüzyıldan fazla sürmüş ve durmamıştır”⁷¹. Görüldüğü gibi, tehdit Osmanlı Türklerinden çok İslam'dan beklenmiştir.

Kuşkusuz, çarlık dönemi tarih ders kitapları yazarların çoğunun ruhban okulunda eğitim görmüş olması tarih ders kitaplarının içeriğini etkileyen önemli bir faktördür. Ayrıca, bu dönem eğitimin Ortodoksluk temeline oturtulmaya çalışıldığını da göz önünde bulundurmanız gerekmektedir.

⁶⁹ Kajdanov, *age*, 300.

⁷⁰ Dvornikov, *age*, 242.

⁷¹ *age*, 242.

11. Yüzyılın ortasında Hıristiyan kilisesinin ayrımı gerçekleşmiştir. Katolik ve Ortodoks kiliselerinin kilise-yapısı, litürji, misyonerlik prensipleri oldukça farklı olup, en önemlisi dogmatik temelleri birbirinden farklıdır. Katolisizm, birincisi, 381 yılı Konstantinopol ve 431 yılı Efes'te yapılan toplantının sonuçlarından farklı olarak Kutsal ruhunun sadece Baba'dan değil Oğul'dan da çıktığını kabul eder; ikincisi, Katolisizm'e 19. Yüzyılda Meryem Ana'nın “bakire doğum” dogması da eklenmiştir; üçüncüsü, 1870 yılında Papa'nın kilise ve din öğretisinde “günahsız” olduğu kabul edilmiştir. Dördüncü olarak da, Katolisizm, 1950 yılında Meryem Anan'ın ölüm sonrasında bedensel Miracını kabul etmiştir. Bu dogmalar Ortodoks Kilisesi tarafından kabul edilmemekle beraber, Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında temel farklılıkları oluşturmaktadır.

(Bkz.: İvan İlin, “O Pravoslavii i Katoličestve”, <http://www.dorogadomoj.com/dr169ili.html> [05.03.2009])

Nikolaj Baženov da ders kitabında Konstantinopol'ün fethi ile ilgili dipnotta şu bilgiyi aktarmıştır: “Ünlü Sofya Katedrali (*Sofijskij sobor*) ve diğer Hıristiyan tapınakları camilere, Müslüman kiliselere, dönüştürülmüştür. Üzerine ise, haç yerine hilal simgesi konulmuştur”⁷². Son olarak da, Kajdanov, Konstantinopol'ün fethini kaleme alırken şunu ifade etmiştir:

İşte bu Doğu Roma İmparatorluğu'nun kaderi! Büyük (*obširnaja*), kalabalık (*mnogoljudnaja*) ve orta çağında en eğitilmiş olan bu İmparatorluk yavaşça ölümüne gelmiştir. Farklı halklar ondan parça parça kopartıyorlardı, sonunda da Fatih Sultan Mehmed (*II. Mogammed*) Konstantinopol'ü ele geçirince bu İmparatorluk varlığını yitirmiştir⁷³.

İvan Kajdanov, İstanbul'un fethi konusundaki görüşlerini “Kuran'ın Hıristiyan dünyasının merkezine geldiğini” belirterek bitirmiştir⁷⁴.

Böylece, İstanbul'un fethi konusunu ele alan yazarlar iki farklı konuya değinmişler. Birincisi, Bizans İmparatorluğu'nun iç durumunu ile ilgilidir, şöyle ki, halkın yaşadığı anlaşmazlıklar, bölünmüşlük fethi kolaylaştırmıştır. İkincisi ise, Batı (Katolik) ve Doğu (Ortodoks) kiliseleri arasındaki “dini düşmanlığı” kapsamıştır: bu durum Bizans'ın yenilgisine sebep olarak gösterilmiştir.

2.2.3. Osmanlı Türkleri ve Fethedilen Ülkelerdeki Halkın Durumu

Osmanlı Türklerinin Anadolu, Asya ve Balkan yarımadasındaki fetihleri sonucunda Osmanlı devleti İmparatorluğa dönüşmüştür. Bu devlet büyük topraklara yayılıp, farklı uluslardan ve dini inançlara sahip halkları aynı çatı altında toplamaya ve altı yüz yılı aşkın bir süre yönetmeye başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı doğal olarak yazarların çeşitli ulusların bir arada nasıl yaşadığı konusuna ilgi duymasına yol açmıştır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı halkların durumu Çarlık dönemi ders kitaplarında ayrıntılı incelenmiştir.

İvan Kajdanov, ders kitabında “Doğu Roma İmparatorluğunun Türkler tarafından fethedilmesinin sonuçları” isimli bir alt başlık altında fetih sonrası dönemi incelemiştir. Yazar öncelikle “eğitilmiş Yunanlıların Asya barbarlarının eline düşmüş olmasını görmek”, “insan ruhuna aykırı (*priskorbno duhu čelovečeskomu*)”⁷⁵ olduğunu söylemekle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu halkı için “kölelik boyunduruğunun”, söylendiği kadar korkunç (*užasnyj*) ve ağır (*tjagostnyj*)

⁷² Baženov, *age*, 54.

⁷³ Kajdanov, *age*, 300.

⁷⁴ *age*, 300.

⁷⁵ *age*, 306.

olmadığını⁷⁶ belirtmiştir. Her ne kadar Kajdanov Bizans İmparatorluğu'nun yenilmesine üzülmüş olsa da, onun Katolik kilisesinin etkisi altına girme ihtimalini daha da kötü bulmuştur. Kajdanov bu bakış açısının nedenlerini şu şekilde açıklamıştır:

Nasıl olsa Doğu Roma İmparatorluğu boyun eğmeliydi (*doljna byla pokoritsja*). Alman halkların fethine uğrasaydı, onlar da kendi geleneklerini, kendi feodalizmini, Kanun hukukunu (*Kanoničeskoe pravo*), dini geleneklerini ve Katolik kilisesinin yasalarını getireceklerdi. Burada Yunanlılar fatihleri ile karışarak (*slivatsja*) mill niteliklerini (*narodnost*) kaybetmiş olacaktı. Türkler, her ne kadar sert (*pri vsej svoej surovosti*), İslam fanatığı (*pri fanatičnoy revnosti k İslamu*), Avrupa ülkelerinin eğitimi ile benzemeyen eğitime sahip olsalar bile, Yunanlıları ezmiş olmakla birlikte (*ugnetali*), yaşam biçimlerine karışmıyorlardı (*ne kasajas' umstvennago i duševnago byta ih*)⁷⁷.

Yazar, Türklerin Yunanlılara karşı tutumunu Moğolların Ruslara karşı davranışları ile karşılaştırmıştı: “onları köle gibi görüyorlardı, fakat iç işlerine (*graždanskije postanovlenija*) ve din meselelerine (*dela Very*) karışmıyorlardı”. Bu yüzden, yazara göre, “Türk hâkimiyeti altında olan Yunanlılar kendi geleneklerini, dinlerini, milli özelliklerini ve tarihlerini koruyarak günümüze kadar sürdürebilmişler⁷⁸”.

İleride daha da ilginç olarak, yazar Bizans'ın fethini “Avrupa eğitimi için aslında hayırlı (*blagodetelno*)⁷⁹ olduğunu söylemiştir. Kajdanov'a göre, Türklerin Avrupa'yı doğudan gelecek daha kötü saldırılara karşı korumuş olduklarına dikkat çekmiştir:

Türkler Avrupa'nın doğusunda elde kılıç ayakları sağlam bir şekilde yere basarak durmuş (*Stav tverdoju nogoju i s mečom v ruke na Vostoke Evropy*) ve böylece onu birçok Asya barbarlarından korumuştular. Türk İmparatorluğu, Avrupa devlet sisteminin üyesi olarak Avrupalıların Asya halkları ile ticari ilişkiler başlatmasına imkân tanımıştır. Türklerden Avrupa'ya gelen korku onun için faydalı (*polezen*) idi. Çünkü Avrupa'da vatandaş düzenini koruyan papa hâkimiyeti düşünce, bu düzeni korumak için başka bir dış güç gerekmiştir. Böyle bir güç Türklerin elindeydi. Hilal sembolünü görerek, Avrupalılar korkudan kendi aralarındaki anlaşmazlıkları unutuyor ve daha da sıkı birleşiyorlardı. Daha sonra bu birleşme Milli Hukukuna anlam olarak iyice yerleşmişti (*Pri vozzrenii na izobraženie polulunija, Evropejcy ot straha zabyvali svoi razdory i tesnejše soedinjalis, poka eto soedinenie ne stalo utverždatsja na ponjatijah o Narodnom prave*)⁸⁰.

Son olarak da yazar Türk fetihlerinin yarattığı olumsuz etkilerin ve “Türk korkusunun” Avrupalılar tarafından iyice abartıldığını” belirterek, Türklerin “Avrupa devletlerinin bağımsızlığı için hiçbir zaman tehdit oluşturmadığını” ileri sürmüştür⁸¹.

⁷⁶ age, 307.

⁷⁷ age, 307.

⁷⁸ age, 307.

⁷⁹ age, 307.

⁸⁰ age, 308.

⁸¹ age, 306-309.

Petr Dvornikov ise köylü ve işçileri “demokratik nüfus” (*demokratičeskoe naselenie*) olarak tanımlamıştır. Yazara göre, köylü ve işçilerin durumu Osmanlı fethi ile değişmedi; çünkü Bizans döneminde de “demokratik nüfusu kendi hükümetinin ağır vergilendirme politikasından muzdaripti” ve fetihten sonra da onlar “eski şartlarda yaşamaya devam etmiştir”⁸². Yazara göre, aslında fetihten sonra durumu değişenler soylular olmuştur: “Türkler soylulardan arazilerini alarak kendi komutanlarına veriyor, Bizanslı toprak sahiplerini uzak bölgelere gönderiyorlardı”⁸³.

Nikolaj Kareev, diğer yazarlardan farklı olarak “Türk hâkimiyeti altında bulunan Yunanlıların durumunun kötüleştiğini” belirtmiştir⁸⁴.

Türk hâkimiyeti altında bulunan Yunanlıların durumu kötü idi. Hükümdarların aklına Yunanlıları tamamen yok etme gibi fikirler bile gelmiştir. Balkan yarımadasının tüm nüfusu *raya*'ya (sürü) dönüşmüştür. Türkler, bütün toprağı *sultanın mülkiyeti* olarak görüyordu ve toprağı kullanan halk da bunun için büyük vergi ödemek zorundaydı. Diğer vergilerin yanı sıra, yeniçeri ordusunu tamamlamak için *erkek çocuklar vergi* olarak toplanmıştır; hâlbuki aynı zamanda, tüm yetişkin erkek nüfusu *askeri hizmetten kurtulmak için özel vergi* ödemek zorundaydı. *Kötü bir yönetim organizasyonu*, bu durumu daha da kötüleştirerek, Yunanlıların var olan imtiyazları kullanmalarını engellemiştir. Bu imtiyazların arasında Yunan kilisesinin ve yerli yönetimin özerkliği vardı. Bu imtiyazlar, Türk boyunduruğu altında bulunan Yunanlıları yok olmaktan kurtarmıştır⁸⁵.

Kareev Osmanlı fetihlerinin “Avrupa'nın Doğu ile sürdürdüğü ticareti kötü etkilediğine” dikkat çekmiştir⁸⁶. Buna karşılık, Kareev, “Türklerin Bizans İmparatorluğu'nu fethederek İtalya'da Yunanca öğretmenlerin artmasını yolaçtığı”⁸⁷, böylelikle Avrupa'da Bizans'ın tarihi, etnografik ve siyasi bilimlerin de bu dönemde yaygınlaşmasını sağladığını” belirtmiştir⁸⁸.

Böylece, Osmanlı Türklerinin fetih sonrası durumunu değerlendiren yazarlar, Yunan yerli yönetimi ve kilisesinin özerkliği Yunan din, dil ve geleneklerini sürdürebilmelerini sağladığı konusunda hemfikirdiler. Diğer yazarlardan farklı olarak Nikolaj Kareev, Yunanlıların durumuna ağır bir vergilendirme politikasına değinerek, Yunanlıların yok olma tehlikesinde de bulunmalarını belirtmiştir.

⁸² Dvornikov, *age*, 241.

⁸³ *age*, 241.

⁸⁴ Nikolaj Kareev, *Učebnaja Kniga İstorii Srednih Vekov*, (Sankt-Peterburg: Tipografija M.M. Stasjuleviča, 1900), 170.

⁸⁵ *age*, 170.

⁸⁶ *age*, 181.

⁸⁷ *age*, 183.

⁸⁸ *age*, 184.

2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemi (XVII-XVIII)

Rusya İmparatorluğu tarihinde 18. Yüzyılın ikinci yarısı (1762-1796) Çariçe II. Katerina ve oğlu I. Pavel'in (1796-1801) egemenliği altındadır. Osmanlı İmparatorluğunda ise 1750-1800 yılları arasında dört sultan tahta geçmiştir: III. Osman, III. Mehmet, I. Abdülhamid ve III. Selim. Nikolaj Baženov'a göre de: "Dış politikada Çariçe II. Katerina (*Ekaterina*) özellikle o zamana kadar tüm Avrupa'yı korkutan ve o zamandan beri gücünü kaybetmeye başlayan Türkler ile sürdürdüğü savaşlarında zaferler ile ün kazanmıştır"⁸⁹. Bu dönemde hem deniz hem karada büyük Rus-Türk savaşları gerçekleşmiştir. Ders kitaplarında ayrıntılı olarak şu savaşlar incelenmiştir:

1. 1768-1774 I. Rus-Türk savaşı. Savaş, Moldova ve Çeşme'de (*Çesma*) gerçekleşmiştir.
2. 1787-1791. II. Rus-Türk savaşı Moldova ve Kırım'da gerçekleşmiştir. İsmail⁹⁰ (*İzmail*) kalesinin ele geçirilmesi bu savaşın en önemli dönüm noktalardan biridir.

Aynı zamanda bu dönemden itibaren Rus dış politikasında "doğu sorunu" terimi kullanılmaya başlamıştır. Aleksandr Borgman, "doğu sorunu" teriminin ilk olarak Avrupa ile Asya halkları arasındaki, ikinci olarak Hıristiyan ile Müslümanlar arasındaki; üçüncü olarak Balkan Hıristiyanları ile Türkler arasındaki ve son olarak da Rusya (ve diğer Avrupa ülkeleri) ile Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkileri belirtmek için kullanıldığı"⁹¹ söylenebilir.

2.3.1. Birinci Rus-Türk Savaşı (1768-1774)

İncelenen tarih kitaplarında 1768-1774 yılları arasında yapılan Birinci Rus-Türk Savaşı ile ilgili olarak vurgulanan konuların başında Rus zaferinin sayıca üstün Osmanlı ordusuna karşı kazanılmış olması gelmektedir. Nikolaj Baženov, "Türlere karşı askeri operasyonları o zaman Türkiye'nin vilayeti olan Moldova'da, ilk savaş da Prut nehrinin bir kolu olan Larga nehrinin kıyılarında Kırım Tatarlarına karşı gerçekleşmiş ve Kırım Hanı ordusunun üç kat daha fazla olmasına rağmen,

⁸⁹ Baženov, *age*, 115.

⁹⁰ İsmail (Ukrayınca *Izmail*, Rusça *İzmail*, Türkçe ise İsmail, İşmasıl veya Hacidar), Ukrayna'nın güney-batısında, Tuna nehri kıyılarında, Odessa vilayetinde yer almaktadır.

⁹¹ Aleksandr Borgman, *Učebnaja Kniga Po Russkoj İstorii*, (Sankt-Peterburg: İzdanie T-va A.S. Suvorina – "Novoe vremja", 1913), 120.

Rusya'nın bu savaşı kolaylıkla kazandığını" dile getirmiştir⁹². Ayrıca, yazar, "Türk ordusunda askerlerin sayısı 150 bin, Rus ordusunda 17 bin asker olduğu"⁹³ belirtmiştir.

Aleksandr Kačkačov da Birinci Rus-Türk Savaşını anlatırken taraflar arasındaki güç oransızlığına dikkat çekerek "güçlerin eşit olmadığını, Rus ordusunda 30 bin askerin olduğunu, karşılına 80 bin kişilik Kırım ordusunun çıktığını, aynı zamanda da Tuna nehrine doğru 150 bin kişilik Türk ordusunun yaklaştığını"⁹⁴ söylemiştir.

Nikolaj Baženov, Rus başkumandanı Rumjancev'in Osmanlı ordusunun sayıca üstünlüğünü gerekçe göstererek yardım istediğinde Çariçe'nin "Romalılar düşmanın sayısını değil, düşmanın nerede olduğunu soruyorlardı" biçimindeki cevabına yer vermiştir⁹⁵. Yazar, "bu savaşta sultanın muhafızları (*gvardija*) yeniçerilerin cesaret gösterdiğini" belirtmiş, ancak; başkumandan Rumjancev'in sonuçta Türkleri yendiğini ve "Tuna nehrini geçtiği için 'Tuna Fatih (Zadunayskij)' unvanı aldığını" belirtmiştir⁹⁶.

Aleksandr Kačkačov da, Türklerin yenilgisini anlatırken, "Rumjancev düşmanlarını öyle bir yenilgiye uğratmıştır ki, Türklerin her şeyi geride bırakıp korku içinde kaçarken Tuna nehrine atlayarak" canlarını kurtarmaya çalıştıklarını belirtmiştir⁹⁷.

Aynı savaş sırasında da İzmir yakınlarındaki Çeşme'de (*Česma*) büyük bir deniz savaşı gerçekleşmiştir:

Rus donanmasının başkumandanı Kont Aleksej Orlov'un planına göre, geceleyin Türk gemilerine yangın gemileri gönderilmişti, böylece bir gemi dışında Türk donanması yanıp yok olmuştur. Kont Orlov da bu savaş için "Çeşme Fatih (*Česmenskij*)" unvanı almıştır. Barış anlaşması 1774 yılında Küçük Kaynarca'da (*Kjučjuk Kaynardži*) imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Rusya'ya Kerç Boğazı ile Dinyeper ve Don nehirlerinin ağızlarını teslim etmiş ve Rus tüccarları için gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e serbest dolaşımına izin vermiştir. Kırım Hanlığı bağımsızlığı kazanmıştır⁹⁸.

Aleksandr Borgman'a göre de, Küçük Kaynarca anlaşmasının en önemli şartı "Türkiye'nin Kırım Tatarlarının bağımsızlığını kabul etmesidir." Böylelikle

⁹² Baženov, *age*, 115.

⁹³ *age*, 115.

⁹⁴ Kačkačov, *age*, 119.

⁹⁵ Baženov, *age*, 115.

⁹⁶ *age*, 115.

⁹⁷ Kačkačov, *age*, 119.

⁹⁸ Baženov, *age*, 116.

Türkiye’den ayrılan Kırım Hanlığı iç anlaşmazlıkları nedeniyle güçlü komşusua karşı bağımsızlığını koruyamayacak, “er ya da geç [Rusya’ya] kurban gidecekti”⁹⁹.

Görüldüğü gibi, Kırım, Rusya için önemli bir zaferdi. Büyük Petro döneminden bu yana Rusya’nın en büyük arzusu “donmayan denizlere” çıkmaktı. Karadeniz geniş kıyıları Novorossija adını almıştır. Kırım’ın fethi ile Rusya bu yarımada Karadeniz filosunu kurmaya başlamış, Sivastopol, Karadeniz’de ana askeri limanı olmuştur.

2.3.2. İkinci Rus-Türk Savaşı (1787-1791)

1787-1791 yılları arasında gerçekleşen İkinci Rus-Türk Savaşı tarih ders kitaplarında II. Türk savaşı adını taşımaktadır. Bu savaşta okuyucu başkumandan Rus kahramanı Aleksandr Suvorov ile tanışır. Tüm tarih ders kitaplarında Suvorov’a bir bölüm ayrılarak özgeçmiş, savaş taktikleri ve savaşta gösterdiği kahramanlığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bölümlerde Komutan Suvorov’un Boze (*Rymnik*) nehri kıyısındaki savaşta ve İsmail kalesinin fethi sırasında gösterdiği kahramanlıklara yer verilmiştir.

Tüm ders kitaplarında savaşın başlatılması konusundaki sorumluluk Türkiye’nin omzuna atılmıştır. Örneğin, Nikolaj Baženov’a göre, “Türk sultanı, Kırım yarımadasının kaybetmesini hazmedemeyerek (*ne mog primiritsja*), yeniden Rusya’ya savaş ilan etmiştir”¹⁰⁰.

İsmail kalesinin fethi neredeyse tüm ders kitaplarında ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu kale “zaptolunmaz” (*nepristupnaja*) olarak tanımlanmıştır. Nikolay Baženov, “Türklerin sayısının daha fazla olduğunu”, üstelik “Türklerin, açık meydan savaşlarına göre kale savaşlarında daha başarılı olduğu”¹⁰¹ söylemiştir. Savaşa hazırlık döneminde Suvorov’un askerlerine şu emir verdiğini öğrenilebilir: “Bir gün dua etmek, ikinci gün eğitim almak, üçüncü gün ya onurlu bir ölüm ya da zafer”¹⁰². Ayrıca, Türkler de çok cesur gösterilmiştir, örneğin, bunu kanıtlamak için Nikolaj Baženov şu örneği vermiştir: “İsmail (*İzmail*) kalesinin fethi öncesi Suvorov Türk başkomutanına teslim olmasını teklif etmiştir. Türk başkomutanı “İsmail boyun

⁹⁹ Borgman, *age*, 120.

¹⁰⁰ Baženov, *age*, 117.

¹⁰¹ *age*, 121.

¹⁰² *age*, 122.

eğileceğine, Tuna nehri akıntısını durdurur” cevabı vermiştir¹⁰³. Baženov Rus Ordusunun İsmail kalesine girişini ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır:

Karanlık bir Aralık gecesinde Suvorov İsmail’i hücumla zaptetmeye karar vermiştir. Sabaha karşı saat 5’te kaleye hücumun başlamasını simgeleyen işaret fişeği yükselivermiştir, askerler İsmail’e atılmıştır. Türkler kaleyi delicesine (*otčajanno*) savunuyorlardı: Suvorov’un askerlerinin üstüne kurşun ve bombalar yağmur gibi yağıyordu, ama onlar buna rağmen kendilerini ileri atıyorlardı. İste kale hendeği, arkasındaki yüksek toprak seti de geride bıraktılar; askerler birbirlerinin üstüne basarak, toprağa süngülerini batırarak tırmanıyorlardı. Üç saat sonra Rus askerleri kalenin içine girmişti. Fakat burada da her sokak ve her ev savaş ile alınmıştır. Gündüz saat üçte İsmail tamamen Suvorov’un eline geçmiştir. 1790 yılında Suvorov Çariçeye yazdığı mektupta “Majesteleri kibirli İsmail ayakucunuzdadır” diye söylemiştir¹⁰⁴.

İsmail kalesinin fethedilmesi ve bir dizi zaferler, daha sonra Çariçe Katerina’nın “Grek” denilen bir projeye yol açmıştır. Türkiye ile savaşlarda görülen zaferler neticesinde II. Katerina “Türkleri tamamen Avrupa’dan Asya’ya kovmak ve Bizans (ya da Yunan) İmparatorluğu’nu yeniden kurmak istemiştir. Yeni Bizans İmparatoru olarak da çariçenin torunu Konstantin Pavlovič düşünülmüştü. Fakat diğer Avrupa ülkelerinin karşı çıkması ile II. Katerina bu fikri bırakmak zorunda kalmıştır”¹⁰⁵.

II. Rus-Türk savaşı, 1791 yılında Yaş şehrinde (Moldova) imzalanan anlaşma ile sona ermiştir. Bu anlaşma ya göre, “Rusya’nın sınırları Karadeniz’e dayanmıştır”¹⁰⁶.

Hiç kuşkusuz, yüzyıllar boyunca savaşan ve toprak paylaşan Rusya ve Türkiye için birbirini düşman olarak algılaması son derece doğaldır. Fakat Türklere ilişkin düşman olarak algısının öncelikle dinsel kaynaklardan beslendiği söylenmelidir. Örneğin, Aleksandr Borgman’a göre, “İmparatorun “doğu politikasının” sadece Rus çıkarları ile değil, Müslümanların boyunduruğu altında olan Hıristiyanların himaye edilmesiyle (*pokrovitelstvovat*) meşrulaştırılmıştır. “Grek Projesi” de aynı anlayışı yansıtmıştır¹⁰⁷.

Sonuç olarak, Çarlık dönemi ders kitaplarında sadık ve vatansever bir yurttaş yetiştirmek için kullanılan yöntemlerle sık sık karşılaşılmaktadır. Öncelikle Rus ordusunun sayıca üstün Osmanlı ordusu karşısında cesaretle savaşması, Türkleri yenilgiye uğratması, yenilen Türklerin korkuya düşerek kaçması bu dönemin kitaplarında rastlanan ortak temalar arasındadır. Bununla birlikte Çarlık dönemi ders kitaplarında Türklerin cesaretle savaşması, kalelerini ‘delicesine’ savunmaları,

¹⁰³ age, 122.

¹⁰⁴ Kačkačjov, age, 126.

¹⁰⁵ Baženov, age, 122.

¹⁰⁶ Mihail Bogoslovskij, *Učebnik Russkoj İstorii*, (Moskva: Knigoizdatelstvo T-va İ.D.Sytina, 1915), 35.

¹⁰⁷ Borgman, age, 122.

savaşmadan teslim olmamaları gibi özelliklerine gönderme yapılması dikkat çeken bir unsurdur.

2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi (XIX yy.)

Aleksandr Borgman 19. Yüzyılda Rus politikasına ilişkin değerlendirmesinde Rus dış politikasının ana prensipleri arasında bir yandan “Kutsal İttifak fikirlerini desteklemek, Viyana Kongresinin kararlarını yerine getirmek ve Batı Avrupa devletlerini devrim hareketlerinden korumak” öte yandan Doğu Sorununa Rusya'nın çıkarları doğrultusunda bir çözüml bulmaktır¹⁰⁸.

Görüldüğü gibi, hem Türkiye hem İran “doğu sorununa” dâhil olup, Rusya için oldukça önemli mevzu haline gelmiştir. Bu dönemi aydınlatan tarih ders kitaplarında çok ayrıntılı gösterilen ve önemli bir yere sahip üç savaş vardır:

- 1828-1829 Rus-Türk Savaşı;
- 1853-1856 Kırım Savaşı;
- 1877-1878 Rus-Türk Savaşı;

2.4.1. 1828-1829 yılı Rus-Türk Savaşı

19. Yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşıyan Hıristiyan tebaanın durumu oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Bu dönemde gerçekleşen savaşların nedenleri de, öncelikle Hıristiyan halkın durumu ile ilgili idi. Örneęin, Nikolaj Baženov, Osmanlı Türklerinin Hıristiyan halkına uyguladığı baskıyı řu şekilde değerlendirmiştir: “Bu baskı, Muhammet (*Magomet*) öğretilerini içeren Müslümanların kutsal kitabı Kuran doktrini gereğince dinsel nefretten kaynaklanmaktaydı”¹⁰⁹. Aleksandr Kačkaçjov da, Türklerin Hıristiyan tebaasına gösterdiği zulüm ve baskıyı ayrıntılı vermiştir:

Türk sultanın hâkimiyeti altında çok Hıristiyan vardı (ve hala vardır). Türklerin onlara uyguladıkları politika çok acımasızdı ve Hıristiyanlar hiçbir zaman Türkiye’de hiçbir hakka sahip değildiler. Bazı Hıristiyan devletler Türklerden kurtulmuşlar, bazıları ise kurtarılmayı beklemekteler. Çaresizlięe düşürülen Hıristiyanlar ezenlere karşı birkaç defa ayaklanmışlar, fakat Türkler vahşi bir acımasızlık ile (*so zverskoy žestokostju*) isyanları bastırılmışlardır. İsyân ile sultan hâkimiyetinden kurtulmaya karar veren Yunanlılar çok kötü duruma düşürülmüştür. Türkler onlara hayvanlardan daha kötü bir muamele göstermişler. Yunanlıların mal varlıkları soyuluyor ve yakılıyordu; Yunanlıları, kadın ve çocuklarına işkence yapıp öldürüyorlardı. Türkiye'nin başkenti Konstantinopol’de ise, paskalya ayını sırasında saldırıya uğrayan patrik sunaktan çıkarılıp kilise kapısında asılmıştır. Sultan Türkiye’deki tüm Hıristiyanların kesilmesini emretmiştir. Sakız (*Hios*) adasında 100 binden fazla Hıristiyan öldürülmüştü. Bundan sonra tüm Avrupa ülkeleri Türk sultanı ve halkının bu vahşetine isyan edip, bu kıyıma

¹⁰⁸ Borgman, *age*, 203.

¹⁰⁹ Baženov, *age*, 133.

son verilmesini istemişler. Sultan buna kulak asmayıp Hıristiyanların kıyımına devam etmiştir¹¹⁰.

Görüldüğü gibi, böyle bir tasvir Hıristiyan halkların kurtarılması adına başlatılan savaşı toplum ve doğal olarak da ders kitabı okurları karşısında meşrulaştırmaktadır.

1828 yılında başlayan savaşta olayların gelişimi Aleksandr Baženov'un ders kitabında şu şekilde verilmiştir:

Rus donanması, İngiliz ve Fransız donanmaları ile beraber 1827 yılında Mora (*Moreja*) yarımadası batı kıyısındaki Navarin şehrinde Türk donanmasını yok etmiştir, Rus-Türk Savaşı karada da devam etmiştir. Dibiç komutanlığı altında Rus ordusu, Tuna nehrini, Balkan dağlarını geçerek, Edirne'yi (*Adrianopol*) işgal etmiştir. Aynı zamanda Kafkasya'da diğer Rus komutan Paskeviç Kars kalesini ve Ermenistan'ın ana şehri olan Erzurum'u işgal etmiştir. Sultan, Rus İmparatorundan barış istemek zorunda kalmış, barış 1829 yılında Edirne'de imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Yunanlıların bağımsızlığını kabul etmiştir. Yunanlılar bağımsız bir krallık kurmuşlar. Aynı zamanda Türkiye, Sırbistan, Moldova ve Eflâk'a (*Valahja*) kendi hükümdarları tarafından yönetilmesine izin vermiştir. Ama bu hükümdarlar sultana harç ödemek zorundaydılar. Rus hükümeti, Türkiye'ye (Karadeniz'in doğu kıyısı (yani Kafkasya'nın batı kıyısı) dışında neredeyse tüm fethettiklerini geri vermiştir¹¹¹.

Ders kitabından öğrendiğimiz üzere 1829 yılı Edirne Barış Antlaşması Rusya için olumsuz sonuçlar getirmiştir.

2.4.2. 1853-1856 yılı Kırım Savaşı

Aleksandr Kačkaçjov'a göre, 19. Yüzyılda sürdürdüğü savaşlar sayesinde Rusya İmparatorluğu Avrupa'da önemli pozisyona gelmiştir. Avrupa ülkeleri de bu durumdan hoşnutsuzluk duyarak, Rusya'ya karşı yeni bir savaş başlatmaya planlamıştır¹¹². Hatta Kačkaçjov'a göre, "Rus İmparatorluğu'nun güçlenmesi herkesi korkutuyordu ve ilk fırsatta Rusya'ya darbe indirmek için herkes birleşmeye hazırdı"¹¹³. Böylece, "Neredeyse tüm Avrupa Rusya'ya karşı çıkmıştır"¹¹⁴. Nikolaj Baženov, 1853 yılında başlayan Kırım savaşını şöyle anlatmıştır:

Nahimov komutanlığı altında Karadeniz filosu tarafından Anadolu kıyısında Sinop'ta Türk donanmasının yok edildikten sonra (18 Kasım 1853), Batı devletleri Türk İmparatorluğu'nun kaderi için korkmaya başlamışlar. İngiltere ve Fransa Türklerin yardımına büyük birleşik donanma göndermişler. Bu donanma 2 Eylül 1854 tarihinde Kırım kıyılarına (Evpatoriya yakınlarında) yanaşıp karaya kalabalık ordusunu çıkarmıştır.

Kırım ismini alan bu savaş Kırım yarımadasında gerçekleşmiştir. Bu meşhur savaşta 11 ay süren (12 Eylül 1854'ten - 27 Ağustos 1855'e kadar) Sivastopol ablukası ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Düşmanlar, şehre hücum etmektense doğru bir abluka gerçekleştirmiştir (*poveli pravilnuyu osadu*). Şehrin savunmasına cesur Karadenizli denizciler katılmışlardı. Gemilerden alınmış toplar kıyılardaki bataryalara taşınmıştır.

¹¹⁰ Kačkaçjov, *age*, 150.

¹¹¹ Baženov, *age*, 133.

¹¹² Kačkaçjov, *age*, 152.

¹¹³ *age*, 152.

¹¹⁴ *age*, 152.

Böylece usta (*iskusnyj*) mühendis Totleben, Sivastopol'un tahkimine (*ukreplenie*) başlamıştır. Şehrin tüm etrafında hendekler kazılmış, toprak tabyalar dizilmiştir. Furgonlar, at arabaları ve çeşitli özel arabalar bataryalara toprak, mermileri taşımışlar; şafak vaktinden geç saate kadar 5-6 bin kişi yorulmazca savunma hatlarında çalışmışlar. Geceleler bile meşale ve fener ışıkları ile iş devam etmiştir. Siviller ise nöbet beklemiş ya da tabyalardaki askerlere yardım etmişlerdir¹¹⁵.

Kadınlar ve çocuklar ellerinden geldikleri kadar yardım etmiştir. Bir batarya sadece kadınlardan oluşuyordu ve ablukanın sonuna kadar "Kız Bataryası" adını korumuştur. Hapisten salıverilen tutuklular özgürlüğü seçmek yerine ortak çalışmaya katılmak için izin almışlardır. Böylece, Sivastopol etrafında toprak ile doldurulan ve hendekler ile birleştirilen kilometrelerce tahkimat zinciri ve toprak siperler oluşmuştur. En yüksek yerlerde (*bastiony*) tabyalar (*val*) ve derin bir hendekten oluşan dört taraflı toprak tahkimat yükselmiştir. Şehre en yakın, en yüksek ve en önemli savunma yeri Malahov Kurganı idi. Bizim tahkimatlara karşı düşman kendi tahkimatlarını yapmıştır. Böylece, 11 ay süren düşmanlar tarafından meşhur Sivastopol ablukası, bizim taraftan ise benzersiz şanlı Sivastopol savunması başlatılmıştır. Kahramanca savunmaya rağmen 11 ay sonra düşmüş Sivastopol, çünkü İmparator II. Aleksandr'ın dediği gibi "kahramanlar için de yapılamayacak şeyler vardır". Rusya için Sivastopol'un yararlılığı çok büyüktü: düşmanlar ülkenin içine ilerleyememişler ve bu şehrin uzun ablukasından yoruldukları için 1856 yılında imzalanan Paris anlaşmasına memnuniyetle yaklaşmışlar¹¹⁶.

Baženov'un Kırım savaşı ve özellikle Sivastopol savunması ile ilgili çok ayrıntılı bir tablo çizmiştir. Öncelikle, bu savaşta İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin birleşik bir güçle Rusya'ya saldırdıkları öne sürülmüştür. 11 ay süren Sivastopol ablukası sürecinde Rus insanların cesareti, düşman karşısında birleşmesi gösterilmeye çalışılmıştır¹¹⁷.

Yazarın anlattığı bu Rus halkının kahramanlık tabloları, kuşkusuz, okuyucularda yenilgi yüzünden üzüntü, ama o kadar da gurur hislerini doğuracaktı. Tahkimlerinin hazırlanma ayrıntıları çok net bir şekilde bu dönemde Sivastopol'un nasıl bir hava içerisinde olduğunu anlamaya yardımcı olmuştur.

Aleksandr Kačkačjov, Kırım Savaşının ayrıntılı resimlerini vermiştir. "Gemilerin Batırılması", "Malahov Kurganı'na Hücum", "Savaş Öncesi Hayır Duası" adlı resimler en gösterişli resimlerden bazılarıdır:

¹¹⁵ Baženov, *age*, 134.

¹¹⁶ *age*, 135.

¹¹⁷ *age*, 135.

Затопленіе судовъ.

Şekil 1: “Gemilerin Batırılması”

Aleksandr Kačkačjov, **Russkaja İstoriya v İlljustracijah**, (Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908), 154.

Bu görsel malzeme aracılığıyla Kačkačjov düşmanın deniz tarafından gelmesini engellemek için Sivastopol halkının Rus gemilerinin körfez girişinde batırılmasına karar verdiği ve bundan üzüntü duyduğunu göstermiştir.

Штурмъ Малахова кургана.

Şekil 2: “Malahov Kurganı’na Hücum”

Aleksandr Kačkačjov, **Russkaja İstoriya v İlljustracijah**, (Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908), 155.

Bu resimde Ortodoks papazı Türk silahlarına karşı haç simgesini göstermektedir.

Благословение передъ боемъ.

Şekil 3: “Savaş Öncesi Hayır Duası”

Aleksandr Kačkačov, **Russkaja İstoriya v İlljustracijah**, (Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908), 155.

Bu resimde Kırım Savaş öncesi Rus halkının papazdan hayır duası aldığı gösterilmiştir. Ayrıca resimde Ortodoks Hıristiyanları için büyük önem ve koruma anlamını taşıyan ikon da yer almıştır.

Kırım Savaşı Avrupa politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Batı Avrupa ülkeleri birleşip Rusya'ya karşı çıkmışlar. Bu zamandan itibaren Rusya uluslararası politikada üstün konumunu kaybetmeye başlamıştır.

1856 yılında imzalanan Paris barış antlaşmasının sonuçları ders kitaplarında yer almamıştır.

2.4.3. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı

Bu dönem içerisinde Balkan halklarının Osmanlı hâkimiyetine karşı bağımsızlık mücadelesi başlamış, Balkan halkları Avrupa devletlerinden mücadelesine destek olmalarını istemiştir. Bu durum Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak için uygun bir ortam yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan yarımadasındaki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmesiyle sonuçlanan 1877-1878 Rus-Türk Savaşının nedenlerini Nikolaj Baženov aşağıdaki gibi sıralamıştır.

II. Aleksandr'ın hükümdarlık döneminin en dikkate değer (*zamečatelnyj*) savaşı 1877 ve 1878 yıllarında Türkiye ile gerçekleşen savaştır. Bu savaş Türklerin kendi Hıristiyan uyruklarına gösterdiği gaddar baskı yüzünden olmuştur. 1875 yılında Türkiye'nin iki kuzey-batı vilayeti Bosna ve Hersek'te isyan çıkmıştır. 1876 yılında da Bulgarlar da özgürlüğe kavuşmak ümidiyle isyana kalkışmıştır. Türkler isyanı en barbar şekilde (*samym varvarskim obrazom*) ezmeye çalışmışlar. Ezilenlere yardım etmek için Sırbistan ve Karadağ da ayağa kalkmıştır. Fakat Rus gönüllülerin yardımına rağmen, isyancılar Türkler ile savaşmak için yeteri güce sahip değildiler. Ancak Rus İmparatorun koruması (*zastupničestvo*) onları kurtarabilirdi. Türk İmparatorluğu'nun Slav halkının yaşamını barış yolu ile iyileştirmek isteyen İmparator II. Aleksandr, ısrarla Türk sultanından uyrukluların yaşamını iyileştirmesini istemiştir, fakat sultan iyi niyetli tavsiyelere kulak vermek istememiştir. Arzu edilen amaca ulaşmak için tek bir

yol kalmıştır, o da savaş. İmparator, Rus halkından çok kurban ve para alacak bu savaşı derin bir üzüntü ile (*s glubokoy skorbju*) başlatmak zorunda kalmıştır”¹¹⁸.

Böylece, Baženov, bu savaşın nedenlerini Türklerin Hıristiyan halklarına uyguladığı “gaddar baskı” ve “zulüm” ile bağlamıştır. Rus İmparatoru II. Aleksandr’ın Slav halklarının durumunu savaşa girişmeden iyileştirmek istediği vurgulanmıştır. Aynı zamanda da Balkanlar’da Hıristiyan halklarının tek koruyucusu Rusya’nın olduğu da öne sürülmüştür.

Balkanlarda süren savaşın dönüm noktası, küçük Bulgar şehrinde gerçekleşen Plevne savaşı idi. Nikolaj Baženov, Plevne’da olayların gelişimini şu şekilde dile getirmiştir:

Mükemmel (*zamečatelnyj*) Türk komutan Osman Paşa büyük ordusu ile ordumuzun yolunda olan Plevne şehrinde beklemeye başlamıştır. Her taraftan dağlar ile çevrilmiş Plevne şehri, Osman Paşa tarafından o kadar ustaca (*iskusno*) tahkim edilmiştir ki, kalelerin fethinde meşhur olan askerlerimiz Plevne yakınında 3 ay durmuştur. Sadece Totleben yönetiminde başlatılan muhasara (*osadnyj*) sayesinde, aç kalan düşmanın nihayet kaleden çıkartılması başarılmıştır. Osman Paşa ordusu ile kuşatma çemberimizi yarmak için atılınca bir teşebbüste bulunmuştur (*sdelal otčajannuju popytku*), fakat bu başarısızlık ile sonuçlanan girişimden sonra, 40 bin kişilik ordusu, çok sayıda top ve silahı ile birlikte Rus hükümdarın gönül yüceliğine (*velikodušie*) teslim olmak zorunda kalmıştır. 28 Kasım 1877 tarihinde Plevne’nin zaptı tüm Rusya tarafından görkemli kutlanmıştır”¹¹⁹.

Görüldüğü gibi, yazar Türk cesurluğunu ve komutanları Osman Paşanın ustalığını da nesnel bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu savaşın diğer önemli noktası Rus ordusunun Kars Kalesini de ele geçirmiş olmasıdır. Aleksandr Kačkačjov, Kars’taki savaşı şöyle anlatmıştır: “5 Kasım gecesi Loris-Melikov komutanlığındaki Rus Ordusu Kars’a hücumla başlamıştır. Türkler, Rusların gelişini görünce silah ve topları ile müthiş bir ateş açmışlar. Ama Ruslar yoğun hatlar ile ilerleyip, tabyaları geçerek, kaleye atılmışlar”¹²⁰. Böylece, Kars kalesi Rusların eline geçmiştir.

Kačkačjov’un tarih ders kitabında “Sonraki başarılar” diye adlandıran altbölüm de, Rusların Edirne’yi ele geçirmesi, İstanbul’a yaklaşması ve sonrasında sultanın barış isteğine ilişkin okunabilir. Barış, 19 Şubat 1878 tarihinde San-Stefano’da imzalanıp, Rus-Türk savaşını sona erdirmiştir¹²¹.

Aleksandr Kačkačjov ders kitabında, İmparator II. Aleksandr’ın Osman Paşa ile görüşmesini konu alan resmi göstermiştir:

¹¹⁸ Baženov, *age*, 144.

¹¹⁹ *age*, 145.

¹²⁰ Kačkačjov, *age*, 166.

¹²¹ *age*, 166.

Встрѣча императора Александра II съ Османомъ-Пашей.

Şekil 4: “İmparator II. Aleksandr’ın Osman Paşa ile Görüşmesi”

Aleksandr Kačkačov, *Russkaja İstoriya v İlljustracijah*, (Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908), 167.

Bu resimde Osman Paşa’nın yaralı ve ayakta zor durduğu görülebilir. İmparator II. Aleksandr ise onun karşısında dik duruşlu ve doğal olarak okuyucu gözünde daha iyi bir konuma sahip olarak gösterilmiştir.

Nikolaj Baženov bu savaşın sonuçlarını kaleme alırken, bazı önemli hususları vurgulamıştır:

1878 yılında imzalanan Berlin anlaşmasına göre, biz Türkiye’den Karadeniz kıyısında Batum limanını ve Kars kalesi ile Ermenistan’ın bir parçasını almıştık. Ama bu savaşın ana amacı Türkiye’nin Hıristiyan uyruklularını kurtarmak idi. Bu amaca tam olarak ulaşamamıştır; çünkü İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi bazı Batılı devletler Rusya’nın güçlenmesi ve başarılarına duydukları kıskançlık yüzünden, Berlin Kongresinde bu konu tartışıldığı sürece, Türkiye Hıristiyanlarının kurtarılmasını engellemişlerdir. Buna rağmen bu son savaşın sonuçları bu konuda bazı önemli sonuçla getirmiştiler: Moldova ve Eflâk’tan (*Valahya*) oluşan Romanya ve Sırbistan sultandan bütünüyle bağımsızlıklarını kazanmıştır, böylece, daha önce hep ödedikleri haraçları ödememek hakkına kavuşmuştur. Tuna ve Balkanlar arasında yaşayan Bulgarlar, Türkiye’den kısmen bağımsız olarak başkenti Sofya olan Bulgar knezliği kurmuştur. (Bulgaristan, Türkiye’ye küçük bir harç ödemek zorundaydı). İmparator II. Aleksandr, soydaş ve dindaş Slav halklarını ağır Türk hâkimiyetinden kurtulmalarına yardımcı olarak önceden sahip olduğu “Kurtarıcı Çar” lakabını daha da sağlamlaştırmıştır¹²².

¹²² Baženov, *age*, 146.

Bu dönem ders kitabı yazarlarının yaratmak istedikleri genel izlenime bakılacak olursa, Türklerin Hıristiyanlara karşı uyguladığı baskı ve zulümün sergilenmesi çabası öne çıkmaktadır. Rusya ise Hıristiyan halkların koruyucusu olarak gösterilmiştir. “Hayır Duası” gibi resimlere ders kitaplarında yer verilmesi dinsel unsurların etkili olduğunu gösteren bir başka kanıttır. Ders kitaplarından çıkan ikinci izlenim düşmanlarına karşı savaşılan “yalnız Rusya” imgesidir. Her ne kadar Rus hükümdarları Avrupa’da bu dönem içerisinde Hıristiyan birliğinden ve ortak çıkarlardan sözetmeler de¹²³, yazarlar, Rusya’nın dış alanda her zaman yalnız olduğunu, Kırım Savaşında da Rusya’nın neredeyse tüm Avrupa’ya karşı yalnız savaştığını, Rusya’nın savaşları zaferlerin komutanların ustalığı ve halkın cesaret ve özverisi ile kazanıldığını göstermeye çalışmışlardır. Hatta bu fikri desteklemek için kullanılan İmparator Nikolaj’ın “Rusya’nın sadece iki müttefiki vardır: Ordusu ve donanması” sözü yaygınlık kazanmıştır¹²⁴.

2.5. Karşılaştırmalı Açından Başka Halklara Bakış

17-18. Yüzyıllarında Rusya’nın dış politikadaki ilgi alanları sadece Türkiye ile sınırlı değildi. Örneğin, 1700-1721 yılları arasında gerçekleşen Büyük Kuzey Savaşı, “İsveçliler ve Ruslar arasında anlaşmazlıkların uzun bir süreye dayandığını” göstermektedir¹²⁵. Aynı zamanda da 1812 yılı Rus-Fransız savaşı da ders kitaplarında ayrıntılı incelenmektedir. Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu dışında Polonya, İran, Kafkasya, Avrupa ve Arap ülkelerine bakış da geniş bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, karşılaştırma açıdan bu ülkelere yönelik yaklaşımların üzerinde kısaca durulması gerekmektedir.

2.5.1. Polonya Meselesi

Tarih ders kitaplarında Rusya’nın Polonya ile ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe dayanıp önemli bir yere sahiptir; dolayısıyla da Polonya’da yaşayan Ortodoksların sorunları, “Katolikler Ortodoks Hıristiyanlara daima insanlık dışı (*besčelovečnyj*)

¹²³ “Kutsal İttifak” (*Svjaščennyj Sojuz*), Napoleon’un devrilmesi ve 1815 yılında gerçekleşmiş Viyana Kongresi’nden sonra, Rus İmparatoru I. Aleksandr’ın inisiyatifi ile kurulmuştur. Avusturya, Prusya ve Rusya’nın imzaladığı bu belge, Avrupa’da var olan monarşi düzenini korumakla yükümlü idi.

“Brokgauz ve Efron” Ansiklopedik Sözlük, <http://www.bibliotekar.ru/bes/298.htm> [11.03.2009]

II. Aleksandr, 1861 yılında Rusya’da toprak köleliğini kaldırmıştır. Böylece, “Kurtarıcı çar” lakabını almıştır.

¹²⁴ Baženov, *age*, 146.

¹²⁵ Borgman, *age*, 16.

davranıyorlardı”¹²⁶ gibi ifadeler kullanılarak ön plana çıkarılmıştır. Bu konudaki örneklerin incelenmesine geçmeden önce ilgi çekici bir noktanın vurgulanmasında fayda vardır. Çarlık dönemi ders kitaplarında sosyal ve siyasal yapı açısından birbirine benzemeyen Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bir arada incelenmektedir. İleriki bölümlerde görüleceği gibi, Sovyet dönemi ders kitaplarında da bu durumun sürdürülmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Polonya tarih boyunca defalarca paylaşımına uğraması ders kitaplarında ele alınan konulardan birisi olmuş, bu kitaplarda sözkonusu paylaşımın Polonya’nın huzuruve barışı adına yapıldığı ileri sürülmüştür.

Çarlık dönemi ders kitaplarında Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun karşılaştırılması yoluyla Ortodokslara karşı dinsel ayrımcılığa dikkat çekilmiştir. Hem Polonya hem Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ortodoks Hıristiyanlarının gördüğü baskı ve zulüm ders kitaplarında ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Katolisizm de İslam gibi farklı bir din olarak görülmesi de son derece ilginçtir.

Böylece, Hıristiyanlık aracılığı ile Osmanlı/Türk imgesi, Polonya ile ilgili stereotiplere benzer bir biçimde tasvir edilmiştir. Böyle bir konunun ön plana çıkartılmasının bir başka nedeni de Ortodoks Hıristiyan toplum gözünde bu ülkeler ile planlanan savaşa toplumsal desteğini arttırmak, savaşın meşrulaştırılmasını sağlamak olmuştur.

2.5.2. İran ve Kafkasya

İran, Kafkasya ile bir bütün olarak incelenmiştir. Çariçe Katerina’nın “Kafkasya sıradaki ile İran’a (*Persija*) karşı büyük Hıristiyan devleti kurmak” gibi bir başka doğu projesi vardı¹²⁷. “Bu projenin gerçekleşmesinde Gürcistan’ın kilit bir konuma sahipti. Gürcistan, “birbirine bağlı olmayan parçalara bölünmüş, iç kargaşalar ve İranlı ve Türk Kafkasya halklarının devamlı (*neprestannyj*) akınlarına uğrayan, çoktan bakışlarını himayesine girmek istediği Rusya’ya çevirmiş” bir ülke olarak anlatılmaktadır¹²⁸.

“Bir Müslüman ülkesi” olarak tanımlanan İran ile ilişkiler Rusya’nın Kafkasya’ya yönelik dış politikası bağlamında ele alınmıştır. Bu bakış açısı çerçevesinde

¹²⁶ Baženov, *age*, 123.

¹²⁷ Borgman, *age*, 126.

¹²⁸ *age*, 126.

Gürcistan, başta olmak üzere, tüm Kafkasya halklarının İran ve Türkiye'nin baskısı altında zulüm gördüğü ve bu nedenle de Rusya'dan yardım beklediği söylenmiştir.

Rus-İran savaşları, çarlık dönemi ders kitaplarında ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. Buna karşılık, Türkiye için hazırlanan "Grek projesi"ne benzer bir biçimde, Çariçe II. Katerina tarafından Kafkasya'ya Rus etkisinin yayılmasını öngören bir "Doğu projesi" hazırlanmıştır. Bu proje kapsamında İran ve Türkiye'ye karşı Kafkasya'da bir Hıristiyan devleti kurulması tasarlanmaktaydı. Böylece, Rusya'nın İran ve Türkiye ile ilgili koşut bir politika izlediği ileri sürülebilir. İran da öncelikle Türkiye ile birlikte "Müslüman" bir kategoride yer almakta, bölge halklarına yönelik baskı yapan "saldırgan" bir ülke olarak çarlık rejimi yazarları tarafından eleştirel bir biçimde tasvir edilmektedir.

2.5.3. Avrupa Ülkeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Avrupa ülkeleri tarafında Rusya'ya karşı kışkırtılması çarlık dönemi tarih ders kitaplarında görülen önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Aleksandr Borgman'ın sözleriyle bir savaş sonrasında yapılan "Barış görüşmeleri, yabancı diplomasinin görünür ve gizli desteğini gören Türkiye'nin inatçılığı yüzünden (*neustupčivost'*) uzamıştı"¹²⁹. Borgman'a göre Türkiye, "eskisi gibi yabancı diplomatların telkinlerine itatkar (*podatlivye*) bir biçimde uymaktadır"¹³⁰ Bir başka ifade ile yazarlar, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerinde anlaşmazlıkların çoğu zaman Avrupa devletlerinin müdahalesi ile birlikte ortaya çıktığını göstermişler. Bir başka örnekte ise şu ifade ile karşılaşılmaktadır: "[Doğu sorununun] özü şu idi: Türk hükümeti, yabancı diplomasinin kışkırtması ile (*po nauščeniyu*), Ortodoksların zararına (*v uščerb*) Filistin'de Katoliklere tanınan ayrıcalıkları (*privilegii*) genişletmiştir"¹³¹.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Rusya'nın Avrupa'da önemli ve üstün bir konum elde etmesine Avrupa ülkelerinin kıskançlık duyduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle de, yazarlara göre, Rus-Türk savaşlarında da, öncelikle tüm Hıristiyan devletlerinin işbirliğini öne süren Kutsal ittifak prensiplerine göz yuman Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yardım gösterdiği belirtilmiştir. Kırım savaşının örneğinde de

¹²⁹ age, 123.

¹³⁰ age, 125.

¹³¹ age, 207.

gösterildiği gibi, Rusya'nın tüm Avrupa ülkelerine karşı yalnız savaştığı söylenmiştir.

İngiltere, başka devletleri yöneten ve müttefiklerini hükmeden bir ülke olarak gösterilmiştir. Askeri açıdan o kadar tehlikeli görünmeyen Fransa, 1812 yılı Vatan Savaşı ile birlikte saldırgan bir imge edinmiştir. Eski müttefik olan Avusturya'nın da Rusya için bir tehdit oluşturabileceği izlenimi yaratacak ifadeler bulunmaktadır. Dolayısıyla çarlık dönemi ders kitaplarında genel olarak, tüm Avrupa ülkelerinin Rusya için düşman olarak konumlandırıldığı, dolayısıyla kitapların okurlarda Rusya'nın düşmanlarla çevrili olduğu izlenimi edinmelerini sağlayacak bir yaklaşımla kaleme alındıkları dikkat çekmektedir.

2.5.4. Araplar

Nikolaj Kareev'in ders kitabında Araplar ile ilgili övgü dolu değerlendirmelere yer verilmektedir. Karaev'e göre bilimsel ve kültürel açıdan Araplar ve Türklerin hükümdarlık dönemleri birbirinden çok farklıdır¹³².

Araplar, emri altına giren halkların sahip olduğu yüksek kültürüne çok duyarlı olduklarını göstermişler. Türkler ise, tam tersi, çok kaba (*grubyj*) idi, zihinsel iş (*umstvennoe zanjatje*) ve sanata (*hudožestvennoe tvorčestvo*) eğilimli değildiler (*ne otličalis' sklonnostju*). Haçlı seferleri öncesi döneminde Arap eğitimi birçok konuda Avrupa ve Bizans eğitiminden daha yüksek konumdadır. Batı halkları (özellikle Roman), zihinsel gelişimlerini Arap etkisine borçlu idiler. Türkler ise tarihte çok farklı rol oynamışlar, Doğu'nun Hıristiyan halkları Orta Çağın sonundan 19. Yüzyıla kadar Türklerin hâkimiyeti altında ezilmiştir. Türkler, eski kültürü yok edip, yeni kültürün gelişimini engellemişler¹³³.

Araplar fetihleri esnasında, Yunan, Yahudi, İran ve Hindistan kültürleri ile karşılaşmışlardır. Araplar, İran ve Hindistan'dan edebiyat ve sanat, Yunanlılardan – bilimsel bilgi ve felsefi fikirler almışlar, Yahudilerin katılımı ile kendi felsefi fikirlerini geliştirmişlerdir. Kültür tarihinde Araplar, eski zamanlarda Finikeliler gibi Batı ve Doğu arasında aracı rolünü oynamışlar. Onların sayesinde, Avrupa'ya uzak İran ve Hindistan'dan şiirsel hadislerin yanı sıra Orta Çağda yaygınlık kazanan boş inançlar da gelmiştir. Temelinde Yunan felsefesini barındıran Arap felsefesi de, Batı Avrupa skolâstliğini canlandırmıştır. Bilimin farklı alanlarında teorik bilgilerini de Araplar, Yunanlılardan almışlar, pratik sanatlarda ise diğer halkların öğrenmişlerdir¹³⁴.

Kareev, bu bölümde Arapların kültür, sanat ve eğitim konularında Türklerden çok üstün olduğunu, bu yüzden de Hıristiyan halklarının gelişemediğini vurgulamıştır. Ayrıca, yazar Arapların bazı alanlarda Avrupalılar için bilgi kaynağı olduğunu, diğer taraftan da farklı halklardan bilgi ve fikirler devşirdiklerini öne sürmüştür.

¹³² Kareev, *age*, 187.

¹³³ *age*, 187.

¹³⁴ *age*, 188.

3. SOVYET TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI VE TÜRKİYE İMGESİ

Sovyet döneminde tarih ders kitaplarının incelenmesi için Nikolaj Rožkov'un¹³⁵ **“Učebnik Russkoj İstorii Dlja Srednih Učebnyh Zavedenij İ Dlja Samoobrazovanija”** (Özöğrenim ve Orta Okullar için Rus Tarihi Ders Kitabı) (1919), Andrej Gartvig'in¹³⁶ **“Učebnik Russkoj İstorii Dlja Vysšyh Naçal'nyh Učilišč i Torgovyh Škol”** (İlköğretim ve Ticari Okullar için Rus Tarihi Ders Kitabı) (1917), İvan Fedosov'un¹³⁷ **“İstorija SSSR”** (SSCB Tarihi) (1976), Robert Vipper'in¹³⁸ **“Učebnik İstorii. Srednie Veka”** (Tarih Ders Kitabı. Orta Çağ) (1925), Mihail Kovalenskij¹³⁹ **“Russkaja İstorija”** (Rusya Tarihi) (1925), Evgenij Kosminskij¹⁴⁰ **“İstorija Srednih Vekov”** (Orta Çağ Tarihi) (1961), Aleksandr Vasilev¹⁴¹ **“Učebnik İstorii Srednih Vekov”** (Orta Çağ Tarihi Ders Kitabı) (1918) ile diğer yazarların tarih ders kitapları incelenmiştir.

Andrej Gartvig kitabında 8. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar geniş bir tarih dönemi incelemiştir. 8. Yüzyılda Slav kabilelerin yaşam biçimi ele alınmıştır. “8-12. Yüzyıllarda Rus Slavları ve Onların Komşuları” isimli haritada Cargrad [İstanbul] ile Yunan İmparatorluğu'na yer verilmiş,¹⁴² ayrıca Tatarlar bu dönem için Rusya'nın

¹³⁵ Nikolaj Aleksandrovič Rožkov (1868-1927) – Rus tarihçi, devrim hareketinin faaliyet adamı. 1890 yılında Moskova üniversitesinin tarih ve dil bölümünü tamamlamıştır. 1898 yılında Moskova Üniversitesinde ders vermeye başlamıştır. Sonra “Pravda” (Gerçek) gazetesinin editörlüğünde de çalışmıştır. 12 ciltten oluşan “Karşılaştırmalı-tarihi aydınlatmada Rus tarihi” isimli en büyük araştırmasını tamamlamıştır.

<http://slovari.yandex.ru/dict/krugosvet/article/3/34/1009554.htm> [23.12.2008]

¹³⁶ Andreej Fjodorovič Gartvig – ünlü tarih öğretmeni, metodisttir. 1886 yılında Moskova Üniversitesinin tarih ve dil bölümlerinde masterlık yapıp tamamlamıştır. 1887 yılından itibaren tarih dersleri vermiştir. Gartvig, her zaman eğitimin demokratikleşmesini ve genelleşmesini savunmuştur.

http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=202 [23.12.2008]

¹³⁷ İvan Antonovič Fedosov - (1921- 2001) – Sovyet Tarihçi, Profesör.

<http://naukarao.narod.ru/fedosov.html> [23.12.2008]

¹³⁸ Robert Jurevič Vipper – (1859-1954) - ünlü Rus tarihçi, 1943 yılından Sovyetler Birliği Bilim Akademisinin üyesi idi.

¹³⁹ Mihail Nikolaeviç Kovalenskij – tarihçi, Moskova liselerinde öğretmen.

¹⁴⁰ Evgenij Alekseevič Kosminskij (1886-1959) – tarihçi, Sovyetler Birliği Bilim Akademisinin üyesi idi.

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/165058> [23.03.2008]

¹⁴¹ Aleksandr Aleksandrovič Vasilev (1867-1953) – tarihçi, doğu bilimci,

http://www.peoples.ru/science/history/alexander_vasiliev/ [23.03.2008]

¹⁴² Andrej Gartvig, Nikolaj Krjukov, **Učebnik Russkoj İstorii Dlja Vysšyh Naçal'nyh Učilišč i Torgovyh Škol**, (Moskva: K.İ. Tihomirova N-ki, 1917), 9.

“en büyük düşmanı”¹⁴³ olarak gösterilmiştir. Bu kitapta metnin içerisinde vurgulanmak istenen bölümler için kalın harfler kullanılmıştır. Gartvig’in kitabında görsel malzeme olarak ilginç haritalar kullanılması dikkat çeker. “18.-19. Yüzyıllarda Rusya İmparatorluğu” isimli haritada başkenti Konstantinopol olarak gösterilen Türkiye devleti de yer almıştır¹⁴⁴. “16.-17. Yüzyıllarda Moskova Devleti” isimli haritada da yine başkenti Konstantinopol olarak “Türkiye”ye yer verilmiştir.¹⁴⁵

3.1. Sovyet Döneminde Eğitim Sistemi ve Ders Kitapları

3.1.1. 1917-1941 Yıllarında Eğitim Politikası ve Ders Kitabı

Eğitim ve okul sistemi, yeni Sovyet kültürü ve sosyalist prensiplerin hayata geçirilmesi, yeni Sovyet vatandaşı yetiştirilmesi açısından büyük önem taşımıştır. Bu nedenlerle yeni Sovyet Hükümetinin kurulur kurulmaz başlattığı girişimlerden birisi de yeni bir eğitim sistemi kurulması olmuştur. 9 Kasım 1917 tarihinde halk eğitimi için yeni bir sistem oluşturmak için özel bir Komisyon kurulmuştur. Bu komisyon kararı ile Aralık 1917’de kilisesinin yönetimi altında olan tüm kilise okulları laik statüye kavuşturulmuştur. 1918 yılında da tüm okullar, Halk eğitim Komiserliği’nin yetki alanına alınmış, her vilayette halk eğitim bölümleri kurulmuştur¹⁴⁶.

20 Ocak 1918’de “Vicdan, Kilise ve Dini Toplulukların Özgürlüğü Hakkında” kararname çıkarılmıştır. Bu kararname ile vicdan ve din özgürlüğü ilan ederek kilisenin eğitim üzerindeki etkisini bütünüyle ortadan kaldırmıştır.¹⁴⁷ 26 Aralık 1919’da ise “Rus Nüfusunun Eğitimsizliğini Yok Etme” başlıklı kararname kabul edilmiştir. Bu kararname uyarınca, elli yaşına kadar herkesin Rusça veya öz dilinde okuma-yazma öğrenmesi öğörlmekteydi. Bu projenin uygulanabilmesi için eğitimsizliği ortadan kaldırmak için görevlendirilen Bütün Rusya Olağanüstü Komisyonu kurulmuştur¹⁴⁸.

¹⁴³ age, 58.

¹⁴⁴ age, 250.

¹⁴⁵ age, 60.

¹⁴⁶ Julija Malkova, “Škola Kak Element Sovetskoj Političeskoj Sistemy 1920-h Godov (Na Materialah Gorodskih Škol Verhnego Povolžja)”, <http://main.isuct.ru/files/publ/vgf/2006/01/025.html> [16.03.2009]

¹⁴⁷ “Dekret o Svobode Sovesti, Cerkovnyh i Religioznych Obščestvah”, http://09403.khstu.ru/studentsbooks/othistory/historyist/svoboda_covesti.htm [16.03.2009]

¹⁴⁸ Bu komisyonun faaliyetleri “Pravda” gazetesinde eğitimsizliği yok etmeye çağırın “Lenin Günlüğünden Bazı Sayfalar” yayınlandığında daha da güçlenmiştir. <http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/007/102.htm> [12.03.2009]

1917 yılında Milliyetler işleri ile ilgilenen Halk Komiserliği'nin kurulması¹⁴⁹, Rus olmayan halklar için okullar ve eğitim merkezlerinin kurulması için itici bir faktör olmuştur. Aynı dönemde, 1918 yılında “Rusya Halklarının Haklar Bildirgesi” de kabul edilmiştir. Bu belge sayesinde Rusya halkları kendi dillerinde eğitim almak hakkını kazanmıştır¹⁵⁰. 1923 yılı Tüzüğü ise okul özerkliğini sınırlamış, okulların yönetimi yapısal olarak ve eğitsel faaliyet alanları bakımından yerel hükümet tarafından atanan okul yöneticisinin sorumluluğuna verilmiştir. Böylece, sözkonusu tüzük ile okullar hem yerel, hem de merkezi olarak hükümetin sıkı kontrolü altına girmiştir¹⁵¹.

1923-1925 yılları arasında Devlet Bilim Konseyi tarafından yeni eğitim programları düzenlenmiştir. Bu programların ana amacı, öğrencilerin bahçe, kır çalışması gibi uygulamalı dersler görmesi, böylelikle, “bir iş okulunun” kurulması idi. Derslerin programına köy ya da ülkedeki hayat sorunları, köy çalışmaları, aile ve okulda çocuğun yaşama sorunları gibi dersler dâhil edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre, bu program değişikliği okulun ülkedeki toplumsal-siyasi hayat ile bağlılığını güçlendirmiş, öğrencilerin siyasi açıdan gelişmesine katkı sağlamıştır¹⁵². Diğer araştırmacılara göre ise bu programların yapısı, eğitimi parçalı, sisteme oturtulmamış bir hale dönüştürmüştür, Rus dili, matematik ve diğer temel derslerden sağlam bilgi vermemiş, bilim üretmemiştir. Buna karşın, Julija Malkova'nın da belirttiği gibi bu program sayesinde öğrencilerin sık sık ülke turlarına katılmaları, gözlemler yapabilmeleri, tarla ve bahçelerde pratik işler ve deneyimler kazanmalarını sağlamıştır¹⁵³.

1930 yılında Komünist Parti tarafından, genel ve zorunlu eğitimin yaygınlaştırılması ve eğitimsizliğin yok edilmesi partinin ana amacı olarak benimsenmiştir. Komünist Parti “komünist terbiyenin, öğrencilerin temel bilgiyi derin bir şekilde edinmeleri,

¹⁴⁹ Bu komiserlik, milli sorunlar ile ilgilenmiştir. 1994 yılında da milliyetler ve bölgesel politika işleri bakanlığına dönüştürülmüştür. 1917-1953 yılları arasında milliyet işleri komiseri Josef Stalin idi.

¹⁵⁰ “SSCB Halkların Hakları Bildirgesi (*Deklaracija o Pravah Narodov SSSR*),
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/167377> [10.03.2009]

¹⁵¹ Julija Malkova, “Škola Kak Element Sovetskoj Političeskoj Sistemy 1920-h Godov (Na Materialah Gorodskih Škol Verhnego Povolžja)”,
<http://main.isuct.ru/files/publ/vgf/2006/01/025.html> [16.03.2009]

¹⁵² Mihail Pistrak, *Škola-Kommuna Narkomprosa*, (Moskva: Pedagogika, 1990).

¹⁵³ Malkova, *age*.

teorik ve pratik olarak üretimin bütün ana bölümleri ile tanışmaları ilkesi üzerine kurulması gerektiğini” vurgulamıştır¹⁵⁴.

1930’lu yılların başında Sovyetler Birliği’nde oluşan devlet sistemi eğitim sistemini ve okulları da etkilemiştir. 1931–1932’de Josef Stalin SBKP-MK’nin¹⁵⁵ okullara ilişkin kararlarının alınması sürecine kişisel olarak katılmıştır. Bu kararlar ile okulların faaliyetleri denetim altına alınmış, tek zorunlu program benimsenmiş, yeni müfredat planları benimsenerek yeni ders kitaplarının okutulmasına geçilmiştir.¹⁵⁶

15 Mayıs 1934 tarihinde SBKP-MK tarafından “Sovyetler Birliği Okullarında Tarih Eğitimi Hakkında” belge kabul edilmiştir. Bu belge Sovyetler Birliği’nde tarih biliminin gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilir. Söz konusu belgenin kabul edilmesi ile birlikte hem ilk ve orta düzeydeki okulların eğitim sistemi yeniden gözden geçirilmiş, hem de üniversite eğitiminde reformlara gidilmiştir. 1934 yılında üniversitelerde de tarih fakültelerinin açılması da bu döneme özgü bir gelişmedir¹⁵⁷.

Bu dönemde tarih ders kitaplarının geliştirilmesi konusunda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nde Bilim Akademisi – devrim öncesi dönemi, Maddi Kültür Tarihi Devlet Akademisi – kapitalizm öncesi oluşumlar tarihi ile, Komünist Akademisi – devrim konuları ile ilgilenmiştir. 1930’lu yıllar kadar tarih ders kitapları yazımını merkezi olarak üstlenecek bir organ oluşturulamamış, bu nedenle tüm Rusya’da okutulacak ders kitaplarının hazırlanmasında aksaklıklar yaşanmıştı. Ancak 1930’lu yılların ikinci yarısında bu durum değişmiş, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsü tarih ders kitaplarının yazımı konusunda ana merkez rolünü üstlenmiştir¹⁵⁸.

Tarih ders kitaplarının yazımı araştırmacıları ciddi sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Öncelikle ortaokul ve lise, sonra üniversite için ders kitapları yazılmıştır. Görüldüğü gibi ortaokul için hazırlanan Sovyetler Birliği tarihi ders kitabı oluşum sürecinde vatan tarihinin yeni anlayış ve kavramlarının oluşumu gerçekleşmiş, bu ise vatansever terbiyesi için büyük önem taşımıştır. Bu açıdan parti ve hükümet

¹⁵⁴ Malkova, **age**.

¹⁵⁵ Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi.

¹⁵⁶ Oleg Grişaev, İstoriçeskaya Nauka i Obrazovaniye v SSSR v Seredine-vtoroy Polovine 1930-h Godov, http://www.rusnauka.com/NNM_2006/Istoria/17333.doc.htm [14.03.2008]

¹⁵⁷ **age**.

¹⁵⁸ **age**.

organlarının, özellikle Stalin ve Ždanov¹⁵⁹,un tarih ders kitabına ilgisi bu bakımdan önemlidir.

Bu gelişmelere karşın, Josef Stalin 1936’te yayınlanan “SSCB Tarih Ders Kitabı Taslağı Hakkında Düşünceler” başlıklı makalede hazırlanan tarih ders kitap taslaklarını eleştirmiştir:

Rus çarlığının, Rus burjuvazi ve arazi sahipleri ile beraber, ilhak ve sömürgeci rolün önemi vurgulanmamıştır, (Çarlık halkların hapishanesidir; Çarlık uluslararası jandarmadır); Hem Birinci emperyalist savaşın kökenleri ve Batı Avrupa emperyalist ülkeleri için rezerve olan çarlığın bu savaşta rolü, hem de Rus çarlığının ve aynı şekilde Rus sermayesinin Batı Avrupa kapitalinden bağımlı rolü dikkate alınmamıştır, bu yüzden Rusya’yı yarı-sömürge halinden kurtaran Ekim devriminin anlamı açıklanmamıştır¹⁶⁰.

“Yeni Tarih Ders Kitab Taslağı Hakkında Düşünceler” makalesinde Josef Stalin Kirov ve Ždanov ile birlikte sadece eleştirmekle kalmayıp, “taslaktan birinci bölüm atılıp, kısa bir önsözle değiştirmesi; bütün malzemenin bölümleri yeniden dağıtılması; sömürge ve Çin devletinin durumu gibi konulara daha çok yer ayrılması gerektiğini” söylemiştir¹⁶¹.

Böylece, özetlemiş olursak, Sovyetler Birliği’ndeki tarih bilimi ve tarih ders kitaplarının oluşumunda yeni dönemin 1930’lı yıllarda Komünist Parti ve Stalin’in girşimi ile birlikte başladığı ileri sürülebilir. Bu belgeler ülkedeki bütün tarih eğitim sistemini kökten değiştirmiştir. Yeni tarih ders kitaplarının yazımında parti ve hükümet titiz davranmıştır. Özellikle 1930’lı yıllarda eğitilen Sovyet tarihçileri daha sonra tarih yazımında önemli rol oynamışlardır¹⁶². Buna karşılık, II. Dünya Savaşı nedeniyle ders kitaplarının yazım ve yayınlamasında savaş süresince ara verilmiştir.

3.1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Eğitim Politikası

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırısı ile Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) başlamıştır. Savaşın başlaması ile okullarda eğitim faaliyetleri askıya alınmış, birçok öğretmen cepheye gitmiş, pek çok okul ise hastane ya da kışla olarak kullanılmaya başlamıştır. Doğal olarak okul eğitim planları da değişikliklere uğramıştır. Ders kitaplarında askeri teknikler, zehirli malzemeler ve korunma yöntemleri, harita kullanım, askeri terminoloji ve Almanca gibi derslere öncelik verilmiştir. Tarih derslerinde ise ülkenin kahraman geçmişi ve yabancı

¹⁵⁹ Parti İdeologu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi Sekreteri.

¹⁶⁰ Josef Stalin, “Zamečanija Po Povodu Konspekta Učebnika Po İstorii SSSR”, **Pravda gazetesi**, 27 Ocak 1936, <http://www.hrono.ru/libris/stalin/14-11.html>, [03.04.2008]

¹⁶¹ Josef Stalin ve diğ., “Zamečanija O Konspekte Učebnika Novoj İstorii”, **Pravda gazetesi**, 27 Ocak 1936, <http://www.petrograd.biz/stalin/14-10.php>, [03.04.2008]

¹⁶² Grišaev, **age**.

saldırganlara karşı mücadele gibi konular önem kazanmıştır. Okullarda savaş için gerekli olan bilgiler verilmiş, “Askeri Hazırlık” adlı ders kitabı dağıtılmıştır¹⁶³.

Savaş sonrası dönemde ise ülke normal hayata dönmeye çalışırken, hemen hemen tüm okul ve üniversitelere ders kitapları dağıtılmıştır. Ama teknik bilgi, sayısal dersler: matematik, kimya vs. derslere öncelik tanınmıştır. Ülkenin savaş sonrasında işçi, mühendis, doktor, bilim adamlarına vs. ihtiyacı vardı.

II. Dünya savaşı sonrasında genel zorunlu yedi yıllık, 1958 yılında ise sekiz yıllık zorunlu eğitim kabul edilmiştir. 1966’da Komünist Partinin Merkez Komitesi tarafından ortaokul müfredatı üzerine birçok kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamelerin sayesinde öğrenciler istedikleri alanda (sayısal ya da sosyal) daha çok ek ders seçebilme şansı bulmuşlardır. 1972’de ise genel zorunlu ortaokul sisteminin oluşması tamamlanmıştır. 1977’de kabul edilen Sovyetler Birliği Anayasası’na da, “Tüm Sovyetler Birliği vatandaşlarının eğitim hakkına sahip olduğu” belirtilmiştir¹⁶⁴.

1977 Anayasası uyarınca Sovyetler Birliği’nde genel eğitim dil, din, ırk, cinsiyet ve sosyal konumlarına bakılmaksızın herkese eğitim hakkında eşitlik, çocuk ve gençler için zorunlu eğitim, anadilde eğitim görme hakkı; her düzeyde ücretsiz eğitim hakkı, eğitimde birlik ve süreklilik; komünist terbiye, eğitimin bilimsel ve laik niteliğinin korunması vs ilkelere dayandırılmıştır¹⁶⁵. Genel olarak özetlemek gerekirse, Sovyetler Birliği’ndeki eğitim sistemi, hükümet ve parti tarafından belirlenen standart yönergeler doğrultusunda gerçekleştirilmiş, okullarda yasal çerçeveye uygun olarak hazırlanan kitaplar kullanılmış, dolayısıyla “Eğitim Halk Komiserliği tarafından tavsiye edilmiştir” mührü olmayan ders kitaplarının kullanılmasına izin verilmemiştir¹⁶⁶.

¹⁶³ Grišaev, **age.**

¹⁶⁴ “Konstitucija Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik”,
<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm#7> [10.03.2009]

¹⁶⁵ **age.**

¹⁶⁶ Eğitim Halk Komiserliği – Sovyetler Birliği’nde 1920-30 yıllarında bütün kültür-hümaniter alanlarını (eğitim, kütüphane, basın, müze, tiyatro, sinema, kültür ve dinlenme parklarını vs.) kontrol eden devlet organıdır. İleri yıllarda bu kurumun ismi Eğitim Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

3.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi (XV.–XVI. yy.)

3.2.1. Osmanlı Türklerinin Fetihleri ve Yeniçeriler

Osmanlı Türklerinin fetihleri Çarlık dönemi ders kitaplarında olduğu gibi Sovyet ders kitaplarında da önemli bir yer tutmuştur. Robert Vipper, Türk fetihlerini değerlendirirken, fetihlerin temel sebebi olarak “Bizans’ın kültürel ve askeri zayıflığını”¹⁶⁷ göstermiştir. Aynı zamanda da Osmanlı ordusunu “fevkalade donanıma” (*prevoshodno ustroennyj*) sahip, ayrıca ve “Avrupa’nın hiçbir yerinde bulunmayan – her zaman sefere hazır ve itaatkar daimi ordu kurduğunu (*obrazovali to, čego ne bylo nigde v Evrope – postojannoje vojsko, vsegda gotovoe k pohodu i vpolne im poslušnoe*)” olarak tanımlamıştır¹⁶⁸. Yazar, Osman’ın “Nikeya ve Nikomedyâ’yı Yunanlıların elinden zorla alıp, Bursa’yı (*Brussa*) başkent yaptığını”, ve Araplardan farklı olarak “kesim *timar*ları atlı *sipahî*ların arasında bölüştüğü, timar gelirini de askerlere mükâfat olarak verdiği”ni belirtmiştir¹⁶⁹.

Robert Vipper, Osman’ın oğlu olan Orhan’ın (*Urhan*) tarafından kurulan piyade yeniçeri (*janyčary*) ordusunun¹⁷⁰ “savaş sırasında kiralanan, savaş sonrasında dağıtılan çağdaşları İngiliz okçulardan farklı olarak, ömür boyu asker olarak sultanın özel lütuf ve özenine sahip olarak kışlalarda kaldıklarını (*sostavljali kazarmennye obščejitija požiznennyh soldat, nahodivšihjsja pod osoboj milost’ju i zabotoj sultana*)” belirtmiştir¹⁷¹. Ayrıca, yeniçerilerin “Hristiyan ailelerden küçük yaşta kopartılarak İslam dinine göre yetiştirildiklerini, vatana ve mülke sahip olmadığı, önderlerine sadık olduğu ve gümüş hilalli kırmızı bayrak etrafında birleştiği” (*Nabrannye iz hristijan, otorvannye v detskom vozraste ot sem’i, vospitannye v islame, ljudi bez rdiny i sobstvennosti, byli isključitel’no predany svoemu verhovnomu voždju, ob’edinjalis’ vokrug svoego krasnogo znamenî s izobraženiem serebrjanogo polumesjaca*)” ifade edilmiştir¹⁷².

Böylece, tarih ders kitaplarında ilk kez yeniçerilerin küçük yaşta Hristiyan ailelerden zorla alındığı belirtilerek devşirme konusuna değinilmiştir. Ayrıca bir başka önemli nokta ise olarak yazarın, yeniçerilerin “derviş-bektaşî tarikatına bağlı olan”

¹⁶⁷ Robert Vipper, *Učebnik İstorii. Srednie Veka*, (Riga: Akcionernoe obščestvo Val’tere i Rapa, 1925), 253.

¹⁶⁸ *age*, 253.

¹⁶⁹ *age*, 253.

¹⁷⁰ *age*, 253.

¹⁷¹ *age*, 253.

¹⁷² *age*, 253.

(*svjazannoe s ordenom dervišej-bektaši*) bir nevi “dini kardeşliği” (*religioznoe bratstvo*) bağına sahip olduklarına dikkat çekmiş olmasıdır:

Dervişler, vaiz (*propovednik*), şarkıcı ve şaklaban (*zabavnik*) olarak askerlere seferlerinde eşlik etmişler. Yeniçeri üniforması olan keçe (*vojločnyj*) şapkasından yana beyaz çuha (*sukonnyj*) dar şerit sarıklı idi. Bu dar şerit, halkına hayır duası okuyan derviş kolunu simgelemektedir¹⁷³.

Ekaterina Agibalova ve Grigorij Donskoj da, yeniçerilere ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş, Yeniçeri ordusunun “fethedilen ülkelerde ailelerinden kopartılarak Müslümanlığa dönüştürülen ve Hıristiyanlara karşı nefret içinde yetiştirilen en güçlü erkek çocuklarından oluştuğunu” belirtmiştir¹⁷⁴. Aynı zamanda, yeniçerilerin sultana çok sadık olduğu ve sultan tarafından hoş görüp ödüllendirildiğini, savaşta ise çok gaddar olduklarını söylemiştir¹⁷⁵.

Agibalova ve Donskoj’un “Orta Çağ Tarihi” adlı tarih ders kitabında yeniçeri ve Osmanlı askerlerinin resimlerine de rastlamak mümkündür:

Şekil 5: “Osmanlı Askerleri”

Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 155.

Bu tür görsel malzemeler öğrencilerin Osmanlı askerleri hakkında bir fikir oluşmasını sağlamaktadır.

Agibalova ve Donskoj Osmanlı Türklerin Avrupa’ya gelmesini de Yunan İmparatorluğu’nun davetiyle ilişkilendirmiştir. Yazarlara göre “Yunan İmparatoru VI. İoann Kantakuzen’in Sırların saldırılarından korunmak için, Osmanlıları Avrupa’ya davet” etmiştir¹⁷⁶. Fakat Bizans’ın Osmalılarla yaptıkları anlaşmaya göre “Sırlar ile savaştıktan sonra Balkan yarımadasından gitmeleri gereken” Türkler,

¹⁷³ *age*, 253.

¹⁷⁴ Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 156.

¹⁷⁵ *age*, 156.

¹⁷⁶ *age*, 254.

anlaşmaya uymayarak Balkanlarda kalmışlar, dolayısıyla Kantakuzen'in planları uygulanamamıştır:

Orhan'ın (*Urhan*) oğlu Süleyman, 80 cesur adam ile kemer ile bağlanmış iki sala binerek, Çanakkale boğazını (*Dardanelly, Gellespont*) geçerek, Cimba kalesini işgal edip, bir sene sonra da Gelibolu'yu (*Gallipoli*) işgal etmiştir. Kantakuzen, Gelibolu'yu (*Gallipoli*) geri kurtarmak için kızını Orhan ile evlendirmiştir. Fakat bir deprem, boğaza yakın şehirleri yıkmıştır, böylece Osmanlılar, hiç zorlamadan bütün Avrupa kıyısını işgal etmişler¹⁷⁷.

Robert Vipper, I. Murat'ın 1360 yılında Edirne'yi (*Adrianopol*) işgal edip, onu Osmanlıların başkenti haline getirdiğini, Filibe'yi (*Filippopol*) de ele geçirince askerlerini “zengin pirinç tarlalarına yerleştirdiğini” söylemiştir¹⁷⁸.

Ekaterina Agibalova ve Grigoriy Donskoj'un hazırladığı ders kitabında ise Osmanlıların fetih öncesi Balkan ülkelerin durumunu da ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Şöyle ki, yazarlara göre:

12. Yüzyılın sonunda Bulgarlar, ayağa kalkarak, Bizans hükümetinden kurtulmuşlar. Bulgar çarlığı Balkan yarımadasında en büyük devlet olmuştur. Fakat büyük feodaller arasındaki savaşlar ile ülkeyi zayıflatmıştır. Bulgaristan'ı her taraftan dış düşmanlar tehdit etmiştir. 14. Yüzyılın ortasında zayıf Bulgar çarlığı 3 bağımsız prenslik olarak dağılmıştır¹⁷⁹.

Ayrıntılı bir şekilde incelenen diğer Slav devleti olan Sırbistan'ın da kral Stefan Dušan'ın ölümü ile “birbiri ile savaştan çok sayıda feodal beylik halinde parçalanmış” olması” belirtilmiş, böylelikle bir bakıma Balkanlardaki Osmanlı ilerlemesinin önünde herhangi bir engel kalmadığı tezi desteklenmektedir¹⁸⁰.

Balkanlar'da üçüncü büyük devlet olarak, Bizans İmparatorluğu gösterilmiştir. Fakat yazar, bu devletin de, “eski gücünü kaybettiğini”, “Venedikli ve Cenovalılar, onun deniz şehirlerinde kendi ellerine ticareti alarak yönettiği”, hükümeti de, “perişan halkından vergi alamadığı”, “İmparatorlar kendi mücevherleri satmak zorunda kalarak suni mücevherler taşıdığını” belirtmiştir¹⁸¹.

Kosova Savaşı, Sovyet yazarların ilgi gösterdiği konular arasındadır. Örneğin, Robert Vipper'in kitabında Kosova Savaşı şu şekilde tasvir etmiştir:

1389 yılında Kosova alanında kanlı bir savaş gerçekleşmiştir. Murat Sırpı bozgunluğa uğratmıştır. Fakat aynı gün kendisi de Türk kampına bıçağı ile giren Sırp Miloš Obilić'in elinde ölmüştür¹⁸².

¹⁷⁷ **age**, 253.

¹⁷⁸ **age**, 253.

¹⁷⁹ Agibalova, **age**, 150.

¹⁸⁰ Agibalova, **age**, 150.

¹⁸¹ **age**, 150.

¹⁸² Vipper, **age**, 253.

Evgenij Kosminskij ise, Kosova savaşını, Sırp lar için “korkunç bir yenilgi” olduğunu ve bu yüzden, “Sırp halk şairlerinin, bu yenilgiyi büyük milli felaket olarak” kabul ettiğini ileri sürmüştür¹⁸³.

Ekaterina Agibalova ve Grigorij Donskoj, Kosova savaşını önemseyerek bir şekilde anlatmışlar:

1389 yılında büyük Osmanlı ordusu Sırbistan’a saldırmıştı. Son savaş *Kosova alanında* gerçekleşmiştir. Sırp ların güçleri prenslerin arasındaki anlaşmazlıklar ile zayıflamıştı. Bazı prensler savaş alanına gelmediler, bazıları savaşa katılmadan, savaşı izlediler.

En başından beri savaş çok şiddetli idi. Cesur Sırp asker Miloš Obilić, kesin ölüm ile karşılayacağını bilerek, kendini kaçak olarak göstererek, Türk ordugâhına girmiştir. Sultan çadırına girince, Obilić, giyimi altında sakladığı kılıç ile sultanı vurmuştur. Türklerin arasında kargaşa olmuştur. Ama sultanın oğlu düzeni yeniden sağlamış ve savaşa ek güçlerini katarak savaşı devam etmiştir. Sırp ordusu bastırılmıştır. Türkler, Sırp hükümdarı ve çok sayıda prensleri öldürmüşler.

Sırp lar, Kosova alanındaki yenilgiyi korkunç bir felaket olarak kabul etmişlerdir. Halk, savaşın kahramanları hakkında şarkı ve efsane yaratmıştır; halk şarkıcıları, ülkenin bağımsızlığına çağırarak, bu şarkıları söylemişlerdir. Kosova savaşından sonra Sırp feodallerin çoğu arazilerini korumak için sultana hizmet etmeye başlamıştı. Fetihlere karşı savaş devam etmiştir. Ancak 70 sene sonra sultan Sırbistan’ı tamamen fethedebilmiştir¹⁸⁴.

Agibalova ve Donskoj’un kitabında Kosova Savaşı, “Miloš’un Sultanı Öldürme Anı” adlı resmi ile süslendirmiştir:

Şekil 6: “Miloš’un Sultanı Öldürme Anı”

Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 151.

Sovyet kitaplarında Kosova Savaşının Sırp halkı için önemi açık bir biçimde ön plana çıkarılmıştır. Agibalova ve Donskoj’un ders kitabında Kosova savaşı hakkında halk şarkısına yer verilmiş olması bu durumu kanıtlamaktadır. Kitapta yer alan bu halk şarkısında öncelikle her iki taraftan da sayısal olarak büyük orduların bulunması ve her iki çarın da ölmesine dikkat çekilmiştir. Şarkıda hem Sırp hem Türklerin cesur

¹⁸³ Evgenij Kosminskij, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel’stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1961), 110.

¹⁸⁴ Agibalova, *age*, 152.

ve atılınca savaşmasına da değinilmiştir. Kuşkusuz, bu halk şarkısında önemli bir yer Sırp kahramanı Miloš Obilić'e ayrılmıştır. Şarkı, Obilić'in kahramanlığını öne çıkartarak, onun sultan Murat'ı ve 12 bin Türkü öldürdüğünü anlatmakta, bu kahramanlığın daima Sırp halkının anısında efsane ve şarkılarla yaşayacağı dile getirilmektedir. Bunlara ek olarak, öğrencilerden bu halk şarkısını değerlendirilmeleri ve şarkıda hangi olayların anlatıldığı, bu şarkıda Sırp halkının cesaretinin nasıl gösterildiği gibi sorulara cevap verilmesi istenmiştir.

Kosova savaşı hakkında halk şarkısından:

İki büyük ordu görmüştük,
Askerler dün savaşmışlar, İki çar bu savaşta ölmüştür.
Belki, Türklerden hayatta kalan vardır, Sırlardan hayatta kalan varsa da, yaralı ve kan içindedir.
Orada çok sayıda hem Sırp hem Türk mızrakları kırılmıştır,
Sırlar prensini cesurca korumuşlar, Miloş da orda ölmüştür...
Soğuk nehir Sitnitsa yakınlarında çok sayıda Türkün öldüğü yerde,
O, Sultan Murat'ı öldürmüştür ve 12 bin Türk'ü de öldürmüştür.
Sırların hatırında o her zaman yaşayacaktır,
Şarkı ve efsanelerde de daima hayatta olacaktır, o kadar da Kosova ve insanlar yaşayacaktır¹⁸⁵.

Aleksandr Vasilev, Kosova savaşından sonra gelişen olayları şu şekilde değerlendirmiştir:

Fakat Murat'ın oğlu Beyazıt, düzeni yeniden kurarak, Sırlara ordusunu yönelmiştir. Prens Lazar'ın ordusunu çembere alarak, onu esir yapmıştır. Kendi hükümdarın esirliğini öğrenince Sırlar koşmaya başlamışlardır. Türklerin zaferini kutlamışlardır. Beyazıt'ın emri ile prens Lazar'ın başını kestiler. Sırp kilisesi, kendi son bağımsız prensi aziz şehit olarak kabul etmiştir. Kosova alanındaki savaş yılı Sırbistan'ın yenilişi yılı olarak kabul edilebilir. Birkaç yıl sonra sıra Bulgaristan'a gelmiştir. Onun başkenti Tırnovo, Türkler tarafından fethedilmiş, sonra da bütün Bulgaristan toprağı Türk İmparatorluğu'na egemenliği altına girmiştir¹⁸⁶.

3.2.2. İstanbul'un Fethi

Sovyet tarih ders kitaplarında İstanbul'un fethi ayrıntısıyla incelenen konulardan birisidir. Bu anlatımlarında Hristiyan dünyasının parçalanmışlığı, Bizans İmparatorunun Hristiyan ülkelerden yardım alma isteğine karşın bu ülkelerin Osmanlılara karşı Bizans'ı yeterince desteklememiş olması gibi olgulara yer verilmiştir. Robert Vipper, 1439 yılında Floransa'da "kiliselerin birleşimini" simgeleyen birlik belgesi imzalandığını belirttikten sonra aslında "bu birliğin hiçbir değeri olmadığını ve doğuda yaşayan pek çok Ortodoksun bu birliği kabul etmeyeceğini" ileri sürmüştür¹⁸⁷. Vipper'in anlatımına göre sözkonusu birlik anlaşması yeni bir haçlı seferine neden olmuş, bu sefer esnasında "Türkler Belgrad

¹⁸⁵ Agibalova, *age*, 154.

¹⁸⁶ Aleksandr Vasilev, *Učebnik İstorii Srednih Vekov*, (Moskva: İzdanie T-va İ.D. Sytina, 1918), 14.

¹⁸⁷ Vipper, *age*, 267.

ve Niş yakınlarında yenilmişler”, fakat Varna yakınlarında yapılan üçüncü savaşta Türklerin “erzak eksikliği” çeken Hıristiyanları bozguna uğratmışlardır¹⁸⁸.

Robert Vipper, hem Bizans İmparatorunu hem de muhalifi Fatih Sultan Mehmet’i “yetenekli ve enerji dolu insanlar” olarak göstererek olumlamıştır¹⁸⁹. Buna karşılık Vipper Bizans ve Türklerin eşit bir durumda olmadığını, “muhafızların sayısı ve imkânları bakımından Bizans’ın Türklere göre zayıf” kaldığını belirtmiş, “Fatih Sultan Mehmet’in Konstantinopol’ün ablukasını için çıkardığı 165 bin askere karşı Bizans İmparatorunun ancak 5000 muhafız” toplayabildiğini vurgulamıştır¹⁹⁰. Ayrıca, yazar, Türklerin fetih için ciddi bir hazırlık yaptığını, “Boğaz’da güçlü bir kale inşa ederek, Bizans’a Karadeniz tarafından gelen yardımı kestiğini, topladığı istihbarat sayesinde karadan üç katlı duvar ile çevrili Konstantinopol’ün nasıl tahkim edilmiş olduğunu öğrendiği, önceden Bizans’a hizmet eden ünlü top dökümcüsü Macar Orban’ı kendi tarafına çektiğini” dile getirmiştir¹⁹¹. Buna karşılık Vipper Batı Avrupa ülkelerinin Bizanslılara yardım etmediğine, yakın tehlikeye karşın, bu ülkelerin Hıristiyanlar arası birlik sağlayabilmek konusunun ayrıntılarıyla uğraştığına dikkat çekilmiştir.¹⁹².

Vipper’e göre kuşatma altındaki şehirde de durumun pek farklı değildir. Yazar “Konstantinopol’de Hıristiyan birliği hakkında kimsenin bir şey duymak istemediğini”, hatta Bizans İmparatorunun “Latin kilisesi ile birlik için ilan edilen bayramda, tersane işçilerinin papanın ölmesi için kadeh kaldırdıklarını”, Yunan amiralinin de, “şehirde papa tacını görmektense, Türk kavuğunu görmeye tercih ederim” dediğini ve “birçok zengin Yunan ailelerin Osmanlılar ile akrabalık bağları bile kurduğu” ve böylece, “mülkiyeti korumak için Türklerin zaferini dilediğini” belirterek, bir bakıma sonucun kaçınılmazlığına dikkat çekmiştir¹⁹³.

Başka ders kitaplarında İstanbul’un fethine ilişkin verilen bilgilerde benzer unsurlarla karşılaşılacaktır:

Konstantin, güçlü rakibini ona yakışır gibi karşılamak için elinden geleni yapmıştır. O, şehir dışından başkente ekmek stoklarını toplamaya ve düşmanlara karşı en büyük ve önemli korumayı oluşturan şehir duvarlarında değişiklik yapmaya emretmiştir. Konstantin, şehir için ölüm korkusunu anlayarak, yeniden Batı’dan yardım istemiştir; fakat istediği yardım yerine

¹⁸⁸ age, 267.

¹⁸⁹ age, 268.

¹⁹⁰ age, 268.

¹⁹¹ age, 268.

¹⁹² age, 268.

¹⁹³ age, 268.

Konstantinopol'e eski Moskova metropoliti ve Floransa toplantısının katılımcısı Roma kardinali İsidor gelmiştir. Aya Sofya Kilisesinde yaptığı toplu ayin, şehirde yaşayan insanların güçlü bir protestosuna neden olmuştur. Bakanlardan birisi Konstantinopol için kavuk hâkimiyeti atında olmak, papa tiarasının hâkimiyeti altında olmaktan çok daha iyidir demiştir.

...

Sırbistan ve Bulgaristan'dan sonra sıra Konstantinopol'e gelmiştir. Yaklaşan korkuyu hissederek Bizans İmparatoru II. Manuel, Türklere karşı bir Haç seferi düzenleme isteği ile Batı ülkelerine başvurmuştur.

Başında Macar kralı Sigismund olan bir ordu oluşmuştur. Fakat Haç seferi başarısızlık ile tamamlanmıştır. 1396 yılında da Niğbolu yanındaki bir savaşta Haçlılar, Türkler tarafından bir yenilgiye uğratılarak geri dönmek zorunda bırakılmışlardır. İmparator Manuel, Batı Avrupa ülkelerine şahsen yardım istemek için gitmiştir¹⁹⁴.

Vasilev da, Batı Avrupa ülkelerinin Konstantinopol'e yardım gerekçesiyle kilise birleşimini teklif ettiği konusunu incelemiştir:

II. Manuel'in ardılı VIII. İoann zamanında da Bizans'ın durumu iyileşmemiştir. Sultan II. Murat, Yunanlıların elinde olan önemli ve zengin Solun şehrini almıştır. VIII. İoann, Konstantinopol için son zamanların geldiğini anlamıştır. Umutsuzluğa düşerek, o, VIII. Mihail ve V. İoann onun selefleri Paleologlar gibi, Doğu Ortodoks ve Batı Katolik kiliselerinin birleşimine razı olmuştur. Buna karşılık Papa, Türklere karşı Haçlı sefer düzenlenmeliydi. Bizans İmparatoru, zengin insanlar ile birlik düzenlemek için İtalya'ya gitmiştir. Onunla beraber o zamanın en bilgili kişilerden biri Nikeya metropoliti Vissarion, kilise birleşimine çok sert çıkan Efes metropoliti Mark, Konstantinopol patriği İosif ve diğerleri vardı. Bu konuda ana görüşmeler Floransa şehrinde Papa IV. Evgenij ile gerçekleşmişti. Çok kalabalıktı. Aynı zamanda bu toplantıda Moskova metropoliti birleşiminin taraftarı bilgili Yunan İsidor da vardı. Tabii ki, Rus Büyük knezi II. Vasilij, metropolitini İtalya'ya gönderince onun birleşiminin en sıkı taraftarı olduğunu bilmemiştir, çünkü Rus kilisesi, Ortodoks dogmalarını çok sert bir şekilde savunmuştur. Uzun tartışmalar sonucunda VIII İoann "filioque dogmasını"¹⁹⁵ ve Papayı Bizans kilisesinin başı olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Yaz 1439 yılında Floransa'nın Katolik kilisesinde toplu ayin yapıldıktan sonra Birlik ilan edilmiştir. Birlik aktı imzalanmıştır; Efesli Mark ile bir azınlık grup imza atmamıştır. VIII. İoann'ın Konstantinopol'e dönünce halkın kilise birleşimini kabul etmediğini ve buna karşı çıktığını görmüştür. Özellikle Efesli Mark Ortodoks taraftarı idi, onun partisi büyüyordu, kilise birliğini imzalayanların çoğu imzalarını geri almıştır. Aleksandriya, Antakya (*Antiohija*) ve Kudüs patrikleri kilise birliğine karşı çıkmışlardır. Moskova da, birliği kabul etmemiş ve bu yüzden dönen İsidor tutuklanmıştı. Fakat o, Rusya'dan Litvanya'ya, oradan da İtalya'ya kaçmıştır. Böylece, görüldüğü şu ki, Floransa birliği sadece İmparatorun şahsi işi idi ve Doğuda kabul edilmemişti.

Papa IV. Evgenij Haç seferi vaazı ile Türklere karşı Macar, Polonyalı ve Romanları toplayabilmiştir. Haç seferi Polonya-Macar kralı Vladislav ve Macar komutan Jan Guniad başlığında düzenlenmiştir. Asya'da bulunan sultan II. Murat hızlı bir şekilde Avrupa'ya dönerek 1444 yılında Karadeniz kıyısında olan Varna şehrinde Haçlılar ile karşılaşmıştır. Bu savaşta Haçlılar yenilgiye uğramışlardır. Vladislav da bu savaşta ölmüştür. Yan Guniyad ordunun kalıntıları ile Macaristan'a dönmüştür. Varna'daki savaş, Batı Avrupa'nın ölen Bizans'a yardıma gelmenin son teşebbüsü idi. Bundan sonra Konstantinopol kaderi ile karşı karşıya tek başına kalmıştır¹⁹⁶.

Vipper'in ders kitabında Batı ve Doğu kiliselerinin birleşimi konusunun ayrıntılı bir şekilde vermesi ile şu önemli noktalar vurgulanmıştır: birincisi, Katolik ve Ortodoks

¹⁹⁴ Vasilev, *age*, 213-214.

¹⁹⁵ Filioque (evlat) – Hıristiyanlıkta üçlü teslisin üçüncü ayağı olan Kutsal Ruhun sadece Baba'dan değil Oğlu'dan da çıktığını kabul eden Katolik kilisesinin bir dogmasıdır.

¹⁹⁶ Vasilev, *age*, 213.

kiliselerinin anlaşmazlıkları son derece derindir. İkincisi, Bizans halkı ve diğer Ortodoks kiliseleri iki kilisenin birleşimine karşı çıkmış ve kabul etmemiştir.

İstanbul'un fethi Sovyet kitaplarında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır:

1453 yılının ilkbaharında Fatih Sultan Mehmet, Konstantinopol'ü hem karadan hem denizden ablukaya almıştır; Bizanslılar, limana girişi demir zincir ile kapatmışlar, ama Türkler, gemilerini raylardan kaydırarak engelin yanından geçmişlerdir.

Topları da acımasızdı: Orban'ın silahı vurduğu yerde, depreme uğramış gibi duvarlar yıkılmış, koruyucuları, gedikleri toprak setler ile yamalamaya yetişmişlerdir. 29 Mayıs son hücumu başlamışlardır. Dervişler tarafından çoşturulan yeniçerilerin ilk ve ikinci baskılarını Bizanslılar savuşturmuşlar. Fakat Konstantin'in başyardımcısı Cenovalı Gustiniani, yaralanıp, duvarlardan uzaklaşmıştır, Türkler, bu karışıklığı kullanarak şehre girmişler. Konstantin, savaşta ölmüştür, cesedi sadece işlemeli çar pabuçlarından tanınmıştır. Birçok kişi kehanette bulunan kurtuluşu bekleyerek Aya Sofya tapınağında saklanmıştır.

Şehirde acımasız bir kıyım başlamıştır; hayatta kalanlar askerlere köle olarak verilmiştir. Üçüncü gün sultan, soygun ve katliamı durdurmaya emretmiştir, çünkü İstanbul'u (Konstantinopol'ün Türkçe ismi budur) başkenti olarak yapmaya niyetindeydi. Sultan, büyük Sofya tapınağına giderek, sunağın karşısında kendi duasını okumuş, haç her yerde hilale değiştirilmiştir. Öldürülen imparatorun başı, zafer simgesi olarak mızrakta şehirde dolaştırılmıştır. Cesedi onur ile defnedilmiştir. Günümüze kadar Konstantinopol'de Bizans kahramanın mezarı vardı: esrareniz eller, mezarın başındaki ikon kandilini yakmaya devam etmiştir¹⁹⁷.

Evgenij Kosminskij de ders kitabında İstanbul'un fethine ayrıntılı bir biçimde ele alır. Yazar, Türklerin, "Avrupa'da en iyi kuşatma topçularına sahip olduğunu" söyler. Ayrıca, "bombardy" isimli büyük taş atma araçları" da kullandıklarına da değinmiştir. Robert Vipper'den farklı olarak, Türklerin zincir ile kapatılmış Haliçe girmeleri için gemileri raydan değil "yağlı tahtalar üzerinden" geçirdiği belirtmiş, kuşatmanın "53 gün sürdüğü", ve "Doğu Roma İmparatorluğu'nun eski başkenti olan Konstantinopol'ün düşüşü, Avrupa'da büyük etki yarattığını" dile getirmiştir¹⁹⁸.

Aleksandr Vasilev da öncelikle şehrin korumasında "Venedik ve Cenovalıların" etkisi olduğunu belirtmiştir. Hatta "en büyük ümitler" hala Avurpalılarda, "Hiosa adasından gelen Cenova ordusunun komutanı Giovanni Gustiniani ve Alman mühendis ve topçuluk ustası İoann Grant"ta olduğu ifade edilmiştir¹⁹⁹.

"Şehrin körfezi olan" Haliç girişini kapatan demir zincirin kalıntıları "hala günümüzde Osmanlı asker tarihi müzesine dönüşen Aya İrina Bizans kilisesinde görmek mümkün" olduğu da söylenmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁷ Vipper, *age*, 269.

¹⁹⁸ Evgenij Kosminskij, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1961), 111.

¹⁹⁹ Vasilev, *age*, 214.

²⁰⁰ *age*, 214.

Aynı zamanda ümitler eskisi gibi Rum ateşine bağlanmıştı. Kuşaltılmış şehrin gücü çok az idi, sadece 9 bin kişiye yakındılar; bunlardan 3 bine yakın Latindi ve şehirde 26 gemi vardı. Fatih Sultan Mehmet Yunanlılara karşı büyük güçler çıkarmıştır, diyorlar ki, onun 165 bin asker ve 145 gemisi vardı. Düşmanın ilk saldırıları cesur Yunanlılar ile karşılaşılıp geri atılmıştı. Fakat güçler eşit değildi. Üstelik Türkler, demir zinciri geçerek karadan Boğazdan Haliç'e gemileri taşımışlar. Özellikle bunun için tepeler arasında ağaç köprüler kurulmuş, bu köprüden altına tekerlek konulan gemiler geçirilmiştir²⁰¹.

Vasilev İstanbul'un fethini canlı ayrıntılarla bezeyerek anlatmaktadır:

Şehrin durumu kritik idi. 29 Mayıs 1453 tarihinde bir saldırı başlamıştır. Yunanlılar cesurca savaşmışlar. Fakat savaşta yaralanan Gustiniani savaşı bırakmak zorunda kalmıştır. Duvarlarda gün gittikçe delikler oluşmuştu. İmparator bir asker gibi savaşmış ve ölmüştür. Bundan sonra Türkler korkunç yıkım gerçekleştirerek şehre girmiştir. Yunanlıların büyük kısmı Aya Sofya'da kurtuluşu arayıp bu kilisede saklanmışlar. Türkler ise giriş kapılarını kırmış kiliseye girerek oradaki Yunanlıları cinsiyet ve yaş farkı yapmadan dövmüş ve oradan cevherleri çıkarmışlar. Fatih Sultan Mehmet, kesim ve yıkımı bitirmese idi, Justinian'ın güzel yapımı tamamen yıkılmış olabilirdi. Sultan, fethedilen şehre girerek, Aya Sofya'ya girip orada Müslüman duasını okuyup, kilisenin üstüne haç yerine hilal koyulmasını emretmiştir. Böylece, Aya Sofya Müslüman Camisi olmuştur²⁰².

Vasilev'in Sovyet döneminde yazılmış bir ders kitabında İstanbul'un fethi konusunu anlatırken dinsel söylencelere yer vermiş olması ilginç bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir:

Türkler Aya Sofya kilisesine girince orada ayin vardı; kiliseye giren Müslümanları görünce rahip Kutsal Tanrı vergileri ile mihrap açılmış ve rahip duvara girip kaybolmuştur. Konstantinopol yeniden Hıristiyanların eline geçince rahip duvardan çıkıp ayine devam edecektir²⁰³.

Bu dönem ders kitaplarında Fatih Sultan Mehmet'in tasviri ve fetih sonrası dönemde İstanbul'da yaşam konusuna geniş bir yer ayrılır. Fatih Sultan Mehmet (*II. Muhammet*), “eğitilmiş, yetenekli, Türkçe dışında Yunanca, Latince, Arapça, Farsça ve Bulgarca dillerini bilen, sarayında yazar ve ressamı toplayan, ama aynı zamanda hain ve çok acımasız bir sultan” olarak gösterilmiştir²⁰⁴. Robert Vipper, Fatih Sultan Mehmet'in (*Mohamed*) “gelenek, din ve yerli halkın diline dokunmadığı; birçok kiliseyi camiye dönüştürdüğü ve boşaltılmış manastırlara dervişleri koyduğu halde Hıristiyanlara baskı uygulamadığını” söylemiştir.

Fatih Sultan Mehmet Yunanlı ve Latinlerin arasındaki düşmanlığı ustaca kullanarak, patrikliğe bir Roma düşmanını, Gennadij'i getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler ticaret ve sanayiye Hıristiyanlara bırakarak ancak askeri bir sınıf olarak kalmışlar (*ostalis' isključitel'no voennym klassom, predostaviv torgovlju i promyšlennost' hristianam*). Fatih Sultan Mehmet (*Mohamed*) Küçük Asya Trabzon'undan (*Trapezunt*) Yunan ve Bursa'dan (*Brussa*) zengin Ermeni tüccarları getirmiştir. Eski Bizans nüfusu üzerinde Türklerin himayesi altında bulunan eski taşralılar, dindaşların üzerinden zenginleşmeye başlamışlar²⁰⁵.

²⁰¹ age, 214.

²⁰² age, 269.

²⁰³ age, 214.

²⁰⁴ age, 213.

²⁰⁵ Vipper, age, 269.

Aynı zamanda yazar, fetih sonrasında Avrupa ülkelerinde kimsenin savaş istemediği, “zengin deniz (*primorskie*) cumhuriyetlerinin istediği tek şeyin Doğu ile ticareti yeniden başlatmak olduğunu”, hatta “Venedik’in Türkler ile barış anlaşması imzalayıp Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkileri geliştirmek için Türk bankası kurduğu” söylemiştir²⁰⁶. Robert Vipper, “bilim adamı olan papanın Balkan Hıristiyanların kaderine karşı ortak ilgisizliğin yanı sıra, “Yıkım öncesi Konstantinopol’den götürülen eski Yunan el yazmalarını bulmak için her yere kendi elçilerini göndermiştir”²⁰⁷.

Aleksandr Vasilev, dini konulara vurgu yaparak, Türklerin “Antik Parfenon’u, sultan emri ile camiye dönüştürüldüğüne”, “Bizans Ortodoks İmparatorluğu varlığını bitirmiş ve onun yerinde Osmanlı Müslüman İmparatorluğu kurulduğuna” dikkat çekmiştir²⁰⁸.

Ekaterina Agibalova ve Grigorij Donskoj, ders kitabında fetih anını diğer yazarlara benzer bir şekilde aktarmışlardır. Böylece, “Bizans’ın büyük bir ordusu olmadığını, şehrin savunmasında ancak 10 bine yakın kişi bulunduğunu” belirtmişler. Ayrıca, “Türkler Avrupa’da en güçlü topçu ordusuna da sahip olduğu” belirtmişlerdir²⁰⁹.

3.2.3. Osmanlı Türkleri ve Fethedilen Ülkelerdeki Halkın Durumu

1453 yılında Konstantinopol şehrinin Türklerin eline geçmesi ve Bizans İmparatorluğun yıkılışı ile İstanbul başkenti olan yeni bir devlet Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştur. Evgenij Kosminskij’e göre, bu devlet, sadece Bizans’ın fethi ile kalmayıp, “geniş bir istila politikasına” devam etmiştir. Yazar, Türklerin “Kırım’ı egemenliği altına alıp, Kırım Tatarlarını ve yıktıkları İtalyan ticaret şehirlerinde yaşayan insanları köle olarak sattıklarını”, “Suriye, Filistin, Mısır’ı işgal edip, Müslümanlar için kutsal bir şehir olan Mekke ile Saudi Arabistan’ı egemenlikleri altına aldığını” belirterek Osmanlı İmparatorluğu’nun “Avrupalılar tarafından “Muhteşem” ünvanı alan sultan II. Süleyman döneminde gücünün doruğuna eriştiğini” söylemiştir²¹⁰.

²⁰⁶ age, 269.

²⁰⁷ age, 270.

²⁰⁸ age, 215.

²⁰⁹ Agibalova, age, 152.

²¹⁰ Kosminskij, age, 112.

Evgenij Kosminskij'nin kitabında Sultan Süleyman dönemine büyük önem verilir:

O zamana göre Süleyman'ın en büyük 250 bin kişiden fazla ordusu, 300 toptan oluşan topçu birlikleri, 300 gemiden fazla bir donanması vardı. Süleyman, Macaristan'ın da büyük kısmını işgal etmiştir. Sultanın ordusu, Avusturya'yı boşaltmış, Viyana'yı kuşatmıştı. Denizde de başarılı idi. Türk gemileri, İtalya ve İspanya'da yaşayan halkı korku içinde bırakmıştır. Neredeyse tüm kuzey Afrika Türklerin fethine uğramıştı. Batı ve Doğu arasında önemli ticari yolları ele geçiren Türkler, tüccarlardan yüksek vergi alarak sultan hazinesini zenginleştirmiştir.

Fethedilen halkın çoğu, gönüllü olarak, Türk hükümdarlığına boyun eğmemişlerdir. Boyun eğmelerini sağlamak için Türk soyluları en acımasız yöntemleri kullanmıştır. Her seferinde, kasaba ve köyler yıkılmış, binlerce insan öldürülmüş veya köle olarak satılmışlardır. Böylece, bütün Avrupa için bir tehdit olan büyük Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştur.

Osmanlı Türkleri, Bizans, Sırbistan, Bulgaristan, Ermenistan'ın kültür merkezlerini yıkmışlardır. Onlar Gürcistan'ı da yıkmışlardır. Türk boyunduruğu, Arap ülkelerinin kültür gelişmesini uzun bir süreye durdurmuştur. Türkler tarafından fethedilen Doğu, birçok yüzyıl boyunca geriliğe mahkûm olmuştur²¹¹.

Bütün bunlar ile beraber, Evgenij Kosminskij Osmanlı İmparatorluğu'n durumunu çok istikrarsız bulmuştur, çünkü yazara göre, bu ülke, “sadece fethedilen halkın üzerinde acımasız şiddet ile ayakta idi”²¹². Ayrıca, işgal edilen topraklardaki halk gibi, “Türklerin de toprak kölesi köylü olarak” çalıştığını belirtmiştir²¹³. İstila politikası sırasında soylu Türklerin çok zenginleştiği ve birbirleri ile “saray ve park görkemliğinde” yarıştığı söylenmiştir. Fakat “bütün bu görkemlik, çalışan nüfusun omuzlarına büyük ağırlıkla yatan vergi yolu ile alınan büyük para gerektirmiştir”. Böylece, “köylü ve kasaba fakirleri arasında isyanlar bitmediği” dile getirilmiştir²¹⁴.

Sovyet tarih ders kitabında birçoğu zaman Osmanlı İmparatorluğu “Türk Devleti” olarak adlandırılmıştır. Evgenij Kosminskij, bu devletin başının hâkimiyeti sınırsız olan sultan olduğu ve devlette soylu ve fakir ayırt etmeden “herkesin hayatının sultanın kapisine bağlı olduğunu” söylemiştir²¹⁵. Evgenij Kosminskij, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların durumunu şu şekilde tasvir etmiştir:

Türkler tarafından fethedilen halklar acımasız ezenlerden nefret ediyorlardı. Türkler, onlardaki özgürlük ruhunu bastıramadılar. Bağımsızlık için devamlı süren mücadele sayesinde Sırp, Bulgar, Yunan, Ermeni ve Türklerin ezdiği diğer halklar da çelikleşmişlerdir (*zakalilis*). Bu mücadele onların milli ruhunu ve özgürlüğe heveslerini yükseltmiştir.

Türk boyunduruğu altında ezilen Balkan yarımadası ve Kafkasya halkları kendi milli kültürünü korumuş, Türklerin yok etmeye çalıştığı kendi dillerinden vazgeçmemişler. Türk hâkimiyetine direnişi, sadece şiddet ve acımasızlığa dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nu içten çürütmüştür.

²¹¹ age, 112.

²¹² age, 112.

²¹³ age, 112.

²¹⁴ age, 112.

²¹⁵ age, 114.

Türklerin ezdiği halklar, Doğu Avrupa’da güçlenen ve büyüyen Rus devletine ümit ile bakmışlardır²¹⁶.

Ekaterina Agibalova ve Girgorij Donskoj da kitaplarında Osmanlı devletinde yaşayan halkların durumunu incelemişlerdir. Öncelikle, yazarlar Osmanlı fetihlerinin Avrupa ticaretine büyük zarar verdiğini öne sürmüşler²¹⁷. Agibalova ve Donskoj, sultanın hâkimiyetinin “sınırsız olduğunu” vurgulayarak, Osmanlı Sultanının “Allahın yerdeki gölgesi” olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir²¹⁸. Agibalova ve Donskoj’un kitabında “Fethedilen halkın durumu” başlığıyla ayrı bir bölüm bulunmaktadır:

Osmanlı İmparatorluğu’nun halkları büyük baskı altında yaşamışlardı. İnsanlar, devlet hazinesine yüksek vergi ödemişlerdi. Osmanlı hükümeti, vergi ödemeye mecbur olan halkı hor görüp onlara “raya” (sürü) ismini vermiştir. Toprakları işlettikleri ve su kullandıkları için vergileri ödeyebilmek için köylüler ekinin yarısı kadarını veriyorlardı. Bunun dışında, kale, yol, köprü ve cami inşaatında bedava çalışmalydılar.

Fethedilen halkların durumu daha da kötüydü. Saldırıları esnasında Osmanlılar, korkunç bir tahrip gerçekleştiriyorlardı, çok sayıda insan öldürülüyor ve köle olarak götürülüyorlardı. Büyük şehirleri Osmanlılar kalelere dönüştürmüşlerdi. Şehirde yaşayan halkın yarısı kadarı köylere kovulmuş, onların yerine ise Osmanlı Türkleri yerleşmişti.

Müslüman olmayan insanlar devlet hazinesine her insandan yaşına bakmadan yüksek bir *baş vergisi* ödemişlerdir. Onlara ata binmek, silah taşımak ve Türk evlerinden daha yüksek ev yapmak yasaktı. Fetihler, Müslümanlığı zorla kabul ettirmiş, diğer halkların öz dil ve kültürünü yasaklamıştı. Osmanlı fetihlerin baskısı fethedilen ülkelerin ekonomik durumunun ve kültürün gelişmesini engellemiştir²¹⁹.

Hiç kuşkusuz, Sovyet tarih ders kitaplarında “ezen” ve “ezilen” ilişkisi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Hatta köle toprağı olarak sadece gayri-Müslim halkların değil, fakir Türklerin de aynı durumda bulunduğu öne sürülmüştür. Böylece, yazarlar, fethedilen halkların durumuna açıklık getirirken olumsuz bir Osmanlı-Türk imgesi çizmişler, hem din, hem de kölelik konusunu kullanmışlardır. Bir önceki bölümde de dile getirildiği üzere, “sürü” anlamına geldiği ileri sürülen “reaya” terimi hiç bir zaman bu anlamda kullanılmamıştır.

Yazarlara göre, Türklerin tarafından uygulanan baskı, halkların mücadelesine engel olamamıştır ve “Osmanlılar, tarafından bastırılan halklar: Kafkasya’da Gürcü ve Ermeniler, merkez ve güney-doğu Avrupa’da Macar, Slav, Roman, Yunan ve Arnavut halkları yüzyıllar boyunca bağımsızlık için savaşmışlardı”²²⁰.

²¹⁶ **age**, 114.

²¹⁷ Agibalova, **age**, 157.

²¹⁸ **age**, 156.

²¹⁹ **age**, 156.

²²⁰ **age**, 157.

Bu ders kitabında ilk kez “haydut” tanımına yer verilmektedir. Yazarlar haydutları anakronik bir biçimde “Bulgar ve Sırp partizanlarını” olarak tanımlamışlardır.

Müslüman köylerine saldırıp soymuşlar, Türk devlet adamları ve askerlerine de saldırmışlar. Cesurlar, halk şarkıları dediği gibi, “toprakları geri almak, çocuklarını kurtarmak, karılarını kölelikten kurtarmak ve anneleri için intikamını almak için” orman ve dağlara gitmişler. Osmanlı askerler partizanları yok edememişlerdi. Köylüler kendi yaşamlarını tehlikeye atarak haydutları saklamışlar, sahip oldukları son ekmek parçalarını onlarla paylaşmışlar, yaklaşan tehlikelerden onları haberdar etmişlerdir.²²¹

Ekaterina Agibalova ve Grigorij Donskoj’a göre, “Slav halkları fatihlerin uyguladığı ağır bir baskı altında olmalarına rağmen, kendi kültür, gelenek ve dilini korumuşlardır. İşçi halk, Müslümanlığı kabul eden ve sultana hizmet eden Slav feodalleri hor görüyorlardı”²²².

Uluslararası ders kitabı araştırma projesi kapsamında hazırladığı “Sovyet tarih ders kitaplarında Türkiye ve Türk imgesi” adlı makalesinde Suat Kınıklıoğlu, Sovyet tarih ders kitaplarında karşılaşılan Türkiye’nin “feodal-askeri” imgesinin Sovyet tarih ders kitaplarına egemen olan Marksist-Leninist bakış açısını yansıttığını ileri sürmektedir²²³. Kınıklıoğlu’nun da belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun sınıfsal bir yapıya sahip bir ülke olarak gösterilmesi, sıklıkla “ezen-ezilen ilişkisi” ve “toprak kölesi köylü” kategorilere gönderim yapılması bu kitapların Marksist-Leninist bakış açısıyla yazılmış olduğuna açıklık getirmektedir. Bu türden imgelerin kullanılması Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında doğal olarak kullanılmamıştır. Dolayısıyla Sovyet döneminde kullanılan “toprak kölesi köylü” vb imgeler iki dönem arasındaki temel ayırım noktalarından birisi olarak görülebilir.

Ekaterina Agibalova ve Grigorij Donskoj’un tarih ders kitabında “Osmanlı Ordusu Seferde” adlı resim yer almıştır. Bu resim Osmanlı devleti ve ordusunun en parlak ve güçlü dönemini anlatmaktadır:

²²¹ age, 157.

²²² age, 157.

²²³ Kınıklıoğlu, age.

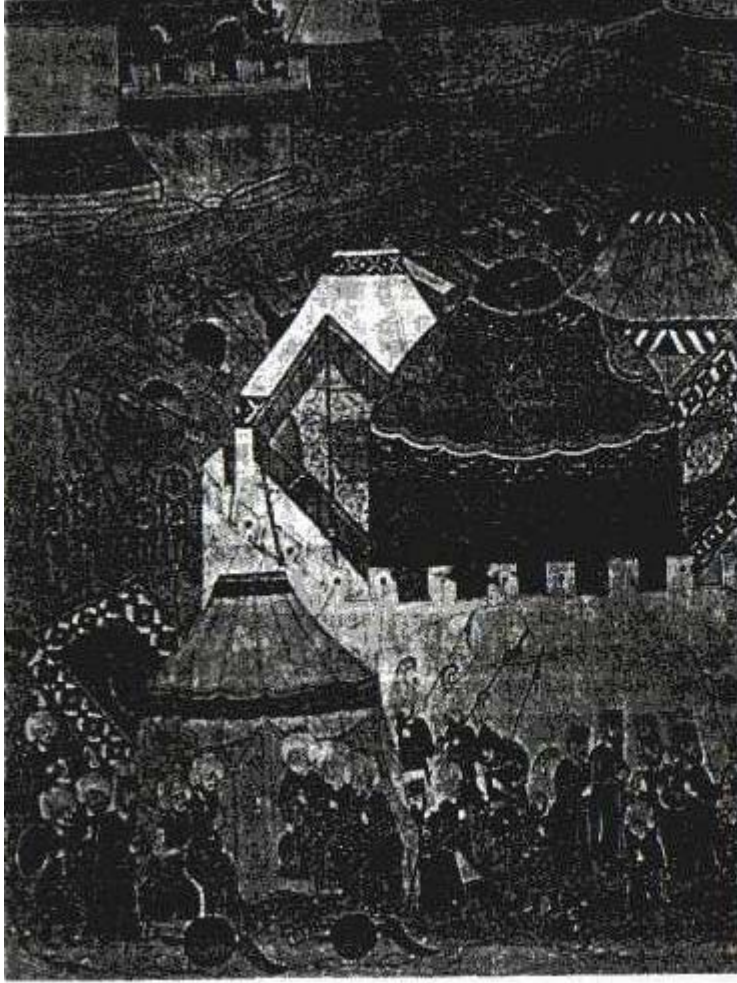

Şekil 7: “Osmanlı Ordusu Seferde”

Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, **İstorija Srednih Vekov**, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 153.

Fakat bu resmin yanı sıra Osmanlı Türklerinin 1529 yılında Viyana’da uğradıkları yenilgiyi anlatan resim de yer almaktadır. Yazarlar, resmin başlığı altında “Askeri konseyin toplantısında komutanın Viyana’dan geri çekilmesi ile ilintili sultanın emrini rapor ettiğini”²²⁴ belirtmektedir. Böylece, bu görsel malzeme aracılığıyla yazarlar Osmanlı Türklerinin fetihleri sonuna geldiğini göstermeye çalışmışlar.

²²⁴ Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, **İstorija Srednih Vekov**, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 154.

1. Осада турками-османами города Вены в 1529 году. Миниатюра (XVI в.) На заседании военного совета командующий войсками сообщает приказ султана об отступлении от Вены

Şekil 8: “Viyana'nın 1529 Yılında Osmanlı Türkleri Tarafından Kuşatılması”

Ekaterina Agibalova, Grigorij Donskoj, *İstoriya Srednih Vekov*, (Moskva: Prosveščenie, 1985), 154.

3.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemi (XVII-XVIII yy.)

Sovyet dönemi yazarları, Rus-Türk savaşlarının sebebi olarak, çok farklı nedenler sunmuştur. Örneğin, bu nedenlerden birisi Rusya'nın bu savaşlarla güney sınırlarını güvenliğini sağlamaya çalışmış olmasıdır:

Daha 15. Yüzyılın sonunda Kırım ve Karadeniz'in kuzey kıyıları Türk tarafından fethedilmişti. Türk ve Kırım Tatarları, Polonya, Ukrayna ve Rusya'nın güney sınırlarına yıkıcı saldırı düzenlemişler. Bu yıkıcı saldırılar yüzünden güneyin verimli toprakları 18. Yüzyıla kadar işletilmemiştir. Denize kadar ham bozkırlar uzanmıştı. Türkiye ve Kırım Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını engellemişler. Güneyin karatoprak kırlarının fethi ve Karadeniz çıkışının ele geçirilmesi ekonominin ve diğer devletler ile ticaretin gelişmesi için gerekli idi²²⁵.

Bir başka tarih ders kitabında ise, Türk hâkimiyeti ve baskısı altında yaşayan halkların bağımsızlık mücadelesi bir savaşın nedeni olarak gösterilmiştir:

²²⁵ Andrej Vağin ve diğ., *İstoriya SSSR* (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1962), 127.

Rus-Türk ilişkileri özellikle 18. Yüzyılın son yıllarında gerginleşmiştir. Türk feodalleri, yüzyıllar boyunca acımasızca Balkan yarımadasının halklarını baskı altında tutmuş aynı zamanda Tuna knezlikleri Moldova ve Eflâk'ı da işgal etmişler... Rusya ve Türkiye menfaatleri Kafkasya ötesinde de çarpışmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın Rusya ile kültür ve ekonomi ilişkilerinin güçlendirmesi bu bölgelerde Türk ve İran işgalcilerin egemenliğini tehdit etmiştir.

Avusturya ve Fransa, Rusya'nın güçlenmesinden korkmuştur. Onlar, Kafkasya ötesinde ve Rus, Ukrayna ve Polonya topraklarını ele geçirip Karadeniz'de de egemenliğini yaymaya çalışan Türkiye'yi desteklemişler²²⁶.

Bir önceki bölümde de dile getirildiği üzere, bu dönemde Rusya ve Türkiye arasında gerçekleşen en önemli savaşlar, Küçük Kaynarca anlaşması ile sonuçlanan 1768-1774 I. Rus-Türk Savaşı; 1787-1791 II. Rus-Türk Savaşıdır.

3.3.1. Birinci Rus-Türk Savaşı (1768-1774)

Sovyet tarih ders kitaplarında Rus-Türk savaşlarına oldukça önemli bir yer ayrılmıştır. Bu dönem Çariçe Katerina hükümdarlığına rastlar. Andrej Gartvig ve Nikolaj Krjukov'a göre, bu dönemdeki Rus dış politikası Büyük Petro'dan değişiklik görmemiş ve aynı görevleri arzu etmiştir:

Büyük Petro'dan önce de Moskova hükümdarları Rusya'nın güçlenmesi için üç büyük görev hayata geçirmeye planlamıştır: 1) Baltık denizini ele geçirmek; 2) Kırım Tatarlarının baskılarını durdurmak ve 3) Litvanya ve Polonya tarafından işgal edilen toprakları geri almaktır²²⁷.

Bilindiği gibi, Büyük Petro döneminde ilk görev yerine getirilmiştir; Çariçe Katerina de diğer iki görevini yerine getirmeye çalışmış bu yüzden Gartvig'e göre, "onun hükümdarlığı Türkiye ve Polonya ile savaşarak geçmiştir"²²⁸.

Bu savaş, Kırım, Kafkasya, Tuna ve Akdeniz gibi farklı taraflarda gerçekleşmiştir. Savaşın gerçekleştiği ana noktaları da Larga ve Kagula nehir kıyıları, Kırım yarımadası ve Çeşme. Barış, 1774 yılında Küçük Kaynarca'da imzalanmıştır. Neticesinde de, Türkiye, Rusya'ya Don, Aksu (*Bug*) ve Dinyepr nehirlerinin ağızlarını ve Kerç boğazı vermiş, böylece, Rus ticaret gemilerin serbestçe Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sağlandığı vurgulanmıştır²²⁹.

Pjotr Epifanov'un "SSCB Tarihi" adlı tarih ders kitabında 1768-1774 yılları arasında gerçekleşen savaşın harita resmi yer almıştır. Bu resimde muharebenin önemli yer ve

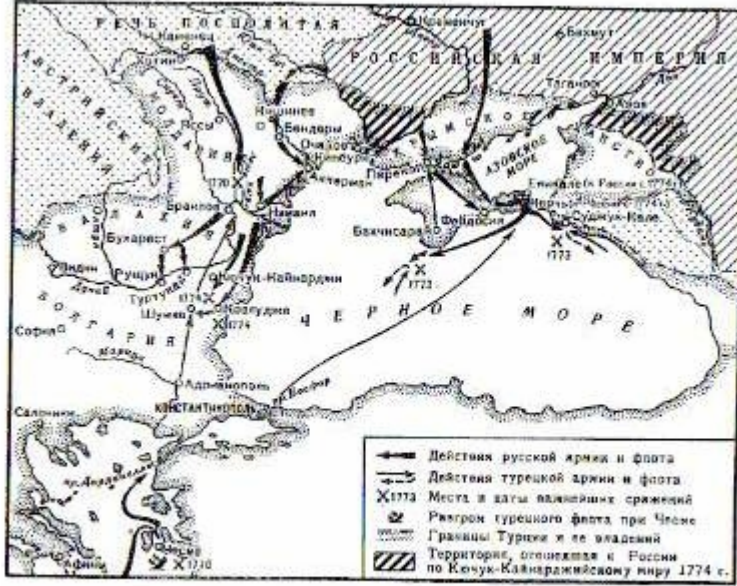
²²⁶ Pjotr Epifanov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: İzdatel'stvo Prosveščenie, 1966), 249.

²²⁷ Gartvig, *age*, 194.

²²⁸ *age*, 194.

²²⁹ *age*, 195.

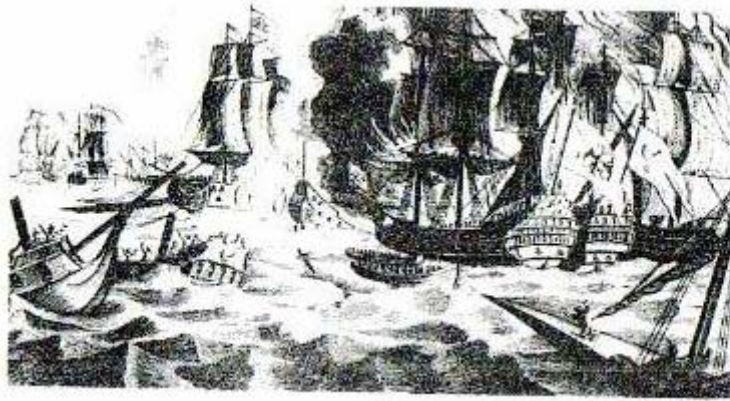
tarihleri, Rus ve Türk ordularının harekâtları, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca barış antlaşmasının sonuçları yer almıştır:

Şekil 9: “1768-1774 Yılı Savaşı Haritası”

Pjotr Epifanov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: İzdatel'stvo Prosveščenie, 1966), 250.

Aynı zamanda Epifanov Çeşme savaşını anlatan 18. Yüzyıl gravür resmi ile ders kitabının metnini süslemiştir:

Şekil 10: “Çeşme Savaşı”

Pjotr Epifanov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: İzdatel'stvo Prosveščenie, 1966), 250.

Mihail Kovalenskij, 1768-1774 yılı savaşı, “Katerina'nın İlk Türk Savaşı” başlığı altında incelemiştir. Bu savaşın öncelikle “Rus ticari sermayesi için çok önemli olduğu” ileri sürülmüştür. Yazara göre, bu savaşta Rusya'nın başarısı sonucunda

“Karadeniz’e, Boğaz ve Çanakkale’den Akdeniz’e çıkışını açabilirdi; aynı zamanda güneydeki kırların kara toprakları buğdayın ekilmesi ve en yakın Karadeniz limanları aracılığıyla Batı Avrupa’ya götürülmesi için imkânlar açılacaktı”²³⁰. Yazar, Rusya’nın bu savaşta “Türkler ile hem karada hem denizde savaşmaya, Tuna, Kırım, Kafkasya’ya Rus ordusunu göndermeye, Rus donanmasını hazırlamaya ve Avrupa etrafından dolaşıp Akdeniz’e göndermeye, Türkiye’nin Hıristiyan halklarını Türklere karşı isyana kaldırmaya ve bağımsızlık söz verip Tatar Kırım’ı da isyana kaldırmaya kararlaştırdığını” söylemiştir²³¹. Yazar, Çariçe Katerina’nın “Türk İmparatorluğu’nu dört taraftan yaktığını”²³² söylediğine de dikkat çekmiş, savaşın gidişatını da şu şekilde tasvir etmiştir:

Rusların ana güçleri Dinyester (*Dnestr*) nehrinde toplanmıştır. Buraya Rumjancev komutanlığı altında 80 bin kişilik büyük bir ordu gönderilmiştir. Rumjancev, Türkleri Dinyester’da yıkıp, Türklerin bıraktığı Türk kalesi Hotin’i işgal etmiştir, sonra da Moldova’ya girip Yaş ve Bükreş şehirlerini ele geçirmiştir, böylece Türkler Tuna nehrinin diğer tarafına geçmek zorunda kalmışlar. Rusya için daha da başarılı savaşın ikincisi 1770 yılında idi. Bu yıl içerisinde hem deniz hem karada parlak zaferler kazanılmıştır²³³.

Yazara göre, Rus donanmasının ilerlemesi de bu savaş için oldukça önemli idi:

Aleksej Orlov, amiral Spiridov ve Grejg komutanlığı altında Rus donanması tüm Avrupa’yı geçerek Akdeniz’e çıkarak Türkiye kıyılarına dayanmıştır. Orlov, Türklere karşı Yunan Mora’yı ayaklandırmalıydı. Burada Ruslar Yunanlar ile birleşerek, Türklere eski kale Isparta’yı, tüm Arkadija’yı, Navarin limanını ele geçirmişler. Sonra da Rus donanması Anadolu’ya doğru hareket etmiştir; Anadolu’da birleşmeye planlayan iki Türk filosunun planlarını bozmalıydı. Fakat iki Türk filosu, Rus filosu gelmeden önce birleşmişlerdi. Buna rağmen Ruslar Türklere saldırmaya karar vermişler. Sakin ve mehtaplı bir gecede Rus gemileri, Türk gemilerinin bulunduğu Çeşme limanına yaklaşmış, ateş açmışlar. Sabahleyin Türk filosu yok olmuştur: tamamen yakılmıştır. Aleksej Orlov bu iş için “Çeşme Fatihi” (*Česmenskij*) unvanı ile ödüllendirilmiştir²³⁴.

Bu ders kitabında Çeşme muharebesinde yangın gemileri (*brandery*) hakkında bir söz bile edilmemiştir. Fakat başka bir ders kitabında Çeşme deniz savaşı daha ayrıntılı bir şekilde kâğıda dökülmüştür:

Rumjancev ise karada zaferler kazanmıştır. O Tuna’da askeri harekâtlarını devam ettirip, Tuna knezliklerinde şehirleri ele geçirmiştir. Larga nehrinin Prut nehrine kavuştuğu yerde, Rumjancev, Tatar ve Türklere karşı oluşan büyük düşman ordusu ile karşılaşmıştır. Onların 80 bin asker varken, Rumjancev’in 25 binden fazla değildi. Buna rağmen Rumjancev, Türkleri hücum edip, yıkıp, bozguna uğratmıştır. Rumjancev’in Kagula nehrindeki (Tuna kolu) zaferi daha da parlak idi. Türklerin sayısı 150 bin, Rusların sayısı 17 bin idi. Türkler önce Rusları yenip ve ezip geçiyorlardı; Rumjancev koşanları durdurmuş ve onları toplayıp düşmana yeniden saldırmıştır. Türkler, Tuna’yı geçip kaçmışlar, Tatarlar Kırım’a dönmüşler; Türk kampı, topları ve hazineleri Ruslara kalmıştır.

²³⁰ Mihail Kovalenskij, **Russkaja İstoriya**, (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel’stvo, 1925), 77.

²³¹ **age**, 78.

²³² **age**, 78.

²³³ **age**, 78.

²³⁴ **age**, 78.

Savaşın üçüncü senesinde (1771) yeni zaferler Kırım'da kazanılmıştır. Knez Dolgorukij Kırım'a hücum ederek Perekop, Kefe (*Kafa*), Yenikale'yi işgal etmiş; binlerce esir Hıristiyanları kurtarmış, Karadeniz'de Rus bayrağını yükseltmiş ve Kırım'ın Türkiye'den bağımsız ve Rusya'nın himayesi altına girdiğini ilan etmiştir. Aynı zamanda da, Rumjacev Tuna'da yeni kaleleri, Spiridov ise, Takımada'da 20 ada işgal etmiştir²³⁵.

Rusların daha az gemi ve iki kat daha az topçusu vardı. Fakat Rus denizcileri askeri maharetinde Türklere üstündüler. Kısa bir savaştan sonra Türk gemileri Çeşme körfezinde saklanmışlar. Ruslar körfeze girmeye ve sıkışarak duran Türk donanmasını ateşe vermeye karar vermişler. Bunun için yangın gemileri (*brandery*) adlı yanıcı ve patlayıcı maddeler ile dolu küçük gemiler kullanılmıştır. Geceleyin Rus gemileri görünmeden körfeze girip patlayıcı bombalar ile ateş açmışlar. Bir yangın geminin komutanı cesurca Türk gemisine yanaşmıştır. Türklerin gözü önünde Rus denizcileri, hayatlarını tehlikeye atarak gemisini ateşe vermişler. Gemi takımı filikalar ile yanan yangın gemiyi terk etmiştir. Yangın, yan yana duran Türk gemilerine sıçramıştır. Patlamalar duyulmuştur. Bir saat sonra tüm Türk donanması büyük bir ateşte yanmıştır. Sabaha doğru Türk donanması tamamen yok olmuştur. Rus denizcilerin Çeşme'deki zaferi hakkında haber bütün Avrupa'ya duyulmuştur²³⁶.

1962 yılında basılmış tarih ders kitabında, bu savaşın çıkışına ilişkin değerlendirmeler yapılmış, bu değerlendirmelerde savaşın Avrupa'daki güç çekişmesinden kaynaklandığına dikkat çekilmiş, Avrupalı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'yı etkisizleştirmek için kullanmak üzere kışkırttıkları noktası vurgulanmıştır.:

Polonya'daki olaylar, Rusya ve Türkiye arasındaki savaşı yaklaştırmıştır. Fransız elçisi, Polonya'da Rus etkisinin yükselmesi Türkiye için zararlı ve tehlikeli olduğuna Türk hükümetini ikna etmiştir. Balkanlar'da kışkırtıcı ve Slav karşı bir politika sürdüren İngiltere de Türkiye'ye destek çıkmıştır. Polonya işleri Rus ordusunun bir kısmını üzerine çektiği için, Türkler, Rusya'nın Karadeniz'e ilerlemesini durdurmak için uygun zamanın geldiğini düşünmüştür. 1768'de Sultan, Rusya'nın Konstantinopol büyükelçisinden Rusya'nın Polonya'dan askerlerini çekmesini istemiştir. Red cevabı alan sultan, Rus elçiliğini tutuklama ve hapse atma emrini vermiştir.

Avrupa ülkeleri, Rusya'nın hem Türkiye hem Polonya ile savaşmaya dayanamayacağı ve yenileceğinden emindiler. Askeri harekâtı Kırım hanı başlatmıştır. İlkbahar 1769'da Tatar ordusu, Rusya'nın güney sınır topraklarına saldırarak kırıp geçmiştir. Bu Kırım Tatarlarının Rusya ve Ukrayna topraklarına gerçekleştiği son baskını idi²³⁷.

Bu savaş, Küçük Kaynarca barış anlaşmasının 10 Temmuz 1774 tarihinde imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre, "Rusya, Azov, Kabarda ve Karadeniz'de ilk limanları: Kinburn, Kerç ve Yenikale'yi almıştır. Kırım bağımsızlığını kazanmıştır; Tuna knezlikleri ve Takımada'ları Türkiye'ye geri verilmiştir; fakat bu bölgede yaşayan Hıristiyanların Rusya himayesi altına konulmuş, böylelikle Rusya Türkiye'nin iç işlerine karışabilmek" olanağına kavuşmuştur²³⁸. Aleksandr Şestakov, barış anlaşmasının şartlarına öyle bir eklenti yapmıştır: "Türk hükümeti, Rus tüccar ve Türkiye'de yaşayan Rus tebasına özel

²³⁵ age, 79.

²³⁶ Vagin, age, 127.

²³⁷ Konstantin Bazileviç ve diğ., *İstoriya SSSR* (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1962), 57.

²³⁸ Kovalenskij, age, 80.

himaye göstermeye mecburdu. Ayrıca, Türkiye Rusya'ya 4,5 milyon rüble harp tazminatı ödemiştir²³⁹.

3.3.2. II. Rus-Türk Savaşı (1787-1791)

Aleksandr Şestakov, ilk Türk savaşında zaferi kutlayan Rusya'nın, "Türkleri Avrupa'dan tamamen kovup, başkenti Konstantinopol olan Eski Yunan İmparatorluğu'nu kurmaya hedeflediğini" belirtmiştir²⁴⁰. Hemen hemen her ders kitabında Suvorov komutanlığına büyük önem verilmiş ve yer ayrılmıştır. Komutan Suvorov'un özgeçmişi, yaşam ve eğitim tarzına geniş bir yer verilmiştir. Aleksandr Suvorov'un, "çocukluğunda zayıf ve hasta bir çocuk olduğu", "fakat askerliğe çok büyük ilgi duyarak" "büyük komutan olmayı hayal ettiği" ve "kimsenin onun gibi askerlerini çoşturamadığı ve tehlikeli durumlarda askerlerin cesaretini desteklediği" vurgulanmıştır²⁴¹.

Bu savaşın tasvirinde "Grek projesi"ne de önemli bir yer ayrılmıştır. Mihail Kovalenskij, bu projenin Türklerin Kırım'ı kaybettiğinden, Rusya ise Karadeniz kıyısından vazgeçmemesinden kaynaklandığını ortaya çıktığını söylemiştir²⁴².

Projenin ana fikrini de Mihail Kovalevskij şöyle anlatmıştır:

Projenin ana amacı: Türkleri tamamen Avrupa'dan kovmak ve eski Yunan İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, diğer Türk topraklarını ise iki müttefik: Avusturya ve Rusya arasında paylaşmaktır. Diğer devletlerin karşı çıkmasını engellemek için de, Türkiye'nin bölünüşü sırasında bir pay da onlara ayrılmaktadır. Yeni Yunan İmparatorluğu'nun tahtına Katerina'nın torunu, büyük knez Konstantin Pavloviç çıkacaktı, bunun için o, Rusya ve Yunanistan aynı elde birleşmesin diye ebediyen Rus tahtından feragat edecektir. Bu projenin yapıcısı Potjomkin'di²⁴³.

Mihail Kovalevskij, savaşın dört sene sürüp, "birincisi kadar parlak olmadığını ve Rusya'ya pahalıya mal olduğunu" söylemiştir²⁴⁴. Savaşın gidişatı da şöyle anlatılmıştır:

Savaş Ruslar için başarısızlıklarla başlamıştır. Potjomkin'in gururu olan Karadeniz filosu, Karadeniz fırtınası ile neredeyse tamamen kaybedilmiştir. Kara ordusu, Dinyepr ağzındaki Kinburn ve Oçakiv (*Oçakov*) şehirlerini muhasara etmiştir; fakat muhasara aylarca uzadığı için izleyen askeri başarılar elde edilememiştir. Müttefik Avusturyalıların da işleri kötüydü. İş yeni bir savaş ile de zorlaşmıştır: İsveçliler fırsattan yararlanmış, İsveç filosu Peterburg'a

²³⁹ Aleksandr Şestakov, *Podsobnyj Material Po İzüčeniju İstorii SSSR*, (Moskva: Voenno-Morskoe İzdatel'stvo NKVMF SSSR, 1940), 309.

²⁴⁰ Gartvig, *age*, 206.

²⁴¹ *age*, 209.

²⁴² Kovalenskij, *age*, 81.

²⁴³ *age*, 81.

²⁴⁴ *age*, 81.

yanaşmıştır, İsveç ordusu ise Rus Finlandiyası'na yönelmiştir. Potjomkin'in morali iyice bozulmuştur: görülen odur ki Grek projesi çökmüştür²⁴⁵.

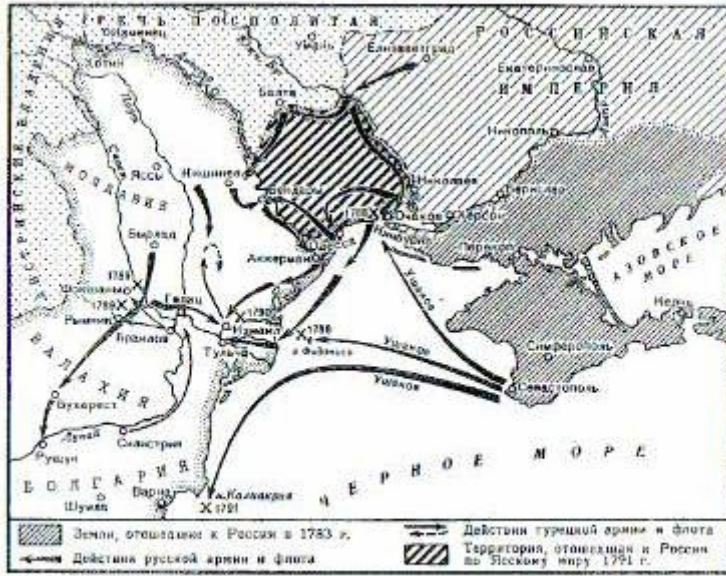
Ancak, 1789 yılında işler iyi gitmeye başlar. İsveçliler Finlandiya'da hiç bir şey elde edememişler, İsveç filosu Rus kıyılarından da savuşturulmuştu (*byl otbit ot russkih beregov*); Türk savaşı da daha başarılı gitmiştir. Potjomkin nihayet Oçakiv şehrini işgal etmiştir. Oçakiv'in (*Oçakov*) "Güneyin Kronstadt'ı" ve tüm Karadeniz'e anahtar olarak görünmüştür (*ključ ko vsemu Černomu morju, kak ego nazyvajı*); Suvorov, ordusu ile Tuna'ya yönelmiştir, Fokşan ve Boze'de (*Rymnik*) Türkleri yenilgiye uğratmıştır, aşağı Tuna'da herçkeleştirilen hücum ile çok güçlü İsmayil kalesini işgal etmiştir; bundan sonra Rusların önünde Balkanlar'a, Konstantinopol'e doğru yol açılmıştır. Grek projesinin gerçekleşeceği görülmüştür.

Sonra ise durum değişti. Avusturya, Rusya ile ittifakından çıkıp, yeni Prusya kralı II. Friedrich ile ittifak kurmuştur. Her iki savaşı, İsveç ve Türk Savaşlarını da, bir an önce bitirmek gerekiyordu, artık Türkiye'nin bölünüşü ve Yunan İmparatorluğu'nun yeniden kurulması hakkında söz konusu bile olamazdı.

İsveç ile barış 1790 yılında Verel vadisinde imzalanmıştır. Her iki devlet kendi topraklarında kalmışlar; en azından Rusya bir şey kaybetmemiştir. 1791 yılında Yaş şehrinde Türkiye ile de barış imzalanmıştır. Rusya, Aksu (*Bug*) nehrinden Dinyester (*Dnestr*) nehrine kadar toprak ile beraber Oçakiv (*Oçakov*) şehrini ve daha önceden de eklenmiş (*prisoedinennyj*) Kırım'ı almıştır. Fakat Grek projesi yaratıcılarının hayal ettiği gibi gerçekleşmemiştir²⁴⁶.

Bir başka ders kitabında buna ek olarak Türkiye'nin bu savaşa Fransa'nın kışkırtması sonucunda girmiş olduğu belirtilmiştir²⁴⁷.

Pjotr Epifanov, "SSCB Tarihi" adlı tarih ders kitabında 1787-1791 yılları arasında gerçekleşen savaşın da harita resmini vermiştir:

Русско-турецкая война 1787—1791 гг.

Şekil 11: "1787-1791 Yılı Savaşı Haritası"

Pjotr Epifanov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: İzdatel'stvo Prosveščenie, 1966), 251.

²⁴⁵ age, 81.

²⁴⁶ age, 82.

²⁴⁷ Bazilevič, age, 69.

Bu resimde 1783 ve 1791 yıllarında Rusya'ya dâhil edilen topraklar, Rus ve Türk ordularının harekâtları gösterilmiştir.

Bu savaşın belki de en önemli olayı İsmail Kalesinin hücumudur. Hemen hemen her ders kitabında bu savaşı anlatan resimler de vardır. Bir ders kitabında İsmail Kalesi şöyle tasvir edilir:

Derin bir hendek ve yüksek dimdik bir toprak seti ile çevrilmiş bu kale zaptolunmaz sayılmıştır. Onu 35 bin kişilik Türk ordusu korumuştur. 3 ay boyunca süren İsmail'in muhasarasında 25 bin Rus askerleri başarılı olamadı. O zaman kalenin muhasarasına Suvorov görevlendirilmiştir²⁴⁸.

İsmail Kalesi savaşı ders kitaplarında şöyle yer almıştır:

1789 yılında Suvorov, Türkleri Boze nehrinde ve Fokşan şehrinde iki kez bozguna uğratmıştır. Boze nehrindeki zafer için Suvorov "Boze (*Rymnikskij*) kontu" unvanı almıştır. Çok kararsız ve yavaş ilerleyen Avusturya da, Türkiye ile münferit bir anlaşma (*separatnyj mir*) imzalamıştır. Rusya savaşa devam etmiştir. 1790 yılında Rus askerleri Tuna nehrindeki en güçlü Türk kalesi İsmail'i ablukaya almışlar. Rus ordusunun durumu, özellikle kışın gelmesi ile kötüleşmiştir. Askerler abluka toplara, yeterli erzak ve yakıtı sahip değildiler. Askerler arasında hastalıklar yaygınlaşmıştır. O anda İsmail'i ablukaya alan askerlerin başına Suvorov konulmuştur. Türk askerlerinin sayısı fazla olmasına rağmen, Suvorov hemen kale hücumuna hazırlığa başlamıştır²⁴⁹.

Hücum öncesi Suvorov, "Askerlerimle geldim. Düşünmeniz için 24 saatiniz var. O zaman özgürlük. İlk ateşim – artık özgürlük yok. Hücum – ölümdür" içerikli kısa bir notu Türk kalesinin komutanına göndermiştir. Türk başkomutanı buna "İsmail teslim olmaktansa, Tuna akıntısını durduracak ya da gökyüzü yere düşecektir". Şafak vaktinde Rus askerleri, kaleden gelen müthiş bir ateşe rağmen, merdivenleri dayanarak bazı yerlerde 10-15 metre yüksekliğinde olan kale duvarlarına tırmanmışlar. Göğüs göğüse çarpışma (*rukopaşnyj boj*) bütün gün sürmüştür. Akşama İsmail düşmüştür. Türklerde ölü sayısı 26 bine yakındı²⁵⁰.

Bu savaş hem karada hem denizde gerçekleşmiştir. Örneğin, bir başka ders kitabından da "Amiral Fjodor Fjodoroviç Uşakov komutanlığında genç Karadeniz filosunun Türk donanmasını yenerek parlak zaferleri elde ettiği" öğrenilebilir²⁵¹. Ayrıca, yazarlar, "güçlü bir düşmana karşı mücadele veren" Uşakov'un "inisyatifi elinden bırakmamak, her zaman ve her yerde düşmanı aramak, ansızın vurmak, savaşta düşmanı yıkma kararıyla ilerlemek" gibi Suvorov kurallarını kullandığını" ileri sürmüşler. Üstelik Uşakov'un "deniz taktiğinde de eski kurallara bağlı olmadığını, manevra kullanılması gibi yeni savaş yöntemlerini kullandığı"²⁵² söylenmiştir:

Uşakov, İsmail kalesini ablukaya alan kara ordusuna büyük yardım etmiştir. Kırım'ın batı kıyısında duran Türk filosu, Oçakiv'ten Tuna'ya ilerleyen ve İsmail kalesini ablukaya alan askerlere yardım etmek isteyen Rus kürek filosuna engel olmaya istemiştir. Düşmanın her

²⁴⁸ Vagin, *age*, 131.

²⁴⁹ Bazileviç, *age*, 69.

²⁵⁰ *age*, 70.

²⁵¹ *age*, 71.

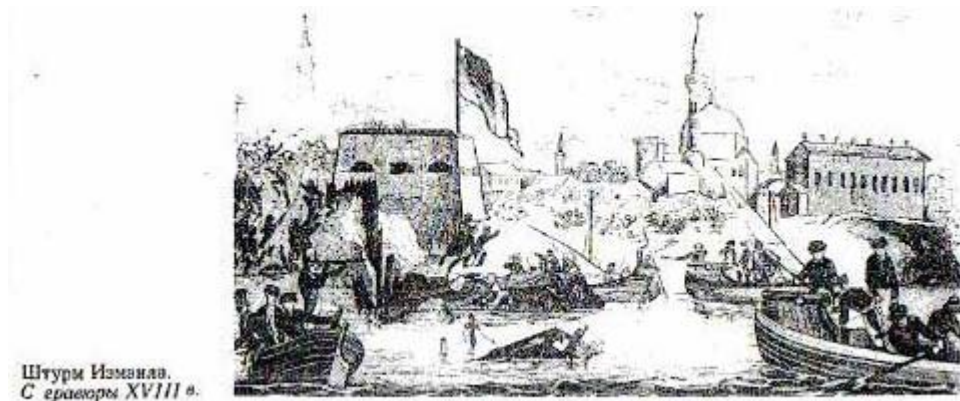
²⁵² *age*, 71.

hareketini takip eden Uşakov, o zaman en iyi donanmaya sahip olan Türkleri durdurmaya karar vermiştir. Hazırlıksız yakalanan Türkler, donanmayı savaş hazırlığına getirmeye bile yetemediler. Panikte demir halatlarını keserek, Türkler Tuna ağzına çekilmişler. Fakat Uşakov, Türk filosunu savaşa çekerek, onu bozguna uğratmıştır. Ertesi gün takip devam etmiştir. Alevler içinde olan Türk amiralin gemisi batmıştır, diğer 66 toplu gemi mürettebatı ile teslim olmuştur. Suda boğulan ve öldürülen Türklerin sayısı 2 bin kişiyi geçmiştir. Uşakov'un filosunda ise 21 kişi ölü ve 25 kişi yaralı idi. Bu savaştan sonra Türk filosu, İsmail kalesi ile uğraşan kara ordusunun hareketlerine engel olamamıştır.

İlkbahar 1791'de Türkler donanma kayıplarını kapatıp donanmaya yenilerini katmışlar, gene de Türk donanması Rus donanmasından sayısal olarak üstündü. Yeni Türk komutanı, korkunç "Uşak paşayı" (Türkler Uşakov'a böyle derlerdi) kafeste getireceğine sultana söz vermiştir. Mükemmel bir şekilde organize eden istihbarat sayesinde Uşakov, düşmanı sürekli takip etmiştir. Türk filosunun Kaliakrija burnunda kıyı bataryalarının korumasında toplandığını öğrenen Uşakov, Müslüman bayramında vurmaya karar almıştır. Rusların yakın olmasından şüphelenmeyen Türk denizciler kıyıda keyif yapmışlar. Rus filosu, aniden Türklerin karşısına çıkarak, batarya ateşlerin altında geçerek Türk filosunu kıyıdan çekmiştir. Şaşkınlığa uğrayan Türk gemileri, birbirleri ile çarpışarak, birbirlerine ateş açmışlar. Uşakov, amiral gemisi ile düşman gemisine çarparak, cesaret örneğini göstererek Türklere yakın mesafeden silahı ile ateş açmıştır. Türk donanması ikinci kez bozguna uğramıştır²⁵³.

Bu savaş, 1791 yılında Yaş şehrinde imzalanan barış anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Yazarlara göre, "Suvorov'un İsmail'i işgal etmesi ve Uşakov'un deniz zaferleri savaşın sonuçlarını önceden belirtmiştir"²⁵⁴. Barış anlaşmasına göre, "Rusya, Güney Aksu (*Bug*) ve Dnestr nehirleri arasındaki toprakları ve Kırım'ı almıştır. İkinci Türk savaşının sonucunda Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarında yerleşmiştir. Böylece Rusya'nın ekonomik gelişmesi için gerekli olan donmayan Karadeniz'e çıkışı için uzun mücadele tamamlamıştır"²⁵⁵.

İsmail kalesine hücumu anlatan resimler de tarih ders kitaplarında yer almıştır. Örneğin Pjotr Epifanov'un "SSCB Tarihi" adlı ders kitabında İsmail'e Hücum adlı 18. Yüzyıl gravürü gösterilmiştir:

Şekil 12: "İsmail'e Hücum"

²⁵³ age, 71.

²⁵⁴ age, 71.

²⁵⁵ age, 71.

Pjotr Epifanov, **İstoriya SSSR**, (Moskva: İzdatel'stvo Prosveščenie, 1966), 253.

Resimde İsmail kalesinin Türklerin elinde bulunduğunu göstermek için kalenin merkezinde cami yer almıştır. Bu gravürde hücum anının hem nehir hem kara tarafından gerçekleştiği gösterilmiştir.

Andrej Vagin'in tarih ders kitabında İsmail'e hücum planının şeması yer almıştır:

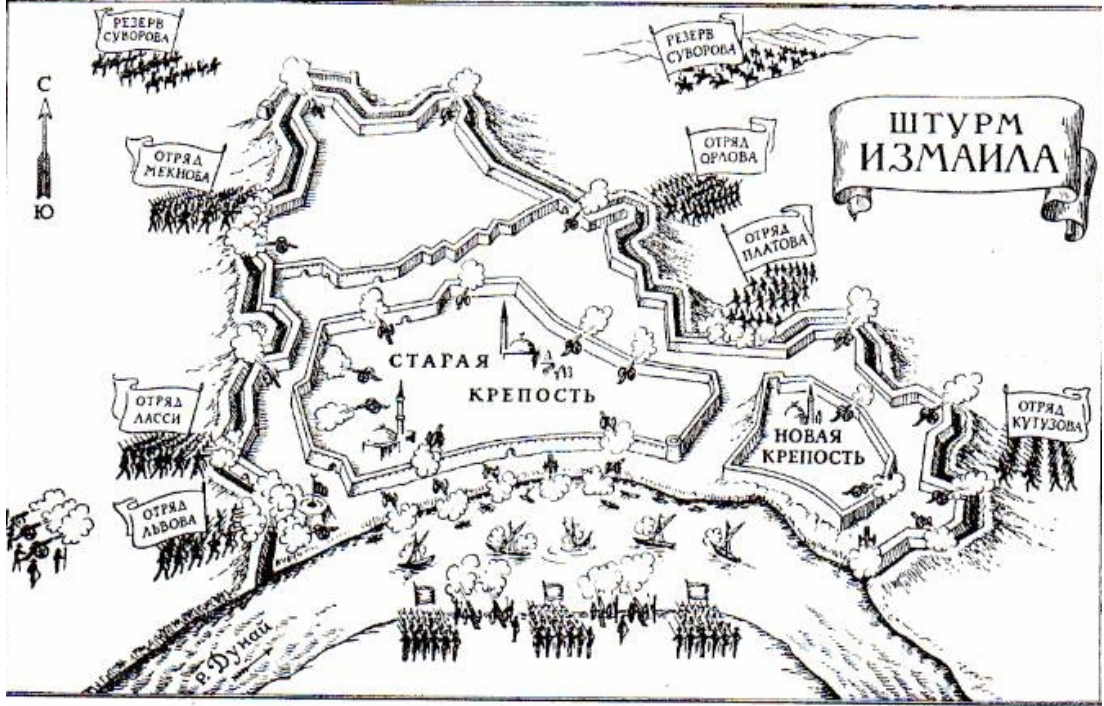

Рис. 57. Схематический план штурма Измаила.

Şekil 13: “İsmail’e Hücum Planının Şeması”

Andrej Vagin ve diğ., **İstoriya SSSR** (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1962), 130.

Bu resimde İsmail kalesinin üç kısımdan oluştuğu görülmektedir. “Eski” ve “Yeni Kale” kısımlarında cami ve toplar yer almıştır. Resme göre, hücum, Tuna nehri dâhil, kalenin her tarafından gerçekleşmiştir. Resimde kalenin zapt edilmesi ne kadar zor olduğu vurgulanmıştır.

3.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi (XIX-XX yy.)

19. Yüzyılda Rusya kendi coğrafik sınırlarını genişletmiştir: Baltık Denizinin tüm doğu kıyısını, İsveç ile 1809 Anlaşmasına göre Finlandya ve Aland adalarını, Viyana kongresinin sonuçlarına göre batıda Polonya'yı, 1812 Bükreş Anlaşmasına göre

Besarabya'yı topraklarına katmıştır. Bu kazanımlar Rusya'nın İran ve Türkiye ile savaşlarına neden olmuştur. Ayrıca, Doğu sorunu da bu dönemde önem kazanmıştır.

Bu bölümde Rusya ve Türkiye arasında gerçekleşen 1828-1829 Savaşı, 1853-56 Kırım Savaşı, 1877-1878 Savaşı ve Türkiye ve Rusya'nın pozisyonunu göstermek için I. Dünya ve II. Dünya savaşları incelenecektir.

3.4.1. 1828-1829 Rus-Türk Savaşı

Andrej Gartvig ve Nikolaj Krjukov, "İmparator I. Aleksandr hükümdarlığı döneminde Yunanlıların, defalarca, dindaş devlet olan Rusya'dan Türk boyunduruğundan kurtarmasını istediğini" söylemişler. Fakat aynı zamanda yazarlar I. Aleksandr'ın Kutsal İttifak kurallarına çok sadık olduğu Rusya'nın Yunanlılara yardım etmesine karşı olduğunu söylemiştir²⁵⁶.

Mihail Kovalenskij de, "19. Yüzyılın başından beri Avrupa'nın her yerinde milli harekâtların meydana gelmeye başladığını" dile getirmiştir:

Yabancı bir hâkimiyet altında olan halklar güçlenmişler, yabancı hâkimiyete (*çuzaja vlast'*) karşı çıkmışlar, milli bağımsızlığı kazanmak için uğraşmışlar; birçok yabancı devlet arasında paylaşılan halklar büyük ortak devlete birleşmeye çalışmışlar. Bu harekât hem Balkan yarımadasında, hem de Türk İmparatorluğu'nda sürmüştür. Yunan, Slav, Romanlar Türk boyunduruğuna karşı ayaklanmışlar ve bu mücadele esnasında Rusya'dan yardım istemişler (*rassčitvat*). Petro ve Katerina döneminden başlayarak Rus hükümeti bu halkların ümitlerini besleyerek, Türk savaşlarında onları kendi tarafa çekmeye uğraşmışlar²⁵⁷.

Ayrıca, yazar bu dönem içerisinde "Yunanistan'ın yeniden canlanması (*voztrojdenie*) başladığı" ve "Küçük Kaynarca ve Yaş barış anlaşmalarına göre, Rusya'nın Karadeniz'de serbest ticaret hakkını kazanması sonrasında Yunan ticaretinin de Rus bayrağı altında geliştiğine" dikkat çekmiştir²⁵⁸.

Yunanistan'daki durumu değerlendiren yazar, "Yunanistan'da zengin ve güçlü burjuva sınıfının yükseldiğini ve bu sınıf çerçevesinde güçlü milli harekât başladığını", "bu burjuvalar arasında sadece milli bağımsızlığa yönelik olarak değil, siyasi bağımsızlık için de liberal istekler uyandırdığını", "1790'lı yıllarda burada "geterija" isimli ilk gizli siyasi nitelikli bir topluluğun kurulduğunu" söylemiştir:

1814 yılında da yeni bir geterija²⁵⁹ yurt dışında, Rusya'da kurulmuştur; bu geterijanın yöneticisi, Rusya'da çalışan Yunan Aleksandr İspilanti idi. Geterija, Rus yardımı ve desteği

²⁵⁶ Gartvig, *age*, 250.

²⁵⁷ Kovalenskij, *age*, 165.

²⁵⁸ *age*, 166.

²⁵⁹ *age*, 166.

beklemiştir. Fakat I. Aleksandr. bu zamanlarda devrimlere karşı çıkacak Kutsal İttifakı kurmaya uğraşmıştır. Yunanlıların bağımsızlık mücadelesi de devrim nitelikli idi, yasal hükümdarı, Türk sultanına karşı çıkış idi; bu yüzden Rusya'nın buna bakışı hoş değildi. Yunanlılar, artık Rusya'dan ümitlerini yitirip, İngiltere'de yardım aramaya başlamışlar ve İngiliz hükümeti, Yunanistan ile ticaretini geliştirmek istediği için Yunanlıların tarafını almıştır²⁶⁰.

Mihail Kovalenskij, “Yunan isyanına karşı Rusya'nın tutumunun tahta İmparator Nikolaj'ın çıkışı ile değiştiğini” vurgulamıştır²⁶¹. Yazara göre, “Balkan yarımadası Rus ürünleri için önemli bir pazardı, fakat şimdi Rusya tek başına değil, Avrupa devletleri ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olarak davranmalıydı”²⁶². Böylece, Mihail Kovalenskij'e göre,

İş diplomatik görüşmeler ile başlamıştır; Avrupa devletleri savaşa gitmemek için Türkleri etkilemeye çalışmışlar. Fakat Türkler boyun eğmeyi düşünmemişlerdir. O zaman üç devlet filolarını Türk kıyılarına göndermişler. Mora kıyısında, Navarin limanında, savaş gerçekleşmiştir; 20 Ekim 1827 tarihinde Türk filosu müttefikler tarafından yakılmıştır. Türklere büyük bir darbe yapılmıştır.

Navarin savaşından sonra Türkiye Rusya'ya savaş ilan etmiştir. İngiltere ve Fransa savaştan çekilmişler; Türkler ile sadece Rusya savaşmak zorunda kalmıştır. Savaş iki seneye uzamıştır, Tuna ve Kafkasya'da da sürmüştür.

1828 yılında General Vitgenştejn Brailov ve Varna'yı işgal etmiştir. 1829 yılında General Dibiç Balkanları geçerek Edirne'yi (*Adrianopol*) ele geçirerek İstanbul'u (*Cargrad*) da tehdit etmiştir. General Paskeviç Kafkasya'da savaşmıştır, Kars, Erzurum, Ahalcyh kalelerini işgal edip, Anadolu içerisine ilerlemeye planlamıştır. Türkler barış istemek zorunda kalmışlar.

1829 yılında Edirne'de (*Adrianopol*) barış antlaşması imzalanmıştır. Rusya, Tuna'nın sol kıyısında yeni topraklar ve ağzında adaları, Karadeniz'in doğu, Kafkasya kıyısını almıştır. Rus ürünler, Türk toprakları içerisinde iç vergilerden serbest bırakılmıştır; sadece ithal esnasında %5 vergi alınmıştır. Tuna knezlikleri, Moldova ve Eflak (*Valahija*) ve Sırbistan özerklik kazanıp Rusya himayesi altına girmişler; Yunanistan bağımsızlığı kazanıp, bağımsız krallık olmuştur. Boğaz ve Çanakkale boğazlarından Türklere dost olan tüm devletlerin ticari gemilerine serbest geçiş sağlanmıştır²⁶³.

Hiç kuşkusuz, bu savaş Rusya'nın Balkanlar politikası için büyük önem taşımıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması üzerinde önemle durulan gelişmelerden birisidir. Mihail Kovalenskij bu savaşın Rus ticaretinin gelişimine yaptığı katkıya değinerek bir ders kitabında ilk kez Rusya'nın siyasi menfaatlerinin yanı sıra ticari menfaatlerine de mektedir.

3.4.2. Kırım (Doğu) Savaşı (1853-1856)

Mihail Kovalenskij, 19. Yüzyılın ortalarına doğru Rusya'nın Türkiye ile ilgili politikasının değiştiğini söylemiş, bunun nedenini ise “Türkiye'nin ayakta duramayacak kadar çok zayıflaması ve bu yüzden Rusya'nın uygun bir zamanı

²⁶⁰ age, 166.

²⁶¹ age, 166.

²⁶² Kovalenskij, age, 166.

²⁶³ age, 166.

kaçırmaması gerektiği” biçiminde açıklamıştır²⁶⁴. Kitapta I. Nikolaj’ın İngiliz elçisi Seymur’a söylediği “Hasta adam ölüyor, mirası düşünmemiz gerekmektedir” sözlerine yer verilmiştir²⁶⁵.

Mihail Kovalenskij, Kırım Savaşının nedenlerini Ortodoks Yunanlılar ile Katolik Fransızlar arasında patlak veren “Filistin’deki Beytullahim tapınağı anahtarı” tartışması ile ilgilendirmiştir.²⁶⁶

İleride “Kutsal Kabir Kilisesi” (*Hram Groba Gospodnja*) kubbesi hakkında yeni bir tartışma yükselmiştir: yeni bir kubbenin inşa hakkını Ruslar istemiştir. Rus elçisi, sultanın Ortodoks ruhbanın ayrıcalığını özel bir evrak ile tasdik etmesini ve sultanın Ortodoks tebaasına koruma ve himayesi için münhasır hakkını Rusya’ya vermesini istemiştir. Türkiye bu teklifi reddedince, savaş başlamıştır²⁶⁷.

1962’de basılmış tarih ders kitabında da savaş sebebi bir önceki ders kitabı ile kelime kelimesine aynıdır²⁶⁸. İvan Fedosov da kitabında Rusya’nın Türkiye ile ilişkilerini “doğu sorunu” olarak tanımlamıştır:

Bu sorunun özü, Türkiye tarafından baskı uygulanan halkların kurtarılması ve Yakın Doğu ve Balkanlar’da etki için Avrupa devletleri ile rekabet olarak söylenilebilir. Rus çarlığı kendi çıkarlarının peşindeydi. Öncelikle, Türkiye’den elinde bulunan İstanbul ve Çanakkale boğazlarını yabancı askeri gemilere kapatılması istenmiştir. Böylece, Rusya’nın güney sınırlarının güvenliği, Rus gemilerin Karadeniz’den Akdeniz’e serbest çıkışını da sağlanmış olurdu. İleriki yıllarda da, Türkiye’nin bölünüşü ve boğazları kontrol etmesi planlanmıştır²⁶⁹.

Görüldüğü üzere, Sovyet döneminin yazarları sadece “düşmanı” kötülemekle kalmayıp, değerlendirmelerinde çarlık rejiminin yayılmacı politikalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Sovyet dönemi yazarları çarlık rejiminin “Balkan yarımadasında da etkisini sağlamlaştırmak için çalıştığını ve Moldova, Eflak, Yunan, Sırp, Bulgarlar gibi Balkan halkların Türk boyunduruğuna karşı mücadele vermesine” de değinmişler:

Sultan Türkiyesi tarafından ezilen halklar, akraba ve dost olan Rus halkına ümit ile bakmışlardır. Kurtuluş gibi bir isteği olmayan Rus çarın isteğine bakmaksızın, XIX. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Rus-Türk Savaşları, Balkan halklarının kurtuluş ve bağımsızlık kazanma yolunda önemli bir nokta idi. Türkiye, Moldova, Eflak, Sırbistan ve Yunanistan’ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır²⁷⁰.

İvan Fedosov, Türkiye’yi bu dönemde “geride kalmış”, “feodal” ve “kolayca bozguna uğrayabilecek” bir devlet olarak göstermiştir²⁷¹. Bununla beraber, yazar, çarlık rejimi için devrim hareketini durdurma öncelik taşıdığını ve her ne kadar

²⁶⁴ age, 168.

²⁶⁵ age, 168.

²⁶⁶ age, 168.

²⁶⁷ age, 168.

²⁶⁸ Vagin, age, 190.

²⁶⁹ İvan Fedosov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 85.

²⁷⁰ age, 84.

²⁷¹ age, 85.

Balkan yarımadasında dindaş ve soydaş halklar olsa da, Kutsal İttifaka ağırlık verdiğini kanıtlamaya çalışmıştır.

Fedosov I. Nikolaj'ın, “devrim hareketine karşı mücadelede yardım ettiği için Avusturya ve Prusya krallarının desteğine güvenilse”, Fransa'nın “1848 yılı devriminden sonra daha kendine gelmediğini” düşünülse, “İngiltere'ye Türk topraklarının bir kısmı Mısır ve Kıbrıs'ı vererek onun ile anlaşmaya düşünülse” de bunun yanlış olduğunu göstermeye çalışılmıştır:

Bütün bu hesaplar derinden yanlıştı. İngiliz burjuvazisi Yakın Doğu ve Balkanlarda hâkimiyetini sağlamak hevesi içindeydi. İngiliz hükümeti, Türkiye'yi savaşa itmiş, böylece onun yardımıyla en büyük rekabetçisi olan Rusya'yı bozguna uğratmayı düşünmüştür. Fransız burjuvazisi ise ekonomik çıkarları açısından Yakın Doğu'da Rusya'nın pozisyonunun güçlenmesini istememiştir.

Fransız İmparatoru III. Napoleon'un hâkimiyetini sağlamlaştırmak için başarılı bir savaşa ihtiyacı vardı. Avusturya, Rusya'nın Balkanlar'da güçlenmesinden korkmuştur, çünkü bu onun Slav halkları üzerindeki hâkimiyet kurulmasını engelleyebilirdi. Türkiye de Rusya ile savaşmayı istemiştir. Türkiye, Batı Avrupa ülkelerinin yardımı ile Balkan halkları üzerinde hâkimiyetini kurmaya, Kafkasya ötesi ve Karadeniz'de bazı Rus toprakları ele geçirmeye çalışmıştır. Böylece savaşın başında Rusya tam bir siyasi yalnızlığa düşmüştür²⁷².

Bir başka tarih ders kitabı da, hem Rusya hem Türkiye'nin “bir işgal savaşı için hazırlık yaptığını” belirtmektedir. Şöyle ki, çarlık rejimi, “Karadeniz'de de egemen (*polnovlastnyj*) bir konuma sahip olmayı, Türkiye'yi ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazları egemenliği altına almaya (*podçinit'*) istemiştir”; Türkiye ise, İngiltere ve Fransa ile beraber “Rusya'yı Karadeniz kıyısından uzaklaştırmaya ve Kafkasya'yı ele geçirmeye planlamıştır”²⁷³.

Savaşın gidişatını ayrıntılı inceleyen Mihail Kovalenskiy, Kırım savaşının “aynı zamanda üç yerde: Tuna nehri, Kafkasya ötesi ve Karadeniz'de başladığını” söylemiştir:

Prens Gorçakov, kendi taleplerinin yerine getirilmesi için “güvence” olarak Tuna knezliklerini işgal etmiştir. Fakat Rus ordusunun silahlanması Türk ordusunun silahlanmasından daha kötü idi, böylece Rus askerleri sadece savunabilirdi²⁷⁴.

Bir başka tarih ders kitabında bu savaşın en büyük başarısının Karadeniz'de gerçekleştiği öğrenilebilir: “amiral Nahimov 1853 yılında Sinop'ta Karadeniz filosunu yok etmiştir”²⁷⁵. Fakat bu başarının, “Rusya'nın diğer Avrupa devletleri ile ilişkilerin bozulmasına neden olduğu” da belirtilmiştir²⁷⁶. Şöyle ki, yazara göre,

²⁷² **age**, 85.

²⁷³ Vagin, **age**, 190.

²⁷⁴ Kovalenskij, **age**, 168.

²⁷⁵ Vagin, **age**, 190.

²⁷⁶ **age**, 190.

İngiltere ile ilişkiler çoktan Türk ve İran pazarlarındaki rekabet yüzünden bozulmuştur; Rusya'nın Orta Asya'ya ilerlemesi ise İngiliz hükümetinin Hindistan'daki varlıkları için endişe kaynağı olmuştur. Fransa son zamanlarda Türk ticareti ile ilgilenmeye başlamıştır. Fransa Türkiye'ye kendi gemilerinde İngiliz ürünlerini götürmeye başlamıştır. Bu iki devlet arasındaki yüzyıllar süren düşmanlık yakınlaşmaya dönüşmüştür. Mallarını Türkiye'ye ait Tuna knezliklerine satan Avusturya da kayıtsız kalmamıştır, Avusturya ticaretine Fransa da ilgi göstermeye başlamıştır, çünkü Avusturya demiryolları Fransız sermayesi ile inşa edilmiştir²⁷⁷.

Böylece, yazarlara göre, Rusya'nın Sinop zaferi, Karadeniz'de İngiliz ve Fransız filoların gelmesini ve Avrupa ülkelerinin de Kırım savaşında Türkiye tarafına geçmelerini sağlamıştır:

Bu devletler Türkiye'nin dokunulmazlığını koruyacaklarını dile getirmişler. İtalya'nın birleşmesini engellemeye çalıştığı mücadelede Fransa yardımına ihtiyaç duyan Sardinya da bu ülkelere katılmıştır. Rusya'nın güvendiği iki diğer devlet: Avusturya ve Prusya da Rusya'ya karşı çıkıp, Rusya'dan Tuna knezliklerinden askerlerini çıkarmasını istemişler²⁷⁸.

Rusya'nın savaş hazırlığını Mihail Kovalenskij şu şekilde anlatmıştır:

Rusya sadece sayısal olarak fazla bir güce sahip olan bir düşman ile savaşmamıştır; bu düşman niteliksel de daha güçlü idi (*kačestvenno byl sil'nee*). Rusya'nın finans durumu iyi bir şekilde silahlanmasına imkân vermemiştir. Rus ordusunun sahip olduğu silahı Batı ülkelerinin silahından çok daha kötü idi. Bu alanda Rusya çok geride kalmıştır; Rusya'da hala çok önemli olsa da, Batı'da süngü önemini kaybetmiştir. Batı ülkelerinde silah ve toplar ön plana çıkmıştır; bizde ise, hala süngü ön planda olup, silah ve toplar eski modeldir. Batı'da askeri donanma buharlıyken, Rusya'da yelkenli gemilerin sayısı üstündü. Rus memurların suiistimalleri, ordunun donatımı sağlamasında büyük düzensizliklere yol açmıştır; bundan dolayı orduda hastalık ve ölüm düzeyi çok yüksekti. Bütün bunlar bu mücadeleyi eşitsiz yapmıştır.

Mücadele, Rusya'nın tüm denizlerinde aynı anda başlamıştır. Düşmanlar saldırmak istedikleri yerden Rusya'nın dikkatini çekmek istemişler. İngiliz ve Fransız filoları Karadeniz'e girip Odessa'yı bombardımana tutmuşlar. Beyaz Deniz'de kale olduğu sanılan Soloveckij Manastırına ateş açılmıştır. Baltık denizinde ise düşmanlar Aland adalarını işgal edip Kronstadt'a yaklaşmışlar. Pasifik'te, Kamçatka yarımadasının yakınlarında Petropavlovsk bombardımana tutulmuştur. Savaşın ana alanının Rus Karadeniz donanmasının bulunduğu Kırım'da olacağı daha 1854 yılının başından belli olmuştur. Düşmanın ana amacı, donanmayı yok ederek Türkler için Rusya'yı zararsız hale getirmektir²⁷⁹.

Kırım savaşının ilk aşamasında Kasım 1853'te Sinop körfezinde Rus ve Türk donanması arasında bir deniz savaşı gerçekleşmiştir. İvan Fedosov, “bu yelkenli donanma tarihinde son savaş” olduğunu belirtmiştir²⁸⁰. Bu savaşın sonucunda, yazara göre, “Karadeniz filosu, Türk Karadeniz filosunu bozguna uğratmış; donanma komutanı esir alınmıştır. Bu büyük deniz zaferi Rus filo komutanların ustalığı ve denizcilerin özverili cesaretini göstermiştir”²⁸¹. İvan Fedosov'un tarih ders kitabında

²⁷⁷ age, 190.

²⁷⁸ age, 190.

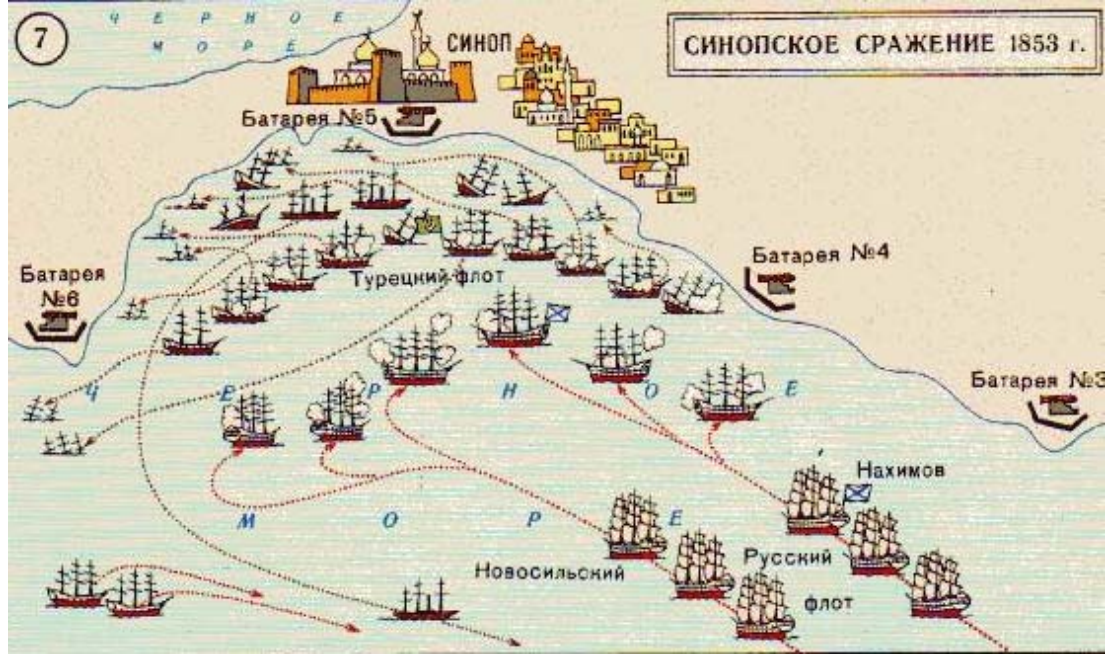
²⁷⁹ Kovalenskij, age, 169.

²⁸⁰ Fedosov, age, 86.

²⁸¹ age, 86.

1854 yılı harekâtlarına da yer verilmiştir. Yazara göre, “İngiltere ve Fransanın savaşa katılımı ile Türk ordunun harekâtı daha aktif olmuştur”²⁸².

Fedosov’un ders kitabında Sinop Muharebesinin haritası da yer almıştır:

Şekil 14: “1853 Yılı Sinop Muharebesi”

İvan Fedosov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 85.

Bu görsel malzemenin aracılığıyla Fedosov, Türk ve Rus donanmalarının yerleşimini göstermiştir. Belirtilmesi gereken nokta da şudur: haritada Türk tarafı her zaman cami simgesi ile gösterilmiştir.

İvan Fedosov, Sinop Muharebesini anlatan resme²⁸³ de ders kitabında yer vermiştir:

²⁸² age, 87.

²⁸³ Bu resim Aleksej Bogoljubov tarafından yapılmış ve birçok ders kitaplarında yer almıştır. Bogoljubov’un Kırım Savaşını konu alan Sinop Muharebesi dâhil tüm resimleri Rus İmparatoru II. Aleksandr tarafından satın alınmıştır.

Синольский бой

Şekil 15: “Sinop Muharebesi”

İvan Fedosov, **İstorija SSSR**, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 92.

Mihail Kovalenskij ise, Kırım savaşı sırasında, “Kırım’da yaşadıkları başarısızlıklar İmparator Nikolaj’ı ciddi bir şekilde etkilediğini, ilkbahar 1855’de savaşın en kızgın zamanında İmparatorun öldüğünü, bazı tahminlere göre de zehirlendiğini, tahta oğlu II. Aleksandr geçtiğini, savaşı kazanmak için her iki taraftan da tüm güçler atıldığını” dile getirmiştir²⁸⁴.

İvan Fedosov’a göre de, “Alma nehrindeki savaş, İngiliz ve Fransızların kolay bir zafer beklememeleri gerektiğini göstermiştir. Rus ordusunun donatımı düşmankinden daha kötü ve sayısal olarak iki kat daha az olsa bile, savaş çok kanlı idi”. Hatta yazar, bir İngiliz tümen komutanın sözlerini değerlendirerek, “Bir tane daha böyle bir zafer olursa İngiltere ordusunu kaybedeceğini söylediğini” belirtmiştir²⁸⁵.

Hiç kuşkusuz, Kırım savaşının en önemli hadisesi Sivastopol savunmasıdır. Sovyet tarih ders kitaplarında da bu olay önemli bir yer tutmaktadır. İvan Fedosov, Sivastopol’un, “Rusya’nın en büyük deniz limanı, Karadeniz askeri filosunun üssü olduğunu” belirterek, “Sivastopol’un kaybedilmesi, donanmanın yok edilmesi ve

²⁸⁴ Kovalenskij, **age**, 170.

²⁸⁵ Fedosov, **age**, 87.

Rusya'nın Karadeniz'deki hâkimiyetine son verilmesi anlamına geleceğini, bu yüzden de müttefiklerin ana vuruşu bu deniz kalesine yönelttiklerini” yazmıştır²⁸⁶.

Andrej Gartvig ve Nikolaj Krjukov, Sivastopol savunmasında kuşatma altında kalan askerlerin (*zaščitnik*) “11 ay boyunca müthiş bir cesaret ile büyük güçlere ve çok daha iyi silaha sahip olan düşmana karşı savaştığını” ön plana çıkarmışlar²⁸⁷.

Kovalenskij, Sivastopol muharebesini şu şekilde aktarmıştır:

Azak denizinde düşman Rus ordusunun erzak deposunu yok etmiştir; ama Sivastopol hala ayakta idi; Malahov tepesine yaklaşmaya çalışan askerlere darbe indirilmiştir (6 Haziran). Fakat düşman yavaş yavaş ilerleyerek Sivastopol'e yaklaşmış, Rus kalesine hendekleri geçirmiştir. Prens Gorçakov, düşmanın dikkatini dağıtmak için karadan vurmuştur, ama Çjornaja Rečka'da gerçekleşen savaş yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bundan sonra düşmanın kaleye karşı bombardımanı yoğunlaşmıştır: bombardıman aralıksız 20 gün sürmüştür. Sonunda 27 Ağustos'ta müttefikler, hücumu başlayarak Sivastopol'ün ana tepesi olan Malahov tepesini ele geçirmişler. Bundan sonra Sivastopol'ün savunması olanaksızlaştı. Ruslar kalan gemileri denizde batırarak, şehri havaya uçurmuş ve Sivastopol'ü terk etmişlerdir. Şehir bir enkaz yığını olarak düşmanın eline geçmiştir. Böylece, 11 ay süren Sivastopol ablukası sona ermiştir²⁸⁸.

Bir başka tarih ders kitabında Sivastopol savunmasının tasviri böyledir:

1854 yılında 300 düşman gemisi Kırım kıyısına yanaşarak, karaya bir çıkarma yapmıştır. Rus denizcileri, hızla Sivastopol'ü sağlamlaştırmaya çalışmışlar. Amiral Kornilov ve Nahimov bu işi yönetmişler. Şehrin halkı denizcilere yardım etmiştir. İş gece gündüz sürmüştür. Şehrin etrafında 20 tane tabya (*bastion*) yapılmıştır. Rus yelkenli gemilerinin, İngiliz-Fransız buharlı gemilerine (*parovye suda*) direnmesi güçtü. Tüm gemi topları kıyıya çıkarılması, düşman donanmasının girmesini engellemek için gemilerin bir kısmını ise Sivastopol körfezinde batırılması kararlaştırılmıştır.

Düşmanlar, Sivastopol'e yaklaşıp, onu hücum ile almaya çalışmışlar. Bütün gün 2600 toptan Ruslara ateş açılmıştır. Bu bombardıman sırasında Malahov tepesinde Kornilov öldürülmüştür. Fakat düşmanlar şehri ele geçirememişler. 11 aylık Sivastopol kuşatılması başlatılmıştır. İngiliz-Fransız askerlerinin çok sayıda yivli silahları (*nareznye ružja*), uzak menzilli (*dalnobojnje*) topları, buharlı gemileri (*parovye suda*) vardı. Destek gemileri düzenli olarak, takviye, silah, mühimmat ve yiyecek getirmiştir²⁸⁹.

Sivastopol şehrinin savunması Kırım savaşının dönüm noktasıdır. Bütün yazarlar Rusya'nın zor koşullar altında savaştığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin, bir ders kitabında Rus ordusunun imkânsızlıkları şöyle dile getirilmiştir:

Rusların ise çakmaklı tüfekleri (*kremnevye ružja*), eskimiş topları, yelkenli gemileri vardı. Mühimmat, yiyecek ve tıbbi malzemeler kuşatılan Sivastopol'e ancak kesintilerle getirilmiştir, çünkü Rusya'da demir yolları gelişmiş değildi, vagonlar yolda kalmıştır. Mermi sayısı o kadar azdı ki, düşmanın 5 ateşine karşılık Sivastopolular ancak bir kez ateş açabilmiştir. Toprak köleliğinin hüküm sürdüğü Rusya'nın kapitalist Batı Avrupa ülkelerinden ne kadar geride olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Sivastopol savunucuları için yiyecek ve üniforma alınması için gönderilen para, sık sık hazine hırsızı ve rüşvetçi çar memurları tarafından ele geçirilmiştir²⁹⁰.

²⁸⁶ age, 88.

²⁸⁷ Gartvig, age, 252.

²⁸⁸ Kovalenskij, age, 170.

²⁸⁹ Vagin, age, 190.

²⁹⁰ age, 191.

Sivastopol'un kuşaltılmasını anlatan yazarlar halk kahramanlığı olgusunu öne çıkarmışlardır. Mesela, böyle bir kahramanlık örneği Petr Koška isimli kişinin üzerinde gösterilmiştir. Yazar, Petr Koška'nın düşman kampında değerli bilgiler çaldığını, üç kişiyi cesurca tutukladığını dile getirmiştir. Aynı zamanda da, cesur bir kız "Rus ordusunun ilk hemşiresi"²⁹¹ olan Daşa Sevastopolskaja'nın onlarca kişinin hayatını kurtardığı anlatılmıştır²⁹².

Sivastopol savunmasında yazarlar "abluka ve hücum sırasında ölen" Kornilov, Nahimov ve İstomin adlı Rus amirallere önemli bir yer ayırmıştır. Birçok ders kitabında amirallerin resimleri bulunmaktadır. Tahkimat inşasında da askeri mühendis Totleben'in büyük rol oynadığı söylenmiştir. Onun sayesinde "kısa bir sürede şehir etrafında savunma tahkimatı inşa edilmiştir"²⁹³.

İvan Fedosov, Sivastopol ablukasının "düşman müttefiklere de pahalıya mal olduğunu" belirtmiştir, çünkü "İngiltere ve Fransa'da savaşın uzaması savaş karşıtlarının sesinin yükselmesine yol açmıştır"²⁹⁴. Ayrıca, yazara göre,

Sivastopol'un kahramanca savunması, İngiltere ve Fransa'nın istila planlarını bozguna uğratmıştır. Müttefiklerin gücü de tükenmiştir. Kırım'ın tümünü bile ele geçirememişler. Orduları, aktif harekâta devam edemezdi. Askeri harekâtını değerlendiren K.Marks ve F.Engels, "...müttefikler Sivastopol'u güney tarafı, Kerç, Kinburn, Evpatorya'yı ele geçirmişler... Fiilen müttefiklerin başarıları İngiliz basının övüdüğü kadar büyük değildir" (Soç., cilt: 11, s.616)²⁹⁵.

İvan Fedosov ise kitabında "Kırım savaşında yenilginin sebepleri"ni ayrı bir altbölümde değerlendirmiştir. Yazara göre, "Rusya'nın bu savaşta yenilginin ana sebebi ekonomik, dolayısıyla da askeri-teknik gerilik idi":

Rus piyade ordusu, namludan doldurulan ve sadece 300 adım uzaklıktan ateş eden çakmaklı tüfekleri kullanmıştır. Müttefiklerin çakmaklı tüfekleri, uzaklık, hız ve isabetlik (*metkost'*) açısından çok daha üstündü. Menzili yüksek olmayan eski Rus toplar da çok daha zayıftı. Üstelik mermi yetmemiştir. Toprak kölesi işçilerin çalıştığı askeri fabrikalar eski donanıma sahipti, orduya donatım ve mühimmat (*boepripasy*) sağlanamamıştır.

Ülke merkezi ve kenar bölgeyi birbirine bağlayan tren yolları da yoktu. Ana ulaşım aracı at ve öküzler idi. Kötü yollardan mühimmat ve erzak getirilmesi çok vakit almıştır.

Rusya'da buhar donanması neredeyse yok idi, onun inşası yeni başlamıştır. Tamamen rüzgâr ve havaya bağlı olan yelkenli donanması ise, düşmanın buharlı filosu kadar güçlü değildi.

Ordudaki tıp hizmeti de çok kötü düzenlenmiştir. Memurların hırsızlık ve rüşvet almaları, toprak köleliği zamanın son yıllarında felaket boyutlara ulaşmıştır. Çar ordusunda pek sert ve sıkı eğitim ve sopa disiplini üstündü. Daha önce Friedrich Engels, Rusya'nın ekonomi açından

²⁹¹ Fedosov, **age**, 88.

²⁹² Vagin, **age**, 192.

²⁹³ Fedosov, **age**, 88.

²⁹⁴ **age**, 88.

²⁹⁵ **age**, 90.

geride kalan bir millet ile modern üretime sahip bir millet arasında mücadele olacağını söylemiştir.

Kırım Savaşı her iki taraftan da adaletsiz bir savaş idi. Hem Çarlık Rusyası hem de düşmanları yeni toprakları ele geçirmeye ve Yakın Doğu'da hâkimiyet kurmayı amaçlamışlar²⁹⁶.

Savaşın sonuçlarına göz atılırsa, İvan Fedosov, bu konuyla ilgili şunları söylemişti:

Rusya düşmanları, Baltık ülkeleri, Polonya, Kırım, Kafkasya ötesini ele geçirme ve Rusya'yı ikincil bir devlet (*vtorostepennaja*) haline düşürmek gibi tüm planlarını gerçekleştirememiştir. Fakat çarlık rejimi Rusya için zor şartları taşıyan Paris Barış Antlaşmasını (Mart 1856) imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma gereğince, Rusya, Tuna nehrinin ağzını, Besarabya'nın güney kısmını ve Karadeniz'de donanmaya sahip olma hakkını kaybetmiştir. Karadeniz kalelerinin yok edilmesi öngörülmüştür, Karadeniz'in tüm ülkelerin ticari gemileri için açık olduğu ilan edilmiştir. Rusya'nın güney sınırları düşman darbeye karşı zayıf kalmıştır. Balkanlar'da da etkisi azalmıştır.

Çarlık rejimi ağır bir askeri yenilgiye uğramıştır. Uluslararası otoritesi bozulmuş ve bundan sonra Rusya, Avrupa jandarması rolünü oynayamamıştır. Fakat İngiltere, Fransa ve Avusturya bu zaferin meyvelerini kullanmışlar.

Vladimir Lenin, "Kırım savaşının toprak kölesi olan Rusya'nın çürüklüğü ve güçsüzlüğü gösterdiğini" belirtmiştir. (Poln. Sobr. Soç, 20. cilt, s.173).

Kırım savaşında yenilgi açıkça gösterdi ki, toprak köleliğinin yok edilmediği sürece ülkenin gelişmesi mümkün değildi. Çarlık rejiminin yenilgisi Rusya'da devrim hareketinin yükselmesini sağlamıştır²⁹⁷.

Bu savaşın sonuçlarını değerlendiren diğer yazarlar da, 1856 yılında Paris'te imzalanan barış anlaşması ile Rusların Sivastopol'ü geri alabildiğini, fakat Rusya'nın Karadeniz'de askeri donanma ve kaleleri kurma hakkını kaybettiğini belirtmişlerdir. En önemli sonuç da kalın harfler ile gösterilmiş ve "Kırım savaşında çar rejiminin yenilmesi toprak köleliğine dayanan devlet sisteminin çürük ve zayıf olduğunu göstermiştir ve Kırım Savaşı Rusya'da toprak köleliği sisteminin düşüşünü hızlandırmıştır" diye ortaya konulmuştur²⁹⁸.

3.4.3. 1877-1878 yılı Rus-Türk Savaşı

Bir önceki bölümde de 18. ve 19. Yüzyıllarda Rusya'nın dış politikasının amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkları himayesi altına almak olduğunu belirtilmişti. Sovyet tarih ders kitaplarında, Balkan yarımadasında etkisini yaymak ile Avrupa'da gerçekleşen devrim hareketlerine de böylece bir engel oluşturma konusu gelişmeye başlamıştır.

²⁹⁶ age, 90.

²⁹⁷ age, 91.

²⁹⁸ Vagin, age, 193.

Bilindiği gibi, Balkan yarımadasında yaşayan halkların da Ortodoks Hıristiyan olmaları, kuşkusuz, doğu sorununu dini bir düzeye çıkartmıştır. Öte yandan, örneğin, Nikolaj Rožkov, ders kitabında Balkanlar'daki durumuna ilişkin değerlendirmelerinde dinsel değil siyasal bir çözümleme yapmıştır:

Türkiye ile savaşların başlıca amacı devletin toprağını doğal sınırlarına kadar genişletilmesi, güneyin kolonize edilmesi ve deniz kıyılarına ulaşılması idi, sadece 19. Yüzyılda savaşlar, Türk sultanının hükümdarlığı altında olan Hıristiyan halkların kurtarılmasını öngörmüştür. Mamafih, 19. Yüzyılda Slavların kurtarılması da çarlık rejiminin öz savunması aracı olarak görülmüştür: şöyle ki, Türkiye'den kurtulan güney Slavları, Rusya'ya yakın ilişki içinde olacak devletlerini veya Rusya ile bir Slav devleti kuracaklar. Böyle bir devlet, Batı Anayasası ve devrimine karşı bir kale olacaktır²⁹⁹.

Görüldüğü gibi, Nikolaj Rožkov'a göre, Rusya, Balkanlarda "Hıristiyanlığı" bahane edip Balkanlar'da kontrolü ele geçirip Avrupa'da gerçekleşen devrimlerden korunmayı planlamıştır. Rožkov, bir başka örnek vererek de bu iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Dini temel alan Avrupa'nın üç ülkesi arasında kurulan Kutsal İttifak her ne kadar Hıristiyanlığı ön plana çıkarsa da, yazara göre, burada Rusya'nın hedefi Avrupa'daki devrim hareketlerini durdurmaktır:

Rusya, Prusya ve Avusturya arasında kurulmuş Kutsal İttifak, İmparator I. Aleksandr'ın söyleyişi ile Hıristiyanlığı temel olarak alıp Avrupa'da düzen ve barışı amaçlamıştır; fakat gerçek hayatta ve I. Aleksandr'ın kendi iradesi ve Avusturya şansölyesi (*kancler*) Metternich'in etkisi sayesinde, bu ittifak, Avrupa'da devrim hareketlerini bastıran Avrupa gericiliğinin (*reakcija*) silahına dönüşmüştür³⁰⁰.

Böylece, yazar Rusya'nın dış politikası hedeflerini şu şekilde sıralamıştır:

19. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın dış politikası şu şekilde yönlenmiştir: 1) Rusya'nın büyük devlet statüsü Avrupa'da politik dengeleri koruma zorunluluğu; 2) Türkiye ve hükümdarlığı altında olan Slav halkına yönelik tutumu (Doğu sorunu); 3) ülkenin ticari ve sanayi çıkarlarının gelişmesi; 4) Rus topraklarının ayrı parçalarını birleştirme isteği³⁰¹.

Türkiye'nin Slav halkları ile tutumu 1877-1878 yıllarında gerçekleşen savaşta belirgin olmuştur. Türklerin isyan eden Sırların yenilgiye uğratması ve Bulgaristan'da Türklerin gaddarlığı (*žestokost'*) savaşın başlamasına sebep olmuştur. Aynı zamanda da, hükümette Balkan yarımadasında çarlık rejiminin kalesini (*oplot samoderžavija*) kurma istekleri yükselmiştir³⁰².

Bazı ders kitabı yazarları ise 19. Yüzyılın 70'li yıllarında Türkiye'nin "çok derin iç kriz yaşadığını", "bütünlüğünü ancak büyük devletlerin derin anlaşmazlıkları yüzünden yapay olarak sürdürdüğünü" söylemişlerdir³⁰³. Türkiye'nin bu dönemde

²⁹⁹ Nikolaj Rožkov, **Učebnik Russkoj İstorii Dlja Srednih Učebnyh Zavedenij İ Dlja Samoobrazovanija**, (Moskva: İzdatel'stvo "Kniga, 1919), 95.

³⁰⁰ **age**, 102.

³⁰¹ **age**, 115.

³⁰² **age**, 116.

³⁰³ Vysšaja Partijnaja Škola pri CK KPSS, Kafedra Meždunarodnyh Otnošenij, **İstorija Meždunarodnyh Otnošenij i Vnešnej Politiki SSSR (1870-1957)**, Kratkoe Učebnoe Posobie, Moskva, 1957, 6.

“feodal-mutlak” bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir³⁰⁴. 1978 yılında basılmış tarih ders kitabında “yabancı boyunduruğu altında ezilmiş Slav halklarının ekonomik ve kültürel gelişimini engellendiği” yazılmıştır:

19. Yüzyılın son üçte birinde Türk boyunduruğu altında olan Slavlar en zor durumda idiler. Türk sultanın Slav tebaası, Türk (Osmanlı) İmparatorluğu nüfusunun en fazla haklarından yoksun kesimini oluşturmuştur. Türk feodalleri, din, dil ve geleneklerini kabul ettirerek Slav nüfusunu soymuş ve yok etmiştir. Türk hükümdarlığın dayanılmaz yükü Slav halklarının çok sayıdaki isyanlara neden olmuştur³⁰⁵.

Bu tarih ders kitabında Bulgaristan’da faaliyet gösteren ve “milli kurtuluş mücadelesinde” önemli bir yer alan “gizli devrim-demokratik örgütleri” ve “ünlü devrimcileri” faaliyetine de yer verilmiştir³⁰⁶. Örneğin, “korkusuz Bulgar devrimci” Vasil Levskij’in “bağımsız demokratik Bulgar devletini kurma planları geliştirmesi”, “Türk işçileri dâhil olmak üzere ezilmiş halkları ezenlere karşı beraber mücadele vermek için çağırması”, “Bulgaristan’da isyancı komitelerin geniş bir örgüt kurması” bu kitabın kullandığı unsurlar arasındadır³⁰⁷. Yazar kitabında “Bulgar kurtuluş hareketinde büyük rol oynayan yetenekli sosyopolitik yazar (*publicist*) ve şair Hristo Botev’in” şiirlerine de yer vermiştir:

Korkunç savaşta özgürlük için ölen,
Ölmeyecektir: çünkü onun için
Yer ve gökyüzü, hayvan ve doğa ağlıyor,
İnsanlar da hakkında şiir yazıyor³⁰⁸.

Görüldüğü üzere, Sovyet tarih ders kitaplarında devrimci terim ve imgeler geniş bir yer tutmuştur. Devrim terminolojisine özgü “ezen-ezilen ilişkisi” ön plana geçmiştir. Devrimcilerin faaliyetleri de ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin Yüksek Parti Okulu tarafından yayınlanan kitap 1877-1878 yılları savaşı öncesi dönemini çok ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Savaş öncesinde ana noktalara değinilirse, yazarlar, öncelikle bu konuda Rusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki sorunlara değinmişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse “Avusturya-Macaristan, Rusya gibi, askeri sorunlardan korkuyordu. Onun yönetici çevreleri, Sadece Türk İmparatorluğu’nun değil Habsburg monarşisinin de Slav topraklarına sıçrayabilecek isyanı bastırmak için

³⁰⁴ **age**, 6.

³⁰⁵ Vladimir Hvastov, **Novaja İstorija** (Moskva: Prosveščenie, 1978), 91.

³⁰⁶ **age**, 92.

³⁰⁷ **age**, 92.

³⁰⁸ **age**, 93.

ortak politika hakkında çar hükümetinin teklifini kabul etmeye hazırı³⁰⁹. Aynı zamanda Rusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkilerde Bosna-Hersek'in sorunlu bir mesele olduğunu da belirtmişlerdir:

Fakat Bosna-Hersek meselesinde Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın programları birbirine tutarsızdılar. Çar hükümeti, Bosna ve Hersek için özerkliği istemiştir. Avusturya-Macaristan ise, sadece bazı yönetim reformlarının gerçekleştirilmesinin yanaydı. Uzun bir mücadele sırasında Rus programı kısaltılmıştır. 1875 yılının sonunda Avusturya-Macaristan, Rusya'nın müşterek mutabakatıyla, Bosna ve Hersek'te gerçekleştirilecek reform projesini içeren notayı büyük Avrupa devletlerine vermiştir³¹⁰.

Sonucunda, “bütün devletler, bu teklifi kabul ederek 1876 yılının başında bu reform projesini Türk hükümetine vermiş, Türk hükümeti de bu projeyi kabul etmiştir. Fakat isyancılar bu projeye karşı çıkarak, Türk askerlerinin Bosna Hersek'ten çıkarılmasını talep etmişlerdir. Sırbistan ve Karadağ da isyancılara destek vermiştir³¹¹.mYazarlara göre, bütün bu olaylar Balkanlar'da “milli kurtuluş mücadelesinin yükselmesine” neden olmuştur³¹².

Bulgaristan'da gerçekleşen olaylar ile ilgili ders kitabından şöyle aktarılmaktadır:

1876 yılının Nisanında Bosna ve Hersek'teki isyan Bulgaristan'a sıçramıştır, fakat Türk askerleri tarafından bastırılmıştır. Bulgaristan isyanın bastırılması vahşetle gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Filibe etrafında başıbozuk (18. ve 19. Yüzyılda Türk ordusunun gayrimuntazam kitaların askeri) tarafından 15 bin kişi öldürülmüş ve 79 köy yakılmıştır³¹³.

Bu ders kitabından alınan bilgiye göre, Balkanlar konusunda Avrupa ülkeleri ortak bir politika benimsememiştir. Özellikle, “İngiltere'nin Berlin muhtırasına katılmayı reddetmesi, Avrupa devletlerinin ortak politikasını bozmuş” ve bütün bunlardan sonra “30 Haziran 1876'da Sırbistan Türkiye'ye savaş ilan etmiştir³¹⁴. Ayrıca, bu yazarlara göre, “İngiltere'nin Rusya'ya karşı Türkiye'yi desteklemeye başlaması” Rus-Türk savaşını tetiklemiş ve “Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Türkiye'ye savaş ilan etmiştir³¹⁵.

1877-1878 Rus-Türk Savaşı birçok Balkan halklarının Türk boyunduruğu altından kurtulması için önkoşuldu. Rusya, objektif olarak, Balkan halklarının kurtarıcısı olmuştur. Milli kurtuluş sırasında Bulgaristan ve diğer bölgelerden Türk toprak ağaları kovulmuştur. Vladimir Lenin'in de dediği gibi, “sadece 1855, 1859, 1864, 1866, 1870 yılı savaşlarında değil, 1877 yılı Rus-

³⁰⁹ Vysšaja Partijnaja Škola pri CK KPSS, Kafedra Meždunarodnyh Otnošenij, **İstorija Meždunarodnyh Otnošenij i Vnešnej Politiki SSSR (1870-1957)**, Kratkoe Učebnoe Posobie, Moskva, 1957, 6.

³¹⁰ **age**, 6.

³¹¹ **age**, 6.

³¹² **age**, 6.

³¹³ **age**, 6.

³¹⁴ **age**, 6.

³¹⁵ **age**, 9.

Türk savaşında da tarihi olayların temel ve objektif içeriği... burjuva-millî hareketleri veya burjuva topluluğunun feodalizmin çeşitli formlardan kurtulma “krampları” idi³¹⁶.

Robert Vipper, 1877-1878 yılı savaşının nedenlerini, Balkanların siyasal ve dinsel yapısında aramıştır:

Bab-ı Ali'nin Avrupa yakasında çiftçi, memur, askerler arasında Türkler azınlık konumundaydılar. Egemenliği altında olan çoğunluğu Hıristiyan olan çiftçi, bağcı, hayvan yetiştiricisi, tüccarlar, silahsız ve uzun süre boyunca fatihlere karşı güçsüzdüler, üstelik Sırp, Bulgar ve Yunanlar – birbirlerine karşı düşmanlardı. Sadece Balkan yarımadasının Batı ve dağlı kısmında Ortodoks olan Karadağlı ve bir kısmı Katolik, bir kısmı Müslüman olan Arnavutlular, bağımsızlığa yakın bir konum elde etmişler. Türkiye'nin Avrupa yakasının, ovalık ve açık kuzey ve batı bölgelerinde yaşayan halklar, Karadeniz'e çıkışı arayan ve denize sahip olmak isteyen Rusya ile Adriatik ve Ege denizlerine çıkış arayan Avusturya'nın fetih politikaları sayesinde Türkleri yenebilmişler. Bu iki devlet isyancıları desteklemiş ve Türkiye'den toprak koparmışlardı. Böylece, 1830-1886 yılları arasında Doğu Sorunu çözülmüş ve Avrupa Türkiyesinin parçalanması gerçekleşmiştir³¹⁷.

Mihail Kovalenskij kitabında savaş öncesi Rusya'nın Dışişleri Bakanı Nessel'rode'nin raporunu ortaya koymuştur. Bu rapora göre,

Rusya için en uygunu tüm Türkiye'yi Konstantinopol ile beraber Rusya'ya dâhil etmektir; bu Rusya'nın Akdeniz'e çıkışını sağlamış olurdu. Rusya, Türkiye'yi işgal edemezse, Türkiye'yi işgal etmeye isteyen hiç bir ülkeye imkân vermemek önemliydi. Türkiye'yi tam bir yıkımdan ve başka bir devletin onu işgal etmek teşebbüsünden korumak Rusya için, Türkiye'nin yıkımından daha yararlı idi. Fakat Türkiye'nin güçlenmesine de imkân verilmemeliydi. Türkiye'yi korumak ve güçlenmesine imkân vermemek – Rusya'nın doğu politikasının ana görevleri idi. Türkiye'ye güçlenmesine imkân vermemek için iç kargaşa ve anlaşmazlıkları desteklemeli, fakat Türkiye varlığına tehdit eden isyanları hemen bastırmalı idi³¹⁸.

Daha önce de belirtildiği üzere, birçok yazar, Balkan halklarının Rusya'yı kardeş, koruyucu ve yabancı boyunduruğundan kurtarıcı olarak gördüklerini” dile getirmiştir:

Balkan halkları, özveri ile özgürlük için mücadele etmişler, ama kin besledikleri (*nenavistnyj*) Türkiye boyunduruğunu kendi gücü ile alaşağı edememişler (*skidyvat*). Bakışlarını Rusya'ya çevirmişler. Slav halkları, Rus halkında kardeş, koruyucu ve yabancı boyunduruğundan kurtarıcı görmüşler³¹⁹.

İvan Fedosov, Rusya'nın da Balkan halklarına karşı sempati ve ilgi duyduğunu ve kendi tarafından da onlara destek gösterdiğini kanıtlamaya çalışmıştır:

Çarlık rejimi, Güney Slavların Rusya'ya karşı sempatisini kullanarak, Balkanlar'da etkisini yeniden kazanmaya çalışmıştır. Rusya, Slavların menfaatlerini uluslararası arenada korumuş, onlara maddi yardımı göstermiş, yerel Ortodoks kiliselerini desteklemiştir. Çarlık hükümeti, etkisini hem Balkanlar hem de Yakın Doğu'da sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Rus halkı ve ileri görüşlü temsilcisi olan devrimci-demokratlar içtenlikle Slav halklarıyla ilgilenip acımışlar, ezenlere karşı sürdürdüğü mücadelede yardım etmişler, tam kurtarılmalarını ümit etmişlerdir³²⁰.

³¹⁶ age, 10.

³¹⁷ Vipper, age, 199.

³¹⁸ Kovalenskij, age, 167.

³¹⁹ Fedosov, age, 151.

³²⁰ age, 151.

Slavların kurtuluş mücadelesi Rusya'dan sıcak destek görmüştür. Slavlara yardım etmek için bağış toplanmıştır. Birçok kişi gönüllü olarak Sırp ordusuna gitmek istemiştir. Bir çağdaş gözemci, “Türk vahşeti hakkında söylentileri duyan halk, bir insan gibi endişe etmiştir... Bir halk felaketinde aç kardeş ile bir dilim ekmek paylaşan aç köylü nasıl duygulara sahipse, o da mücadele alanına kan ve servetini götürmüştür. Acıların, içindeki merhameti söndürmüştür”.

Bağışların büyük kısmı demokratik aydın kesimi, zanaatçı (*remjoslennik*) ve köylülerden gelmiştir. İsyan eden Slavlara yardıma giden gönüllülerin büyük bir bölümünü de bu kesimler oluşturmıştır. Devrimciler S. M. Stepnjak-Kravčinskij, D. A. Klemenc Sırbistan'a gönüllü olarak gitmişler. Rus kadınlar ise Sırp ordusunda hemşire olarak katılmışlardır³²¹.

İvan Fedosov'un tarih ders kitabında Türk boyunduruğu ile savaştan Slavlar için Rusya'da yardımın toplanmasını konu alan resim de yer almıştır:

Şekil 16: “Türk Boyunduruğu ile Savaştan Slavlar İçin Rusya’da Yardımın Toplanması”

İvan Fedosov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 152.

Öte yandan Fedosov, Rus hükümetinin “ikili bir pozisyonu aldığını”, “Büyük bir savaşa hazır olmayıp yeni bir uluslararası çatışmadan korkarak diplomatik yol aracılığı ile Türkiye’yi Slavlara ödün vermesi için zorladığını” ileri sürmüştür³²². İvan Fedosov, Türkiye’nin “İngiltere telkinlerine uyduğuna” dikkat çekerek Çarlık hükümetinin tüm çabalarına rağmen Nisan 1877 yılında savaşı başlatmak zorunda kaldığını belirtmiştir³²³. İvan Fedosov’a göre Rusya “ülkenin tüm iç hayatının değişim şartlarında uzun bir savaşa hazırlanmaya yetişmediğini uygun” değildir, “ağır finansal sorunlarla karşı karşıyadır”, ülkede “askeri düzenlemeler ve ordunun

³²¹ *age*, 151.

³²² *age*, 152.

³²³ *age*, 153.

yeniden silahlanma sürecin tamamlanmamış” durumdadır³²⁴. Bütün bunlarla beraber, yazara göre, “Slav kardeşlerine acıyan (*gluboko sočuvstvovavšij*) Rus ordusunun mücadele ruhu (*boevoj duh*) çok yüksektir. Yazar kitapta askerlerin cesaret ve özverileri (*samootveržennost*), “milli kurtuluş mücadelesinde Slavlara yardım etme istekleri, yüksek ahlaki niteliklere sahip olmaları” gibi unsurlara yer vermiştir.³²⁵.

1877-1878 Savaşının en önemli muharebeleri Şıpka Muharebesi ve Plevne ablukasıdır. İvan Fedosov kitabında her iki muharebeyi de ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Örneğin, Şıpka Muharebesinin gelişim şöyle tasvir edilmiştir:

Yaz 1877’de Rus askerleri başarılı bir şekilde Tuna nehrini geçmişler. İ.V. Gurko komutanlığındaki öncü müfrezeler (*peredovoj otrjad*) Bulgaristan’ın eski başkenti Tırnovo şehrini, sonra da Balkanlar’dan önemli geçiti olan Şıpka geçidini almıştır. Müteakip ilerleme (*dal’nejšee prodviženie*), kuvvet eksikliği yüzünden durdurulmuştur.

Bulgarlar, Rusları kurtarıcı olarak görüp onları heyecanla karşılamışlar. Onlar, milis müfrezeleri (*otrjady opolčenija*) kurmuşlar, dağlarda geçitleri temizlemişler, rehber olmuşlar, ulaşılması zor olan yerlere erzak ve mühimmat götürmüşlerdir.

Rus ordusunun Balkanlar ötesinde geniş hareketi gerçekleşme isteği hayata geçmemiştir, Gurko müfrezesi sayıca küçüktü, Rus ordusunun temel gücü ise Türk kalesi Plevne’nin ablukası ile meşguldu. Türk komutanlığı, buraya Karadağ’dan büyük güçler aktarmışlardı. Bu seçilmiş askerler (*otbornye vojska*) Şıpka geçidine (*pereval*) hücum etmişler.

Şıpka’nın koruyucuları kahramanca üç gün boyunca sayıca beş kat fazla olan düşmanın hücumunu kahramanca püskürtmüşlerdir. Mermilerin bittiğinde askerler, süngü ve taşları kullanmışlar. Şıpka pozisyonları Rusların elinde kalmış fakat güneye yol kapanmıştır. Kış gelmiştir. Dağlarda dondurucu soğuk vardı. Tipi deviriyordu (*metel’ sbivala s nog*). Derin karlar yolları örtmüştür. Erzak yetmiyordu. İnanılmaz zor şartlarda Rus askerleri cesaret ve dayanıklılık mucizesini göstermişler. Geçit, Ocak 1878’e kadar Rusların elindeydi. Sadece donarak ölenlerin sayısı 9.500’dü³²⁶.

Fedosov Şıpka Muharebesini anlatan resmi de ders kitabında göstermiştir:

³²⁴ age, 153.

³²⁵ age, 153.

³²⁶ age, 154.

Şekil 17: “Şıpka Geçidine Hücum”

İvan Fedosov, *İstorija SSSR*, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 154.

Bu resimde Türk askerlerini başındaki feslerden tanımak mümkündür. İvan Fedosov, Şıpka geçidindeki çatışmanın her iki taraftan da ne kadar şiddetli geçtiğini göstermeye çalışmıştır.

1877-1878 yılı savaşının bir başka önemli alanı Plevne ablukasıdır:

Ordunun batı kanadında Plevne (şimdi Pleven) şehri yakınlarında Rus askerlerin hareketi başarısızdı. Türkler, burada Rus ordusunun büyük güçlerini durdurabilmişler. Rus askerleri üç kez büyük kayıplar vererek Plevne'ya hücum etmişler, ama her seferinde başarısız olmuşlardır. Komutanlık, Plevna'yı ablukaya almaya karar vermiş, şehir kuşatılmış, yedek, erzak ve mühimmatın getirilmesi kesilmiştir. Türk ordusunun huruç hareketi teşebbüsü başarısızdı. Kasım 1877'de Plevne'nin 40 bin kişilik garnizonu teslim olmuştur³²⁷.

Fedosov'a göre, “Plevne'nin düşüşü Slavların kurtuluş hareketinin yükselmesini uyandırmış”, “Türkiye'nin gücü çatlamış (*sily byli nadlomleny*) ve artık ciddi bir direniş gösterememiştir³²⁸. İvan Fedosov, bu savaş konu alırken, Rus askerleri ve onlara yardım eden Slav müstahfızların (*opolčenec*) cesaret ve kahramanlığını da göstermeye çalışmıştır. Örneğin, “20 bin Türkün çevirdiği 3 bin Bulgar mevzilerini terk etmeksizin direnişlerini” sürüdüremişlerdir³²⁹. Ayrıca Fedosov'un ders kitabında

³²⁷ age, 154.

³²⁸ age, 154.

³²⁹ age, 155.

Bulgarların Rus askerlerini Edirne’de sevinçle karşılama anını konu alan resim yer almıştır:

Şekil 18: “Bulgarların Rus Askerlerini Edirne’de Karşılması”

İvan Fedosov, *İstoriya SSSR*, (Moskva: Prosveščenie, 1976), 155.

Bu resimde Bulgarların Rus askerlerine çiçek vermesi, karşılarında diz çökmesi, onlara el sallaması gibi görüntüler yer almıştır. Yazar bu görsel malzemeler aracılığıyla Bulgar halkının Türk boyunduruğundan kurtulmasına çok sevindiğini göstermeye çalışmıştır.

Yazar, Rusya’nın Filibe (*Fillipopol*), Edirne (*Adrianopol*), Bayazıt, Ardahan ve Kars şehirlerini ele geçirmesi ile aynı zamanda neredeyse tüm Avrupa ülkelerinin Türkiye tarafına geçmesi ile savaş sona erdiğini belirtmiştir³³⁰. 1878 yılında Ayastefanos’da barış anlaşması imzalanmıştır. Fedosov, anlaşma sonuçlarını değerlendirerek, “yeni büyük devlet – Bulgaristan’ın kurulduğunu” dile getirmiştir. Ayrıca anlaşmaya göre,

Türkiye, Karadağ ve Sırbistan’ın bağımsızlığını kabul etmiştir. Toprakları çok büyümüştür. Romanya da bağımsızlığını kazanmıştır. Onun da toprağı Kuzey Dobruca’nın dahil edilmesi ile genişletilmiştir. Sultan hükümeti, Türkiye’nin Hıristiyan nüfuslu olan tüm topraklarında halkın durumunu iyileştirmesini öngören reformlar gerçekleştirilmesi sözü vermiştir. Rusya’ya Güney Besarabya ve Kafkasya’da Kars bölgesi ile birlikte ve büyük bir tazminat ödenmiştir³³¹.

Yazın 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresi tarih ders kitaplarında ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bu kongre, Avrupa devletlerinin inisiyatifi ile Ayastefanos barış

³³⁰ age, 156.

³³¹ age, 156.

anlaşmasının sonuçlarının gözden geçirilmesi için toplanmıştır. İvan Fedosov da ders kitabında Berlin Kongresine büyük bir yer ayırmıştır:

Rus heyeti önemli ödünler vermiştir. 1878 yılı Berlin antlaşmasına göre, Bulgaristan üç parçaya bölünmüştür: sadece Kuzey Bulgaristan egemenliğini kazanmıştır. Karadağ ve Sırbistan'ın toprak edinimleri azaltılmıştır. Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i işgal etmiştir. Türkiye'yi koruma gibi ikiyüzlü sloganları ile konuşan İngiltere, Kıbrıs adasını Türkiye'nin elinden almıştır. Berlin Antlaşması, Rusya'nın zafer sonuçlarını kısıtlamış, Slav halklarının durumunu kötüleştirerek ekonomik gelişimini engellemiştir³³².

Sovyet tarih ders kitaplarında çarlık rejiminin eleştirileri meydana gelmeye başlamıştır.

Suat Kınıklıoğlu, araştırmasında aynı ders kitabının farklı edisyonlarında önemli değişikliklere gidildiğine dikkat çekmiştir:

Hvostov'un 1877-1878 yılları savaş sonu tasviri zaman içerisinde değişiklik geçirmiştir. Hvostov'un editörlüğünde 1967, 1976 ve 1983 yıllarında yayınlanan "Novaja İstoriya, čast' II / Učebnik dlja devjatogo klasa srednej školy" adlı ders kitabı, düşmanların durumunu "Sultan barış için yalvardı" veya "Sultan barış istemek zorunda kaldı" ifadeler ile tasvir etmiştir. İlginç olanı şu: 1983 yılı basımlı ders kitabı yazarının tonunda önemli değişiklik kayda değerdir. 1983 yılı basımında, barış için yalvarma yerine, "Sultan barış görüşmelerine başlamaya razı olmuştur" ifadesi kullanılmıştır³³³.

3.4.4. I. Dünya Savaşı

Türkiye'nin savaşa girmesi, kuşkusuz, Sovyet tarih ders kitaplarında önemli bir konu olarak ele alınmış, uzun uzadıya incelenmiştir. SBKP-MK Yüksek Okulu Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün yayınladığı "SSCB'nin Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Tarihi (1870-1957)" adlı tarih ders kitabında Türkiye'nin I. Dünya Savaşına girişi konusu aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

Bu savaşta herhangi bir emperyalist devlet grubunun zaferi Türkiye için bir tehdit oluşturmuştur. İtilaf devletlerin kazandığı takdirde Türkiye parçalanabilirdi. Almanya'nın zaferi halinde Türkiye, Almanya'nın vassalı haline düşecekti. Ama Türk yönetim çevreleri, Rus ve İngiliz etkisi altında bulunan topraklarına karşı öz işgal planlarına sahipti.

Bu yüzden Türk yönetim çevreleri, Almanya'ya yönelmesi daha avantajlı olduğuna karar vermişler. 2 Ağustos 1914 tarihinde Türkiye Almanya ile gizli müttefik anlaşması imzalamıştır. Aynı gün Türkiye'de seferberlik ilan edilmiştir. Ama İtilaf devletlerine savaş ilan etmek için Türkiye yönetimi acele etmemiştir. Türk yönetimi, askeri hazırlığı tamamlayabilmesi ve Karadeniz'de güç dengesini değiştirmek amacıyla Alman askeri gemilerinin gelmesi için zaman kazanmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Türk hükümeti tarafsızlığını ilan etmiştir. 10 Ağustos'ta "Goeben" ve "Breslau" adlı Alman gemilerinin Çanakkale boğazına yaklaşmıştır. Türk ordu ve donanması Alman komutanlığı altına girmiştir. 29 ve 30 Ekim 1914 tarihinde Alman amiral Suschon komutanlığında Türk donanması Enver paşanın emri ile Sivastopol, Odessa, Feodosya ve Novorossiysk'e ateş açmıştır. Cevaben Rusya, 2 Kasım 1914 tarihinde Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. 5 ve 6 Kasım da İngiltere ve Fransa Türkiye'ye savaş ilan etmiştir.

³³² age, 156.

³³³ age, 265.

Türkiye'nin savaşa katılması Rus askeri gücünün bir kısmını üzerine çekmiştir. Murmansk tren yolunun henüz inşa edilmemiş olması nedeniyle Rusya için boğazların kapatılması, İngiltere ve Fransa'dan gelen silah ve donanımın gelmesini ciddi bir şekilde etkilemiştir³³⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası toprak paylaşımı konusu Sovyet yazarları tarafından ilgiyle ele alınan konulardan birisi olmuştur. Örneğin, bir ders kitabında bu konu "Asya Türkiye'sinin paylaşımı mücadelesi" adlı bölümde değerlendirilmiştir:

Türkiye'nin Asya topraklarının paylaşımı ile ilgili planlar etrafında şiddetli bir mücadele gerçekleşmiştir. 9 Mart 1916 tarihinde İngiliz ve Fransız hükümeti, Türkiye'nin paylaşımı ile ilgili planlarını çarlık hükümetine bildirmiştir. Fakat bu teklifler çarlık hükümetinin itirazı ile karşılaşmış, çünkü gelecekte Rus, Fransız ve İngiliz toprakları arasında herhangi bir tampon devlet oluşturulmamıştır. Ayrıca, Diyarbakır bölgesi gibi diğer toprak sınırları ile ilgili itirazlar çıkmıştır.

Görüşmeler sonucunda 26 Nisan 1916 tarihinde Rus-Fransız Antlaşması, 9 ve 16 Mayıs 1916 tarihinde İngiliz-Fransız antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalara göre,

İngiltere, Musul hariç Bağdat şehri ile Mezopotamya'yı alacaktı. İngiltere'nin etki alanında Arabistan'ın da bir parçası kalacaktı. İngiltere'ye geçecek olan Akka ve Hayfa limanları dışında Filistin toprağının uluslararası bir kontrol altına konulması düşünülmüştür. Fransa, Suriye, Küçük Ermenistan, Kilikya, Kürdistan'ın büyük kısmı ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını alacaktı. Fransız etki alanına Nejd sınırından kuzeydeki Arabistan toprakları ve petrol bölgesi olan Musul girecekti.

Rusya, Konstantinopol ve boğazları hakkında öngörülen anlaşma dışında Trabzon, Erzurum, Beyazıt, Van, Bitlis, Kürdistan'ın bir kısmı, Kafkasya ötesinden Trabzon'un batısı dâhil tüm Karadeniz kıyısı alacaktı³³⁵.

İtalya'nın Almanya'ya savaşı ilan etmesi ona da 22 Ağustos 1917 tarihinde Türkiye'nin bir kısmın verilmesini sağlamıştır. İtalya'ya Anadolu'nun güney ve güney-batıdan bir kısım verilecekti.

Yazarlara göre, "Türkiye İmparatorluğu'nun bölünmesi hakkında İtilaf devletleri olan emperyalist güçleri arasında yapılan anlaşmalar, savaşın emperyalist ve yağmacı (*grabitel'skij*) niteliğini göstermiş", "bu anlaşmalar, emperyalist savaşta ganimetin paylaşımında müttefikler arasında ciddi bir mücadelenin var olduğunu ifade etmiştir"³³⁶.

I. Dünya savaşı sonrasında İtilaf devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Sevr antlaşmasına göre,

Türk İmparatorluğu'nun paylaşımı biçimlenmiştir. Türkiye topraklarının %80'i kaybetmiştir. İngiltere, Filistin, Ürdün (*Transiordanija*), Irak'ı; Fransa ise, Suriye ve Lübnan'ı; Yunanistan, Smirna ve çevresini, Ege denizindeki İmros ve Tenedos adalarını işgal etmiştir. Musul İngiltere'ye, Aleksandretta, Kilikya ve Suriye sınırı boyunca bölge Fransa'ya geçecekti. Anadolu'nun doğusunda "bağımsız" ülkeleri: Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması

³³⁴ Vysšaja Partijnaja Škola pri CK KPSS, Kafedra Meždunarodnyh Otnošenij, **İstorija Meždunarodnyh Otnošenij i Vnešnej Politiki SSSR (1870-1957)**, Kratkoe Učebnoe Posobie, Moskva, 1957, 60.

³³⁵ **age**, 76.

³³⁶ **age**, 77.

öngörülmüştür. İngiliz emperyalistler, bu toprakları Sovyet devleti ile mücadele için kullanacaklardır.

Türkiye'nin toprağı, Anadolu yarımadasının bir kısmı ve Avrupa kıyısında küçük bir bölge ve Konstantinopol ile sınırlanmıştır. Sevr Anlaşmasına göre, Karadeniz boğazları silahsızlanıp tüm Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin askeri gemilerine de açılmıştır. Boğazların kontrolü biçimsel olarak "uluslararası komisyona" verilmiştir, fiilen ise, kontrol tamamen İtilaf devletlerin emperyalist ülkelerin (başlıca İngiltere) elinde bulunmuştur.

Sevr Antlaşması uyarınca, Türkiye resmi olarak Mısır, Sudan ve Kıbrıs'tan İngiltere yararına, Fas ve Tunus'tan Fransa yararına, Libya ve Oniki Ada'dan (*Dodekanes*) İtalya yararına vazgeçmiştir.

Ayrıca, "Türkiye'nin askeri güçleri 50 bin kişi ile sınırlanmış; bu sayıya 35 bin jandarmada dâhil edilmiş", "buna bağlı olarak da jandarmanın sayısı devrim hareketini bastırmak için de arttırılabilirdi"³³⁷.

Yazarlar, "aslına bakılırsa, Türkiye'de sömürgeci bir rejim kurulduğunu", böylece "ülkenin sadece finansmanı değil, tüm ekonomisiyle emperyalist ülkelerin egemenliği altına gireceğine dikkat çekilmiştir"³³⁸.

Ayrıca, ders kitabında "Osmanlı borcu 143 milyon altın lirası olarak saptandığı", "bu borcun Türkiye ve eskiden Türkiye İmparatorluğu'na giren şimdi ise galip ülkelerin hâkimiyeti altına geçen ülkeler arasında paylaşımının öngörüldüğü" ve "Sevr Anlaşması aracılığı ile emperyalistler, sadece Türkiye'yi kölelik durumuna indirgemek için değil, onu Sovyet devletine karşı önemli bir bölge olarak da kullanmayı amaçlandığı" belirtilmiştir³³⁹. Bu ders kitabında "Savaş döneminde savaşa gidenlerin sayısı" başlıklı bir karşılaştırılmalı tabloya da yer verilmiştir. Örneğin, tabloda Rusya'da 19 milyon asker silâh altına alınırken, Türkiye'nin 1 milyon 800 bin askeri silâh altına aldığı anlaşılmaktadır³⁴⁰.

3.4.5. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi

Kurtuluş Savaşı Sovyet ders kitaplarında Türkiye ile ilgili olarak ele alınan bir başka başlık oluşturmaktadır. SBKP-MK Yüksek Okulu Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün yayınladığı "SSCB'nin Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Tarihi (1870-1957)" adlı tarih ders kitabında Kurtuluş Savaşı "devrim hareketi" olarak anlatılmıştır:

1905-1907 tarihli Birinci Rus devrimin etkisi ile Lenin'in ifadesi ile "Asya'nın uyanışı" başlamıştır. Devrim hareketi, Türkiye, İran ve Çin'e yayılmıştır. Hindistan ve Endonezya'da da

³³⁷ age, 134.

³³⁸ age, 134.

³³⁹ age, 134.

³⁴⁰ age, 235.

devrim çalkantıları (*brožzenie*) yükselmiştir. Emperyalizmin geri kıtaları (*tyly*) olan sömürge ve bağımlı ülkeler hareketlenmiştir. Emperyalist burjuvazi, rekabetten korkarak, feodal düzeni bozmaya ve iş faaliyetinin serbestliğini amaçlayan sömürge ve bağımlı ülkelerin yükselen burjuvazisinin tüm teşebbüslerine karşı çıkmıştır. Ama emperyalistlerin en büyük nefretini devrim mücadelesine aktif katılan geniş halk kitleleri kazanmıştır³⁴¹.

Sovyet-Türk ilişkilerini de değerlendiren bu tarih ders kitabı, bu iki ülke arasında 1921 tarihli anlaşmanın imzalamaya sürecini de ele almıştır:

Sovyet Rusya, bağımsızlığı korumak için İngiliz ve Yunanlılar ile mücadele eden Türk halkına büyük yardım etmiştir. Eylül 1919'da Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Halk Komiserler Konseyi, Türk halkının derdi üzerine refahını kuran emperyalist sömürücülere karşı Türk işçi ve köylülerine ortak mücadele çağrısında bulunmuştur.

1920 yılı Nisanın sonunda Türk halkının milli- kurtuluş mücadelesinin önderi Kemal, Türk milli-kurtuluş hareketine yardım ricası ile Sovyet hükümetine yönelmiştir. Bu mektup Moskova'da alınır alınmaz, Sovyet hükümeti, Türkiye ile normal diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğunu bildirmiş ve Türk halkının mücadelesini paylaşmıştır.

Sonbahar 1920'de Moskova'da Sovyet hükümeti ve Türk heyeti arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler, Sovyet-Türk anlaşma projesinin hazırlığı ile tamamlanmıştır. Fakat Kemal hükümeti yüzünden bu anlaşma proje hazırlamasından ancak 7 ay sonra imzalanmıştır. Türk askerleri, Taşnakların ihanetini bahane olarak kullanarak, Ermenistan topraklarına girip Ermeni halkına vahşet ve şiddet uygulamıştır. Bu girişimler, Ermenistan'da Sovyet hükümeti ilanından sonra da devam etmiştir. İşgal edilen Ermeni toprağını elinde tutmaya arzulayan Kemalist hükümet, Ermenistan'dan kovulan Taşnak "hükümeti" ile açıkça yağma niteliği taşıyan ve Ermenistan'ı Türk himayesi altında gösteren Aleksandropol anlaşması imzalamıştır. Kemalistlerin yasadışı hareketlerine karışmak zorunda kalan Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümeti, Aleksandropol anlaşmasını kabul etmemiştir.

Sovyet hükümeti, Kemalistlerin diğer halklara karşı işgal planlarına kararlı bir şekilde karşı çıkıp, aynı zamanda da Türk ulusal çıkarlarına büyük anlayış göstermiştir.

16 Mart 1921 tarihinde Sovyet ve Türk hükümeti arasında antlaşma imzalanmıştır. Yazar, bu antlaşmanın giriş bölümünde "Türk halkının emperyalistlere karşı özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde Sovyet Rusya'nın manevi ve siyasi desteğinin belirtildiğini", ve "her iki ülkenin de, uluslar kardeşliği prensibi ve kendi kaderini tayin etme hakkı fikrini paylaştığı, emperyalizme karşı mücadelede dayanışma fikrinin altı çizildiğini" vurgulamıştır³⁴². Ayrıca, "her iki tarafın da zorla dayatılan barış anlaşmalarını kabul etmeme taahhüdü altına girdiğini", "Sovyet hükümetinin Paris barış konferansında galip devletlerin Türkiye'ye kabul ettirilen Sevr Anlaşmasını kabul etmemesinin özellikle altı çizildiğini" belirtmiştir³⁴³.

Üstelik bu antlaşmada "Sovyet hükümeti, çarlık rejiminde Türkiye'ye kabul ettirilen veya Türkiye menfaatlerine baskı yapan ve kapitülasyon düzeni hakkında eski anlaşmaları iptal ettiği" bildirilmiştir³⁴⁴. Yazar, "Boğazlar rejimine değinen 5. madde

³⁴¹ **age**, 60.

³⁴² **age**, 120.

³⁴³ **age**, 120.

³⁴⁴ **age**, 120.

ayrıcalıklı bir önem taşıdığını” vurgulayarak, “Sovyet Rusya ve Türkiye’nin Boğazlar konusu Karadeniz ülkelerinin mevzusu oduğunu kabul ettiklerini”, ve böylece, “Karadeniz ve Boğazların uluslararası statüsü, bu devletlerin özel konferansında Türkiye’nin egemenlik ve güvenliğini göz önünde tutarak oluşturulacaklarını” belirtmiştir³⁴⁵.

Türk hükümeti, anlaşmaya göre Batum ve Acara’nın kuzey kısmına taleplerinden vazgeçmiştir. Sovyet-Türk anlaşması, Türkiye’nin içinde bulunduğu en zor durumda –milli- kurtuluş mücadelesi döneminde imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türk zaferinin önemli şartı olarak Türkiye’yi güçlendirip düşmanlarını zayıflatmıştır. Fakat Türk hükümeti, bu anlaşmadan kâr ve avantajlar elde ettikten sonra Sovyet devletine karşı samimi olmayan bir politika yürütmüştür³⁴⁶.

Kurtuluş Savaşı da kitaplarda ayrıntılarıyla tasvir edilmektedir:

1922 yılın yaz ve sonbaharında arkalarında İngiliz müdahalecileri bulunan Yunan müdahalecileri bozguna uğradılar. 1922 yılının Eylül ortasına doğru Anadolu toprakları yabancı müdahalecilerden temizlenmiştir. Çanakkale pozisyonlarından Fransız müfrezeleri de çıkartılmıştır. Bundan sonra Çanakkale boğazından da İtalyan askeri güçleri çıkartılmıştır. Bu İngilizlerin durumunu zorlaştırmıştır.

11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya’da Türk ve Yunan askerleri arasında barış imzalanmıştır. İngiliz-Yunan müdahalecilerin yenilgisi, büyük siyasi sonuçlara neden olmuştur. Yunanistan’da hükümet darbesi gerçekleşmiştir. İngiltere’de ise Lloyd-George hükümeti istifa etmiştir³⁴⁷.

Aynı yazarlara göre “Türk halkının bağımsızlık ve egemenliğini kabul edecek olan”³⁴⁸ Lozan konferansı da ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Yazar, Türkiye için büyük önem taşıyan Lozan Konferansını da ele alıp, sonuçlarını değerlendirmiştir. Yazara göre, “galip ülkelerin Yakın ve Orta Doğu’da kurduğu ve Sevr Antlaşması ile kurulan rejim, Versailles sisteminin en zayıf noktasıdır. Çünkü Yakın ve Orta Doğu’da emperyalist ülkelerin bu bölgenin petrol, pamuk, madenler gibi ekonomik kaynakların paylaşımı ve hem Sovyet devleti hem de ileri işgali için stratejik bölgeleri istilası için şiddetli mücadelesi başlamıştır”³⁴⁹.

Konferansta İngiltere’nin “1921 tarihli Sovyet-Türk anlaşmasını patlatmaya ve her zaman İngiliz donanmasını Karadeniz’e getirmeye imkân veren boğazlar rejimini kabul ettirmeye çalıştığı” söylenmiştir³⁵⁰. Ayrıca, İngiltere’nin “Türkiye’de egemen

³⁴⁵ age, 120.

³⁴⁶ age, 121.

³⁴⁷ age, 163.

³⁴⁸ age, 163.

³⁴⁹ age, 162.

³⁵⁰ age, 163.

bir pozisyonu kurma planları, sultan rejiminde güçlü pozisyonlara sahip olan Fransa'nın kararlı direnişi ile karşılaştığı" da belirtilmiştir³⁵¹.

Böylece, Sovyet yazarları, Rus-Türk ilişkilerinin dost ve barışçıl olduğunu, Avrupa devletlerinin ise, Türkiye topraklarında kendi egemenliğini kurmak istediklerini göstermeye çalışmıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan antlaşması imzalanmıştır. Yazara göre, "Türkiye, Lozan Antlaşması Sevr Antlaşması ile kıyaslandığında barış şartlarını iyileştirmiştir. Fakat Kemalist hükümet halka dayanmış olsa ve daha da aktif ve tutarlı, konferans sırasında da Türk heyeti Sovyet heyeti ile işbirliği içerisinde olsa idi, daha çok şey elde edebilecekti"³⁵².

Lozan antlaşmasına göre,

Türkiye, Doğu Trakya, İzmir, Sevr Anlaşması ile kaybettiği bazı toprakları korumuştur. Musul sorununda uzlaşmaya varılmadı; İngiltere ve Fransa yakın 9 ayda bu konuda uzlaşacağı öngörülmüştür. İki taraflı antlaşmaya varılmadığı sürece, Milletler Cemiyeti yardımını isteyeceği kabul edilmiştir. İleride İngiltere Mosul'u kendine bırakmış, petrolün %25'i ABD tekellerine verilmiştir.

Lozan antlaşmasına göre, Türkiye'de kapitülasyon düzeni ve yabancı devletlerin finans kontrolü yok edilmiştir. Türkiye'deki Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar aktifleri, galip ülkelerin eline geçmiştir. Türkiye, Osmanlı borcunu ödemeliydi; eski Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını alan galip ülkeler de bu borcun bir kısmını üstlenmişler. Türkiye'nin borcu kâğıt ya da altın paraları ile bocu ödeme konusu açık kalmıştır. Bu durumu Türkiye ödemenin ertelenmesi için kullanmıştır. Anadolu'daki Fransa ve İtalya'nın etki alanları yok edilmiştir³⁵³.

3.5. Karşılaştırmalı Açından Başka Halklara Bakış

3.5.1. Polonya Meselesi

Sovyet tarih ders kitaplarında Türkiye'nin yanı sıra Rusya'nın Polonya ile ilişkileri de oldukça önemli görülmüştür:

18. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da, savaşa neden olabilecek iki devlet vardı: Türkiye ve Polonya. Her iki devlette de, komşuların kolaylıkla kullanabileceği kargaşalar yaşanmaktaydı; bu komşuların arasında Türkiye ve Polonya'nın paylaşımı sorunu ortaya çıkmıştır³⁵⁴.

Örneğin, Andrej Gartvig ve Nikolaj Krjukov Polonya meselesini "Polonya'daki karışıklıklar" (*neurjadici v Polše*)³⁵⁵ ve "Polonya'nın paylaşımı" (*razdely Polši*)³⁵⁶ başlıkları altında incelemişlerdir. Bu yazarlar Polonya'yı anlatan bölümde şu noktalara vurgu yapmıştır: "Polonyalıların Katolik Hıristiyan olduğu ve bu nedenle

³⁵¹ age, 163.

³⁵² age, 167.

³⁵³ age, 167.

³⁵⁴ Kovalenskij, age, 74.

³⁵⁵ Gartvig, age, 210.

³⁵⁶ age, 211.

hor görülen Ortodoks Hıristiyanların takibata uğradıkları (*podvergali presledovanijam*)” söylenmiştir³⁵⁷. “Zamanla da Ortodoks Hıristiyanların durumu kötüleşmiştir”, bu nedenle de “Ortodoks piskoposlar baskılardan korunmak için Rusya’dan yardım istemişlerdi”³⁵⁸.

1919 yılında basılmış tarih ders kitabında ise bu konu ile ilgili bir takım değişiklikler yapılmış, Polonya’daki durum oldukça ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Türkiye ile ilgili bölümlerde olduğu gibi, Polonya meselesine ayrılan bölümlerde de “dini ayrımcılığın” yanı sıra “siyasi” ve “sınıfsal ayırım” da incelenmiştir:

Soyluların (*şljahta*) egemenliği ve köylülerin ezilmesi Polonya’da (*Reč’ Pospolitaja*) son dereceye ulaşmıştır. Soylular (*şljahta*), serbestliğin temeli olarak Polonya’nın (*Reč’ Pospolitaja*) siyasi sistemin özelliklerini kabul etmişlerdir: Kral hükümdarlığının seçimlik niteliği liberum veto, yani her soylunun parlamentonun (*sejm*) herhangi bir kararına razı olmadığı zaman, bu kararı geçersiz ilan etme hakkıdır. Parlamento (*sejm*) kararları oybirliği ile kabul edilmeliydi. Böyle bir durum güçlü komşuların entrika ve rüşvetlerine yol açmış, ezilmiş halkın vatanın kaderine karşı ilgisizliği ise Polonya’yı (*Reč’ Pospolitaja*) çok zayıf hale düşürmüştür. Büyük Petro’dan başlayıp tüm Rus hükümdarları Polonya’yı etkisinin altına almaya çalışmış ve Polonya tahtına Rusya yanlısı olan adayları götürmüşlerdir. II. Katerina da bu şekilde davranmıştır: Prusya kralı II. Fredrik’in yardımı ile Polonya kralı olarak Rus partisinin üyesi kont Stanislav Ponjatovskij’in seçilmesi sağlanmıştır. Rusya ve Prusya, yeni kral ve parlamentodan ülkedeki muhaliflere (*dissident*), yani Ortodoks ve Protestanlara siyasi hakların verilmesini istemişlerdir. Parlamento güce karşı gelemedi, fakat Katolik parti yanlıları Bar şehrinde konfederasyon kurmuşlar, yani kral ve parlamentoya karşı isyana kalkışmışlardır. Fakat Rus askerleri isyancıları yenilgiye uğratmışlardır³⁵⁹.

Dikkate değer bir başka husus ise ders kitaplarında ilk kez “muhalif (*dissident*)”³⁶⁰ teriminin kullanılmış olmasıdır. Bu terim daha çok siyasi anlamıyla kullanılmıştır. Böylece, Polonya’da yaşayan Ortodoks ve Protestan halkının egemen kiliseye karşı olmaları hem de ülkede sahip oldukları siyasi haklarından söz edilmiştir.

Görüldüğü gibi, Katoliklerin Ortodoks Hıristiyanları ezmesi olgusu yeni ders kitaplarında ön plana çıkartılmamakta, bunun yerine temel siyasi gelişmeler siyasal bir çerçevede “soylular ile ezilmişler” ilişkisi perspektifinden ele alınmaktadır.

Polonya feodal bir devletti. Ülkedeki tüm hâkimiyet pan³⁶¹ ve şljahta’nın³⁶² elindeydi. Pan ve şljahta hem vilayet (*oblastnoj*) parlamentosunda (*sejmik*) hem de genel sejmde hâkimdiler; şehir nüfusu devlet işlerine katılmıyordu. Köylüler, toprak beylerinin (*pomeščiki*) kölesi durumundaydılar (*byli v polnom poraboščenii*). Kral ise, pan ve şljahta partileri tarafından seçiliyor ve böylece seçtiği partisine bağlı idi.

³⁵⁷ age, 211.

³⁵⁸ age, 211.

³⁵⁹ Rožkov, age, 95.

³⁶⁰ Dissident - (Latince: dissidens – razı olmayan, karşı koyan, muhalif) — 1) ülkede egemen kiliseye karşı olan kimse; 2) ülkede egemen ideoloji ve ülke yapısına karşı çıkan kimseye” denir.

<http://interpretive.ru/dictionary/383/word/%C4%8%D1%D1%C8%C4%C5%CD%D2> [06.01.2009]

³⁶¹ Pan – (Polonya’da erkeğe nezaketli hitap formu) – Türkçe’de *Bey* hitabı ile kıyaslanabilir. Aynı zamanda, toprak sahibi, ağa, sahip statüsünü göstermek için de kullanılabilir.

³⁶² Şljahta – Polonya’da soylu kısım

Sejm bütün ülkenin, bütün halkın, sınıfların temsilcilerden bile değil, bölge belediyelerinden (*oblastnye sejmiki*) gönderilen elçilerin toplantısı idi; her elçi gibi onlar da kendileri için hiç birşeye karar veremiyorlardı, herşeyde kendi belediyelerinin emir ve talimatlarını dinlemek zorundaydılar. Bu halk temsilcilerinin meclisinden daha çok farklı ülkelerin elçi kongresi idi. Her kongrede olduğu gibi, herkes için sadece oy birliği ile kabul edilen kararlar zorunluluk taşımaktaydı; azınlık çoğunluğa boyun eğmek zorunda değildi, meclisin kararı ile razı olmayıp ve toplantıda “*ne pozvaljam*” (liberum veto) diyerek herhangi bir milletvekili meclisin kararını kırabilirdi. Herhangi bir kararı almak zordu; meclis boş durmaya (*bezdejstvie*) ve verimsizliğe (*besplodnost*) mahkûmdu³⁶³.

Şljahta ve pan mücadelesi ve kargaşa dışında, Polonya’da bir başka mücadele de sürmüştü. Şljahta ve pan tarafından köleleştirilen köylüler, toprak beylerine karşı isyana kalkışmaya her zaman hazır dılar; farklı bölgelerde, özellikle güneyde, Polonya Ukrayna’ında, sürekli köylü isyanları, gajdamak³⁶⁴ isyanları meydana gelmişti³⁶⁵.

Katolik kilisesine mensup olmayan “dissidentler”ın, yani Ortodoks ve Protestanlar, hakları yoktu. Onlar hiç bir mevki sahibi olamamış (*ne mogli zanimat nikakih dolžnostej*); senatoda bulunmamış, sejm’de elçi olamamış; kilise mevzularda Katolik mahkemeye tabiydiler (*byli podčineny*); Katolik din adamlarının masrafları için katkı payı ödüyorlardı (*platili den’gi na soderžanie katoličeskogo duhovenstva*), kitapları Katolik sansürden geçtikten sonra basılmasına izin veriliyordu; dissidentler için yeni tapınaklar inşa etmek ve eskileri tamir etmek yasaktı; Katolikler, Ortodoksları uniat³⁶⁶ yapmaya uğraşıyorlardı. Dissidentler Katolikler ile eşit haklara sahip olmak istiyorlardı; Katolikler ise buna razı olmuyorlardı³⁶⁷.

Yeni kitaplarda Polonya’da “din ayrımcılığı” temelinde yapılan yorumlara “sınıfsal ayrımcılık da” eklenmiştir.

Rusya, muhaliflerin Katolikler ile sadece mezhep konularında değil, sivil ve siyasi haklarında da eşitlenmelerini, getman³⁶⁸ ve senatör görevleri dışında, parlamentoda (*sejm*) her tür görevlere geçmelerini (*čtoby byli dopuščeny v sejm ko vsem dolžnostjam, krome getmanskih i senatorskih*) talep etmiştir; aksi takdirde Polonya’ya askerlerini sokmakla tehdit etmiştir³⁶⁹.

Şljahta asıllı dissidentler siyasi haklar bakımından Katolikler ile eşit bir konum edinmişlerdir; dissident ve Katolikler arasındaki dinsel meseleler karma mahkemelerde bakılmalıdır; dissidentler katedral ve okullar inşa edebiliyorlardı. Sonra da parlamento (*sejm*) Rus çaricesini Polonya anayasasının garantörü olarak kabul etmiştir. Rusya istediğine ulaşmıştır. Fakat çok yakında, başka bir mücadele yeniden başlamıştır³⁷⁰.

18. Yüzyılın sonunda Rusya’nın toprakları Batı’ya doğru da genişlemiştir. Bu zamanlarda Polonya, ülkeyi yöneten keyfince davranan feodallerin arasındaki anlaşmazlıklardan zayıflamıştır. Polonya kralları hiçbir hâkimiyete sahip değildiler. Köylülerin ezilmesi son derece acımasızdı. Bunların hepsi ülkeyi zayıflatmıştır. Çar hükümeti bu durumu kullanarak Polonya’ya askerlerini sokmuştur.

Polonya hâkimiyetinden eziyet çeken Beyaz Ruslar ve Ukraynalar, Rus halkı ile birleşmeye arzu etmişler. Rusya’ya girerek onlar, Lehce ve Katolik dinini kabul ettirmeye çalışan Polonya feodalleri ve Katolik papazların keyfiliginden (*proizvol*) kurtulmuşlar³⁷¹.

³⁶³ Kovalenskij, *age*, 75.

³⁶⁴ Gajdamak – (Türkçe “haydamak”- “defetmek” kelimesinden) – Ukrayna’da 18. Yüzyılda askeri nitelikli gruplar. <http://en.wikipedia.org/wiki/Haidamaka> [28.04.2009]

³⁶⁵ Kovalenskij, *age*, 75.

³⁶⁶ Uniat – Birkaç Hristiyan mezhebinin birleşim izleyicileri <http://slovari.yandex.ru/dict/brokminor/article/40/40222.html> [28.04.2009]

³⁶⁷ Kovalenskij, *age*, 75.

³⁶⁸ Getman – Kazaklarda lider. <http://slovari.yandex.ru/dict/brokminor/article/13/13219.html> [28.04.2009]

³⁶⁹ Kovalenskij, *age*, 76.

³⁷⁰ *age*, 77.

³⁷¹ Vagin, *age*, 131.

Fakat Ukrayna ve Beyaz Rusya köylüleri feodal baskıdan kurtulamamışlardır. Onlar hala toprak kölesi idi. Çarlık memurları, Rus ve Ukraynalı toprak ağaları onları baskı altında tutmuştu³⁷².

Sovyet tarih ders kitaplarında feodal, zayıf ve iç kargaşalar ile boğuşan bir ülke olarak tanımlanan Polonya için de Türkiye için yazılanlarda görüldüğü gibi “sınıfsal” çözümlenmeler yapılmış, “köleleştirilen köylüler” ve “toprak beyliği” gibi yeni terimler kullanılmıştır. Sovyet dönemi kitaplarında dikkati çeken olgu başka ülkelerin sosyo-politik durumları için kullanılan “köylü ve toprak beyi”, “ezen ve ezilen” ilişkisi, “sömürü” gibi sınıfsal çözümlenme araçları ve kavramlarının sadece yabancı ülkeler için değil, aynı zamanda bu çarlık döneminin anlatımı sırasında da kullanılmış olmasıdır.

3.5.2. İran ile Savaşlar ve Kafkasya

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, Sovyet tarih ders kitaplarında çarlık hükümetinin siyasi çıkarların yanı sıra ticari ilişkiler ve ekonomik çıkarlara da yer almaya başlamıştır. Bu tezi İran ile ilgili bölümlerde de görmek mümkündür. Mihail Kovalenskij, İran’ın “bir ipek ülkesi olduğunu” ve “Rusları İran’a ticari çıkarların çektiğini” dile getirmiştir³⁷³. Bu tezini desteklemek için Kovalenskij, şu açıklamaya başvurmuştur:

Rus sanayisi için iç pazarın zayıflığı dış pazarları aramaya mecbur bırakmıştır. Dış politika alanında I. Nikolai’nin hükümeti, sadece ticari yolları ve vergi yolu ile orada yaşadığı halkını kullanmak için yeni toprakları işgal etmeye değil, fabrikalarda üretilen ürünleri satma ihtiyaçlarına da uyarak hareket etmiştir.

I. Nikolai’nin hükümdarlığının başlaması ile Kafkasya’da İran savaşı başlamıştır. İran, Rusya’nın Kafkasya’da işgal ettiği toprakların kaybını kabul etmek istememiştir: bu bölgelerin yerli halkı, Rusların kurduğu düzeni beğenmeyip İran hâkimiyeti altına girmeye hayal etmiştir; İran din adamları da kutsal savaşın gerekliliğini yaymıştır. Bu bölgelerde yaşayan halk isyan etmek için fırsat beklemiştir³⁷⁴.

Bu dönemin kitaplarında Türkiye’nin yanı sıra İran’ın da Rusya’nın Kafkasya ötesinde etkisinin yayılmasına engel olmaya çalıştığına dair bir bilgilerle karşılaşmaktadır:

İran’a karşı uzun bir savaşın ardından Azerbaycan 1813 yılında Rusya’ya dâhil edilmiştir. I. Nikolai döneminde de, 1826 yılında İran şahının askerleri yeniden Kafkasya’ya saldırmışlar, ama Rusya tarafından yenilmiştir. Rus ordusu Ermenistan’a girmiştir. İran boyunduruğu altında olan Ermeniler, Rusları kurtarıcı olarak görüp, onlara yardım etmişler. Şah barış anlaşmasını imzalamaya mecburdu. Doğu Ermenistan, Rusya’ya dâhil edilmiştir. Bu Ermeni

³⁷² Vagin, *age*, 131.

³⁷³ Kovalenskij, *age*, 189.

³⁷⁴ *age*, 80.

halkını tamamen yok edilmesinden kurtarmıştır. Türkiye hâkimiyeti altında kalan Batı Ermenistan korkunç baskınlara uğrayıp 20. asrın başında neredeyse tamamen yok edilmiştir³⁷⁵.

1826 yazında İranlılar Rus sınırlarını geçmişler; aynı zamanda da Rusya'ya karşı sınır bölgelerinin yerli nüfusu da ayaklanmış. Her tarafta Rusları kesiyor, evlerini yıkıyorlardı; özellikle güçlü bir harekât Yelisavetpol'da yaşanmıştır. Rus hükümeti böyle bir şey beklememiştir; fakat General Yermolov Yelisavetpol savaşında Farısları yenebilmiştir. Sonra komutanlığa Paskeviç gelmiştir. Yeni komutan kısa bir süre içerisinde Erivan'ı işgal etmiştir, Aras'ı geçip Tebriz'i almıştır, böylece Tahran'ı da tehdit etmiştir. Farıslar barışı istemek zorunda kalmışlardır. Türkmançay'da barış antlaşması imzalanmıştır (1828); Rusya iki yeni Fars bölgesini -Erivan ve Nahicevan- edinmiştir ayrıca 70 milyon ruble kadar savaş tazminat almıştır³⁷⁶.

İran'ın “bir ipek ülkesi” olarak tanımlanması ve Rus ticareti için bu yönü ile cazip gelmesi, hiç kuşkusuz, bu ülkenin incelenmesinde yeni bir yöndür. Ayrıca, çarlık rejiminin İran'da yeni ticari yolları aradığı ve bunun için yeni toprakları işgal etmek istemesi açıkça eleştirilmiştir.

Çarlık ders kitaplarında da olduğu gibi, Fars savaşlarını inceleyen bölümlerde Kafkasya'da yaşayan halkların durumu da incelenmiştir. Kafkasya'nın “zengin bir memleket” olduğu, ancak buna rağmen orada yaşayan halkın “çok zor bir durumda olduğu” dile getirilmiştir³⁷⁷. Bunun nedeni de, toprak köleliğinin varlığına bağlanmıştır. Hatta Kafkasya'da toprak köleliği ile durum çok zor olduğu belirtilmiştir.

Üstelik Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın “Müslüman ülke” olan İran ve Türkiye'nin hiç durmayan saldırılarına uğradığı belirtilmiştir. Gürcistan örneğinde, Kafkasya halklarının saldırganlara karşı cesur bir direniş sergilediği de tasvir edilmiştir³⁷⁸.

Andrej Vagin editörlüğünde yazılmış tarih ders kitabında Kafkasya ülkelerini ayrıntılı incelenmiştir. Öncelikle, “Kafkasya ötesinin – çok zengin bir memleket”, fakat buna rağmen “orda yaşayan halk çok zor bir durumda” olduğu dile getirilmiştir³⁷⁹. Bunun sebebini yazar şöyle açıklamıştır:

Zengin prens ve soylular burada herşeyin sahibi idi. Burada toprak köleliği vardı. İtaatsizlik yüzünden toprak köleleri acımasızca ceza yiyorlardı. Gürcistan'da bir kural vardı: “Eğer köylü beyine el kaldırırsa, köylünün eli kesilmelidir, öfke ile beyine söverse, dili kesilmelidir”³⁸⁰.

³⁷⁵ Vagin, **age**, 188.

³⁷⁶ Kovalenskij, **age**, 80.

³⁷⁷ Vagin, **age**, 187.

³⁷⁸ **age**, 187.

³⁷⁹ **age**, 187.

³⁸⁰ **age**, 187.

Yazar, Türkiye ve İran'ın Kafkasya'da sürekli saldırıları gerçekleştğini, "Azerbaycan ve Ermenistan'ı işgal ettiğini" belirtmiştir³⁸¹. Hatta İran ve Gürcistan arasındaki savaş da ayrıntılı biçimde verilmiştir:

1795 yılında kalabalık bir İran ordusu Gürcistan başkenti Tiflis'e yaklaşmıştır. Şehirliler ellerinde silah ile düşmanın karşısına çıkmışlar. Herkes ile beraber şarkıcı ve müzisyenler de vardı. Şarkıları ile onlar askerlere coşku vermiştir. Savaş güneşin doğuşu ile gecenin geç vakitlerine kadar sürmüştür. Bu savaşta Gürcü askerler çok cesurdular. Özellikle Georgij Guramişvili komutanlığında topçular şöhret kazanmışlar. İranlılar bataryayı kuşatmışlar. Her taraftan onların "Teslim olun! Teslim olun" diye zafer bağırışları duyulmuştur. Ama Gürcü askerleri sonuna kadara direnmeye kararlıydılar. Sonunda hayatta sadece Georgij Guramişvili kalmıştır. O çok yaralı idi. Düşmanlar yeniden hücumla kalkmışlar. Son gücünü toplayan Guramişvili topa uzanmıştır. Ateş açmıştır. Düşmanlar çekilivermişler. Hücumu tekrarlamaya korkarak bir süre susmuşlar. Fakat top artık ateş atmamıştır. O zaman İranlılar bataryaya yönelmişler. Bir topun üstünde topçunun yaralı cesedi vardı. O hala hayatta idi, ve veda eder gibi topa sarılmıştı. Düşmanlar kahramanı öldürmüşler.

Halkın direnişini kırıp işgalciler şehre girmişler. Tiflis'in çarpık sokaklarında düşman atlılar ilerlemiştir. Soygun ve kundaklamalar başlamıştır. Gökyüzü dumanla kaplanmış. Malını kurtarmaya çalışan İran kılıçları altında kalmıştır. Tiflis tamamen yıkılmıştı. Hayatta kalan insanları yılankavi dağ yollarından İran'a kovalamışlar. Orada onları pazara çıkarıp hayvan gibi köleliğe satacaklar.

Gürcü halkı tek başına sayısız düşmanların üstesinden gelemeyeceğini anlamıştır. O zaman da Gürcistan Rusya yardımına başvurmuştur. 1801 yılında Gürcistan Rusya'ya dâhil edilmiştir³⁸².

Fakat Polonya örneğinde de gösterildiği gibi, Kafkasya halklarının Rusya himayesine girmesinin hem olumlu hem olumsuz sonuçlar getirdiği belirtilmiştir. Şöyle ki, çarlık rejimi Kafkasya'ya İran ve Türkiye saldırılarından koruma sağlamıştır, ancak aynı zamanda da toprak köleliğini getirmiştir. Ayrıca, İran hâkimiyeti altında Gürcistan'ın gelişemeyeceği ve devrim hareketi ile tanışamayacağı da ileri sürülmüştür. Vagin, Rusya'ya dâhil edildikten sonra Kafkasya halklarının durumunu aşağıdaki gibi değerlendirmiştir:

Kafkasya ve Kafkasya ötesi halkları çar boyunduruğu altında kalmışlar. Fakat yerli prens ve soyluların hâkimiyeti kalmıştır. Toprak kölesi köylülerin çalıştığı topraklar hala onlara aitti.

Kafkasya halkları hem çar hâkimiyeti hem de kendi ağaların ikili baskısına dayanamayıp sık sık isyana kalkışmışlardır. Çar generalleri bu isyanları acımasızca bastırmışlardır. Yerli ağalar, çar hâkimiyetine yardım etmişlerdir. Bazı Kafkasya prensleri ve soyluları çar memurluğuna başvurarak çar subayı ve generali oluyorlardı. Onlar isyancıları acımasızca bastırmışlardır.

Fakat buna rağmen Rusya'ya dâhil edilmesi Kafkasya halklarının yararına olmuştur. Türk ve İran yıkıcı saldırıları sona ermiştir. Ekonomisi iyileşmiş, ticaret gelişmiştir. Gürcü, Ermeni, Azeri ve Kafkasya'nın diğer halkları Rus halkından çok şeyi öğrenmişler. Saldırganlara karşı ortak bir mücadele ve daha iyi bir hayat için Rus halkı ile birleşmişlerdir³⁸³.

³⁸¹ age, 187.

³⁸² age, 187.

³⁸³ Sergej Alekseev, Vladimir Karcov, **İstoriya SSSR**, (Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1959), 60.

Böylece, yazar çarlık hâkimiyetinin hem olumlu hem olumsuz taraflarına dikkat çekmiştir. Kafkasya için olumlu gelişme olarak, “ekonominin iyileşmesi”, “ticaretin büyümesi”, İran ve Türkiye saldırılarından korunması gösterilmiştir. Çarlık boyunduruğu, toprak köleliği, isyanların acımasızca bastırılması gibi konular olumsuz bir biçimde aktarılmıştır.

18. Yüzyılda Gürcistan küçük knezliklerden oluşmuştur. Gürcü feodalleri, toprak kölesi köylüleri acımasızca baskı altında tutmuş, aralarında savaş sürdürmüş, ülkeyi zayıflatmıştır. Aynı zamanda Gürcistan Türk ve İranlıların baskınlarına uğramıştır. Gürcistan'ın bir parçası Türkiye tarafından işgal edilmiştir. 18. Yüzyılın sonunda da İran şahının askerleri Gürcistan'a saldırarak 10 bin Gürcüyü köle olarak satmak üzere kaçırmıştır. Cesur Gürcü halkı kendi gücü ile düşmanları ile baş edemeyeceğini anlamıştır. 1801 yılında Gürcistan, eski kültür ve ticari bağları olan Rusya'ya gönüllü olarak katılmıştır.

Rus memurları ve yerli feodaller Gürcistan'ı yönetmeye başlamışlar. Gürcü prens ve soylular memnuniyetle çar memuru olmuşlar. Gürcü köylüler sadece kendi feodalleri için değil, Rus çarı için de çalışmalı, ona vergi ödemeli, yolları, kaleleri inşa etmeli ve Rus memurlarının emri ile diğer işleri de yapmalıydılar. Gürcü köylüler defalarca isyana kalkışmışlar. Ama buna rağmen Rusya'ya girmesi Gürcü halkın tarihinde büyük bir adım olmuştur. Türkiye veya İran hâkimiyeti altında Gürcistan gelişemezdi ve geri kalmış feodal bir devletin egemenliği altında yaşamaya devam ederdi. Rusya'da ise, feodal-toprak köleliğine dayanan devlet yapısı dağılmış, çarlık rejimine karşı devrim hareketi başlamıştır. Rusya'ya katılım, Gürcistan'ı Türkiye ve İran'ın köle boyunduruğundan kurtarmış ve Gürcü halkına Rus halkı ile beraber çar, köle ağası ve kapitalist'in baskısından kurtuluş için mücadele yapmaya imkân tanımıştır³⁸⁴.

³⁸⁴ Vagin, **age**, 187.

4. SONUÇ

Sonuç olarak, çarlık ve Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında yer alan Osmanlı / Türk imgelerine göz atmak gerekmektedir. Ortaya konulan imgelerin, hem olumlu hem olumsuz niteliğe sahip olduğu belirtilebilir.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Osmanlı sultan ve komutanları son derece övücü tasvir edilmiştir. Örneğin, bu dönem kitaplarında Osman, Orhan ve Beyazıt sultanları “cesur” gösterilmekle beraber, ayrıca sultan Osman da “bilgili” ve “iç güzelliğine sahip” olarak nitelendirmiştir. Osmanlı ordusu ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır: “cesur”, “zaptolunmaz”, “din fanatiği” ve “sultana sadık”. Osmanlı ordusuna da kitaplarda önemli bir yer ayrılmış, Osmanlı ordusu “cesur”, “başarılı”, “savaşmadan teslim olmayan” olarak nitelendirilmiştir. Osman Paşa da “mükemmel Türk komutanı” olarak gösterilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun dış politikası Avrupa kışkırtmalarına itatkar ve Avrupa ülkelerine bağlı olarak görülmüştür.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında olumsuz imgelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Hıristiyan halka uygulanan baskı ve zulüm tasvirleri, kuşkusuz, Osmanlı Türklerinin “gaddar” olduğunu göstermekle yükümlü imgelerdir.

Osmanlı/ Türk imgesini araştırırken diğer halklara da karşılaştırmalı açıdan bakılmıştır. Rusya’nın yabancı ülkeler ile ilişkilerini değerlendirirsek, Osmanlı İmparatorluğu ile sürdürdüğü savaşlar hem çok ayrıntılı verilmekte hem de ders kitaplarında çok geniş yer tutmaktadır. Türkiye büyük bir düşman olarak ve Balkanlarda sürdürdüğü politika yüzünden gaddar gösterilse de, Rus-Türk ilişkilerinin çizgisine büyük katkı Avrupa ülkelerin yapıldığı aşikârdır, çünkü Türkiye Avrupa ülkelerinin kışkırtmalarına “çok itatkar” olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Çarlık döneminde “Türk”, bir ulus olarak düşman değildi, çok etkin bir şekilde düşman olarak başka bir din gösterilmiştir: Katolisizm yada İslam. Böylece, Katolisizm de farklı bir din olarak gösterilmiş ve Polonya Meselesi adlı bölümde kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çarlık dönemi ders kitabında Arap halklarının tasvirine ayrıldığı bölümlerde, Osmanlı Türklerine de yer ayrılmıştır. Şöyle ki,

Osmanlı Türkleri, Araplar ile kıyaslayınca “çok kaba”, “zihinsel iş ve sanata eğilimli olmayan (*ne sposobny*)” olarak gösterilmiştir.

Çarlık dönemi yazarları Rusya'nın Balkan halklarının Türk boyunduruğundan kurtulmak için tek ümit ve kurtarıcı olduğunu göstermeye çalışmışlar. Bu dönem kitaplarında ikon, haç simgesi ve savaş öncesi hayır duası gibi resimlerin sıkça rastlanması bu dönem eğitim ve tarih ders kitaplarının din temelinde kurulduğu tezini desteklemektedir.

Sovyet tarih ders kitaplarında Osmanlı/ Türk imgesi gösterilirken Sovyet terminolojisi yoğunluklu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin, Osmanlı ordusu yeniçerilerin “önderlerine sadık olduğu” ve “kırmızı bayrak etrafında birleştiği” ifadesi adeta Sovyet halkına bir örnek ve öğüt gibi verilmiştir.

Çarlık dönemi kitaplarında birçok Osmanlı İmparatorları ile ilgili tasvirler varken, Sovyet kitaplarında ancak Fatih sultan Mehmet'in tasvirine rastlamak mümkündür. Fatih sultan Mehmet “eğitilmiş”, “yetenekli”, dinsel hoşgörüyü sahip bir hükümdar olarak gösterilmişken, aynı zamanda da bir başka tarih ders kitabında Fatih Sultan Mehmet'in “hain” ve “gaddar” bir sultan olduğu ileri sürülmüştür.

Sovyet tarih ders kitaplarında Yeniçeri ordusu ile ilgili “fevkalade donatılmış”, “her zaman savaşa hazır” ve “çok cesur” ifadeleri yer almıştır. Fakat İstanbul fethi ve Rus-Türk savaşlarında Osmanlı ordusu kelimesi ile yanı sıra “gaddar”, “kıyım”, “köle toplama”, “korkunç”, “yıkım” gibi ifadeler sıkça rastlanabilir.

Hem Çarlık hem Sovyet dönemi kitaplarında fethedilen halkın durumu olumsuz ifadeler kullanılarak değerlendirilmiştir. Fakat Çarlık döneminde daha çok Hıristiyan nüfusun zulüm çekmesine dikkat çekilmişken, Sovyet kitaplarında “soylu-fakir” ilişkisi ön plana çıkarılmıştır. Toprak kölesi olan (Türk dâhil) tüm halkların hükümdarından şiddet ve yüksek vergilendirme politikasından zulüm gördüğü ileri sürülmüştür. Fethedilen halkın durumunu da değerlendiren Sovyet yazarları, burada “toprak kölesi”, “acımasız yöntemler”, “şiddet”, “korkunç tahrip” gibi ifadeler kullanmışlar.

Kırım savaşı örneğinde Sovyet yazarları çarlık rejimini eleştirmişler. Hatta bu savaşta Rus halkının değil çarlık rejiminin ağır bir askeri yenilgiye uğradığı söylenmiştir. Ayrıca bu savaşta yenilgi Rusya'da “devrim harekâtının yükselmesini” sağladığı dile getirilmiştir. Çarlık rejimini eleştirerek Kırım savaşının her iki taraftan

da “adaletsiz” olduğunu ve her iki taraftan da bu savaşta “yeni toprakları ele geçirmek” ve “Yakın Doğu’da hâkimiyetini kurmaya amaçladığı” göstermeye çalışılmıştır.

1877-1878 yılı savaşında ise Sovyet yazarları çarlık dönemi yazarlarından farklı olarak Rusya’nın Ortodoks Hıristiyan halkları korumaktan çok Avrupa’da gerçekleşen devrimlerden ülkeyi korumak istediğini ileri sürmüşler. Ayrıca, yazarlara göre Rusya Balkanlar’da da hâkimiyetini kurmayı planlamıştır. Üstelik Balkanlar’da yaşayan halkların başlattığı “milli kurtuluş mücadelesi” nin önderleri “devrimci” olarak adlandırılmış ve “Türk işçileri dâhil tüm ezilen halklarının ayaklandırılması, “demokratik devletin” kurulması planlanmıştır.

Sovyet yazarları Kurtuluş savaşını da öncelikle “devrim harekâtı” olarak değerlendirmiş ve Sovyet-Türk ilişkilerinin önemini ön plana çıkarmaya çalışmışlar. Bu ilişkilerde de öncelikle Rus ve Türk işçi ve köylü sınıflarının emperyalist güçlere karşı ortak mücadele gerektiğini dile getirmişler. Bu süreç içerisinde Ermenistan’daki “Kemalistlerin yasadışı hareketleri” de olumsuz karşılanmış, Türklerin “işgal planlarını” kınamış, bütün bunlar ile beraber Sovyet devletin “Türk milli menfaatlerine büyük anlayış gösterdiğini” belirtmiştir.

Ayrıca, 1921 yılı Rus-Türk antlaşmasına da önemli bir yer ayrılmıştır. Sovyet hükümetinin iyi niyetli, dayanışma hazırlığı, Türk menfaatlerini koruma isteği söylenmiş, buna karşılık ise, Türk hükümetinin “Sovyet devletine karşı samimi olmayan bir politikayı yürütmesi” de kaydedilmiştir.

Burada dikkate değer nokta şu: Sovyet yazarları olumsuz bir şekilde ancak Türk hükümetine yüklenmişler, Türk işçi ve köylülerinin ise Sovyet halkı ile birlik içerisinde olma isteği belirtilmiştir.

II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye’de de Truman doktrini ve Marshall planı sayesinde “Amerikan emperyalizmin yayılması” gerçekleştiği öne sürülmüştür.

Böylece, I. ve II. Dünya savaşları döneminde Türkiye’nin yürüttüğü politikası olumsuz bir yönde çizilmiş, “emperyalist ülkelerin etkisi altına kalmış”, ve Sovyet devletine karşı bir politika yürüttüğü kaydedilmiştir. Türk devleti için “samimi ve dürüst olmayan”, dış politikası ve ilişkilerinde tutarsız gibi öne çıkarılabilecek imgeler yer almıştır.

Görüldüğü gibi, Sovyet ve Çarlık tarih ders kitapları arasında birçok değişiklik göze çarpmaktadır. Bu değişiklikler Çarlık ve Sovyet rejimlerinin farklı temellerin üzerine kurulduğuna bağlıdır. Kuşkusuz, hem Rusya hem Türkiye'nin dünya politikasındaki pozisyonu ve ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin gelişmesi de, eğitim ve doğal olarak da tarih ders kitaplarına etki bırakabilecek son derece önemli bir konudur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Belge, Murat. **Osmanlı'da kurumlar ve kültür**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Bilgin, Nuri. **Kimlik İnşası**. Ankara: Aşina Kitaplar, 2007.

Özbaran, Salih. **Tarih, Tarihçi ve Toplum: Tarihin Çağrışımı, Doğası, Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Pingel, Falk. **Avrupa Evi. Ders kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa'sı**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih vakfı, 2003.

Pistrak, Mihail. **Škola-Kommuna Narkomprosa**. Moskva: Pedagogika, 1990.

Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair**. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

Ders Kitapları

Agibalova, Ekaterina, Grigorij Donskoj. **İstoriya Srednih Vekov**. Moskva: Prosveščenie, 1985.

Alekseev, Sergej, Vladimir Karcov. **İstoriya SSSR**. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1959.

Baženov, Nikolaj. **Učebnik Russkoj İstorii**. Kronstadt: Skoropečatija İ.Ja. Lebedeva, 1907.

Bazilevič Konstantin, Sergej Bahrušin. **İstoriya SSSR**. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1962.

Bogoslovskij, Mihail. **Učebnik Russkoj İstorii**. Moskva: Knigoizdatelstvo T-va İ.D.Sytina, 1915.

Borgman, Aleksandr. **Učebnaya Kniga Po Russkoj İstorii. Rukovodstvo Dlja Starših Klassov Srednih Učebnyh Zavedenij**. S.-Peterburg: İzdanie t-va A.S. Suvorina – “Novoe vremja”, 1913.

- Dvornikov, Petr. **Īstorija Srednih Vekov. Učebnik**, Moskva: Tipografiya G.Lissnera i D.Sobko, 1909.
- Epifanov, Pjotr. **Īstorija SSSR**. Moskva: Īzdatel'stvo Prosveščenie, 1966.
- Fedosov, Īvan. **Īstorija SSSR**. Moskva: Prosveščenie, 1976.
- Gartvig, Andrej, Nikolaj Krjukov. **Učebnik Russkoj Īstorii Dlja Vysšyh Načal'nyh Učilišč i Torgovyh Škol**. Moskva: K.Ī. Tihomirova N-ki, 1917.
- Hvostov, Vladimir. **Novaja Īstorija**. Moskva: Prosveščenie, 1978.
- Kačkačjov, Aleksandr. **Russkaja Īstorija v Īlljustracijah**. Moskva: Putevodnyj Ogonjok, 1908.
- Kajdanov, Īvan. **Učebnaya Kniga Vseobščej Īstorii (Dlja Junošestva). Īstorija Srednih Vekov**, 1.bs. S.Peterburg: Imperatorskaja Akademija Nauk, 1837.
- Kareev, Nikolaj. **Učebnaja Kniga Īstorii Srednih Vekov**. Sankt-Peterburg: Tipografija M.M. Stasjuleviča, 1900.
- Kosminskij, Evgenij. **Īstorija Srednih Vekov**. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Īzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1961.
- Kovalenskij, Mihail. **Russkaja Īstorija**. Moskva: Gosudarstvennoe Īzdatel'stvo, 1925.
- Rožkov, Nikolaj. **Učebnik Russkoj Īstorii Dlja Srednih Učebnyh Zavedenij Ī Dlja Samoobrazovanija**. Moskva: Īzdatel'stvo "Kniga, 1919.
- Šestakov, Aleksandr. **Podsobnyj Material Po Īžučeniju Īstorii SSSR**. Moskva: Voенno-Morskoe Īzdatel'stvo NKVMF SSSR, 1940.
- Vagin, Andrej, Tatjana Šabalina. **Īstorija SSSR**. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Īzdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1962.
- Vasilev, Aleksandr. **Učebnik Īstorii Srednih Vekov**. Moskva: Īzdanie T-va Ī.D. Sytina, 1918.
- Vipper, Robert. **Učebnik Īstorii. Srednie Veka**. Riga: Akcionernoe obščestvo Val'tere i Rapa, 1925.
- Vipper, Robert. **Učebnik Novoj Īstorii: s Īstoričeskimi Kartami**. Har'kov: Īzdatel'stvo "Proletarij", 1923.
- Vysšaja Partijnaja Škola pri CK KPSS, Kafedra Meždunarodnyh Otnošenij. **Īstorija Meždunarodnyh Otnošenij i Vnešnej Politiki SSSR (1870-1957). Kratkoe Učebnoe Posobie**. Moskva, 1957.

Internet Kaynakları

- Berlin, İsaia. “Aleksandr Gercen i Ego Memuary”,
<http://www.gercen.net.ru/lib/ar/author/269> [05.02.2009]
- Condorcet, Jean-Antoine. “Outlines of an Historical View of the Progress of the Human Mind”,
http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1669&Itemid=27 [22.09.2008]
- “Deklaracija o Pravah Narodov SSSR”,
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/167377> [10.03.2009]
- “Dekret o Svobode Sovesti, Cerkovnyh i Religioznyh Obščestvah”,
http://09403.khstu.ru/studentsbooks/othistory/historyist/svoboda_covesti.htm [16.03.2009]
- Derjužinskij, Vladimir. “Policejskoe Pravo: Posobie dlja Studentov”,
<http://www.allpravo.ru/library/doc76p0/instrum3732/item3911.html>
[10.03.2009]
- Fernig, Leo. “The International Bureau of Education in Geneva a Centre of the Progressive Education”,
http://www.unesco.org/education/pdf/FERNIG_2.PDF [22.09.2008]
- Grišaev, Oleg. İstoričeskaja Nauka i Obrazovaniye v SSSR v Seredine-Vtoroj Polovine 1930-h Godov,
http://www.rusnauka.com/NNM_2006/Istoria/17333.doc.htm [14.03.2008]
- Halbwaks, Moris. “Kollektif ve Tarihi Bellek”,
<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [15.09.2008].
- Höpken, Wolfgang. “Textbooks and Conflicts. Experiences from the Work of the Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research”,
http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/World_Bank.pdf [19.09.2008]
- İlin, İvan. “O Pravoslavii i Katoličestve”,
<http://www.dorogadomoj.com/dr169ili.html> [05.03.2009]
- İvanova-Gladilšikova, Natalja. “İstoriya i Psevdoistoriya. Kto Osnoval Gosudarstvo na Rusi”, <http://www.inauka.ru/history/article38978.html> [20.05.2008]
- Konstantinov, Nikolaj, Evgenij Medynskij, Marija Šabaeva. “İstoriya Pedagogiki”,
<http://www.detskiysad.ru/ped/ped127.html> [10.03.2009]
- “Konstitucija Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik”,
<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#7> [10.03.2009]

- Labanov, Sergej. "Uvarov Sergej Semjonovič (1786-1855)",
<http://www.pravaya.ru/ludi/450/9041?print=1> [22.02.2009]
- Leerssen, Joep. "Images - Information - History and Method of Imagology",
<http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html> [25.04.2009]
- Malkova, Julija. "Škola Kak Element Sovetskoj Političeskoj Sistemy 1920-h Godov (Na Materialah Gorodskih Škol Verhnego Povolžja)",
<http://main.isuct.ru/files/publ/vgf/2006/01/025.html> [16.03.2009]
- Podeh, Elie. "Arab-Israeli Conflict in Israeli History Textbooks, 1948-2000",
<http://site.ebrary.com/lib/bilgi/Doc?id=10005620&ppg=3> [25.08.2008]
- Položenie o Načal'nyh Narodnyh Učiliščah,
http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=14430&cat_ob_no=
 [10.03.2009]
- "Religija i Zakon", <http://nik-o-religii.narod.ru/gl3.htm> [28.02.2009]
- Stalin, Josef. "Zamečanija Po Povodu Konspekta Učebnika Po İstorii SSSR",
Pravda gazetesi, 27 Ocak 1936, <http://www.hrono.ru/libris/stalin/14-11.html>, [03.04.2008]
- Stalin, Josef. "Zamečanija O Konspekte Učebnika Novoj İstorii", **Pravda gazetesi**,
 27 Ocak 1936, <http://www.petrograd.biz/stalin/14-10.php>, [03.04.2008]
- Vjazemskij, Evgenij. "Učebnik – Eto Srez Obščestvennogo Soznanija, Tolko İ Vsego", http://www.school.edu.ru/news.asp?ob_no=25952 [16.03.2008]
- Vjazemskij, Evgenij, Olga Strelova. "'Kötü" ve "İyi" Ders Kitapları",
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200103604> [02.04.2008]
- "1864 yılı Jimnazi ve Jimnazi Öncesi Tüzüğü"
http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13055&ob_no=12999
 [10.03.2009]

Makaleler

- Gibatdinov, Marat. "The Image of İslam in Tatar and Russian History Textbooks",
İnternational Textbook Research, Vol.29, 3, 2007
- Issitt, John. "Reflections on the Study of Textbooks", **History of Education**, 2004,
 Vol.33, 6, 683-696.
- Kınıklıoğlu, Suat. "İmages and Representations of Turks and Turkey in Soviet History textbooks", **İnternational Textbook Research**, Vol.29, 3, 2007

Sözlük ve Ansiklopediler

Ščerbinin, Vladimir. **Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**. Moskova: İzdatelstvo “Russkij Jazyk”, 1998.

Büyük Rus Ansiklopedik Sözlük (*Bolšoj Rossijskij Ensiklopedičeskij Slovar*). Moskva: BRE, 2003.

“Brokgauz ve Efron” Ansiklopedik Sözlük, <http://www.bibliotekar.ru/bes/298.htm>
[11.03.2009]

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı : Venera Gatina

Doğum Tarihi: 2 Aralık 1983

Doğum Yeri : Tataristan/ RUSYA FEDERASYONU

Eğitim:

2006-2009: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı
Yüksek lisans

2005-2006: Ankara Üniversitesi, TÖMER

2000-2005: Kazan Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Diller: Tatarca – Anadili
Rusça – Mükemmel
İngilizce – Çok iyi